

STATS VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

INNEHÅLL

UPPSATSER

Sören Häggroth, Byalagsrörelsen i Stockholm 1968—1970

Lars Rudebeck, Statsvetenskaplig utvecklingsanalys

Göran Hydén, Svagheterna kvarstår

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Internationella relationer och revirtänkande. Av *Benny Hjern* och *Ake Magnusson*

Sovjetunionens inställning till EEC. Av *Mathias Mossberg*

Femte republiken efter de Gaulle. Av *Mats Bergquist*

LITTERATUR

Jahn Otto Johansen, TV, makt og avmakt. Anm. av *Ivar Ivre*

Bo Jonsson, Staten och malmfälten. Anm. av *Sven-Ola Lindeberg*

Sverker Oredsson, Järnvägarna och det allmänna. Anm. av *Ingemar Norrlid*.

Genmäle till *Ingemar Norrlid*. Av *Sverker Oredsson*.

Jörgen Westerståhl m.fl. Ett forskningsprogram. Anm. av *Poul Meyer*.

Eric Wärenstam, Fascismen och nazismen i Sverige 1920—1940. Anm. av

Ake Thulstrup.

Slutrepliker *Mats Bergquist*—*Bo Westerhult*

2 1971

Universitetsbiblioteket
Lund

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

REDAKTIONSSEKRETERARE OCH ANSVARIG UTGIVARE

Docent Torbjörn Vallinder, Lund

Redaktionsutskott: Redaktionssekreteraren samt
professorerna Nils Stjernquist och Håkan Strömberg, Lund

Biträdande redaktionssekreterare

Fil. lic. Lennart Lundquist, Lund

Tidskriften utkommer med fyra häften om året
och tryckes med bidrag från Statens Råd för Samhällsforskning

Prenumeration sker hos Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund
(postgiro nr 27 95 65)

Prenumerationspriset för 1971 är 42 kr exkl. moms. Pris för enstaka häfte
15 kr exkl. moms.

Universitetsstuderande erhåller abonnemang till nedsatt pris
genom hänvändelse till vederbörande lärare

Expeditionens och redaktionens adress: Fack, 220 05 Lund 5, tel. (046) 11 99 76

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan
förbjudes

Lund i januari 1971

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL

UPPSATSER

<i>Sören Häggroth</i> , Byalagsrörelsen i Stockholm 1968—1970	93
<i>Lars Rudebeck</i> , Statsvetenskaplig utvecklingsanalys	114
<i>Göran Hydén</i> , Svagheterna kvarstår	132

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Internationella relationer och revirtänkande. Av <i>Benny Hjern</i> och <i>Åke Magnusson</i>	137
Sovjetunionens inställning till EEC. Av <i>Mathias Mossberg</i>	142
Femte republiken efter de Gaulle. Av <i>Mats Bergquist</i>	165

LITTERATUR

<i>Jahn Otto Johansen</i> , TV, makt og avmakt. Anm. av Ivar Ivre	178
<i>Bo Jonsson</i> , Staten och malmfälten. Anm. av Sven-Ola Lindeberg.	181
<i>Sverker Oredsson</i> , Järnvägarna och det allmänna. Anm. av Ingemar Norrlid	193
Genmäle till Ingemar Norrlid. Av Sverker Oredsson	210
<i>Jörgen Westerstål m.fl.</i> Ett forskningsprogram. Anm. av Poul Meyer	213
<i>Eric Wärenstam</i> , Fascismen och nazismen i Sverige 1920—1940. Anm. av Åke Thulstrup	215
Slutreplik Mats Bergquist—Bo Westerhult	217

BYALAGSRÖRELSEN I STOCKHOLM 1968 — 1970

AV SÖREN HÄGGROTH

Inledning

Under slutet av 1968 och början av 1969 uppstod i Stockholm en opinionsrörelse, som var relativt enhetlig vad gäller de enskilda opinionsgruppernas uppbyggnad och allmänna inriktning. Flertalet av dem antog beteckningen »byalag» och sade sig vilja verka för en ökad kontakt mellan medborgarna inbördes och mellan medborgarna och de kommunala beslutsfattarna. Opinionsrörelsen hade från början således både sociala och kommunalpolitiska motiv för sin verksamhet. Vi skall i fortsättningen huvudsakligen redogöra för opinionsgruppernas funktion i det kommunalpolitiska systemet. Ett utmärkande drag för dem i denna funktion är att de uppträder som politiskt neutrala, mer allmänt inriktade opinionsorgan för större kvarter eller stadsdelar. När detta skrivs i februari 1971 har sådana organ vuxit upp på ett 30-tal ställen i storstockholmsområdet. Ungefär hälften av dem ligger inom Stockholms kommun. Så gott som hela Stockholms innerstad (Norr-, Öster- och Södermalm, Gamla stan och Kungsholmen) är »upptagningsområde» för åtta relativt aktiva opinionsgrupper. Byalag har även vuxit upp på en rad ställen ute i landet. Framställningen koncentreras till opinionsgrupperna inom Stockholms kommun, eftersom dessa överlag har varit de mest aktiva då det gäller att föra fram krav i kommunala frågor.

Byalagsrörelsen har utan tvekan haft stor opinionsbildande betydelse på det lokala planet. Det gäller främst i stadsplane- och trafikfrågor, i vilka man genomfört brett upplagda aktioner och demonstrationer, som fått stor uppmärksamhet i press, radio och TV. I flera fall har dessa aktioner varit framgångsrika. Det mest kända exemplet härpå är den aktion som våren 1969 ledde till att dragningen av en större trafikled, Karlbergsvägen, ändrades.

Opinionsgrupperna har även varit ett debattobjekt i Stockholms lokala självstyrelsediskussion. Diskussionen har bl.a. gällt, om sådana grupper kan fylla den funktion som stadsdelsråd skulle ha. Denna typ av diskussion är för Stockholms vidkommande inget nytt. Redan på 1940- och 50-talen ställdes frågan i en rad motioner och utredningar, om officiella stadsdelsråd

var att föredra framför ett ökat kommunalt stöd till stadsdelsföreningar, som skulle kunna tjäna som inofficiella opinionsförmedlare.

Motståndarna till stadsdelsråd har bl.a. sagt, att organ av detta slag skulle kunna leda till att en stor del av den fria föreningsverksamheten försvann och därmed ett viktigt inslag i den kommunala demokratin. Försvärarna av stadsdelsråd har då hävdats, att det ibland kan vara tveksamt om den opinion som framkommer genom enskilda föreningar är representativ för stadsdelen och att det därför kunde vara av betydelse att få officiella opinionsorgan. Man har i regel även avvisat tanken att tillskapandet av sådana skulle hindra opinionsyttringar att gå de vägar, som de traditionellt har gått.

Byalagsrörelsen i Stockholm har i olika sammanhang även tillfört debatten på riksplanet en del stoff. I debattböcker, artiklar, politiska programskrifter etc. har byalagen prisats för sin ambition att aktivera människor i närmiljöfrågor.¹ Byalagen har för övrigt varit remissinstans åt Bostadsstyrelsen angående förslaget till »God bostad», dvs. den normsamling för bostadsstandarden, som reglerar den största delen av bostadsbyggandet.

Byalagsrörelsens plats i den allmänna debatten skall inte överdrivas, men den motiverar ändå en närmare beskrivning av några av de enskilda opinionsgruppernas karaktäristiska drag. Den övergripande frågan är, om det i Stockholm har uppstått en mer politiskt neutral struktur för medborgaropinionen i samhällsfrågor på en nivå under primärkommunen, med allsidig medborgarrepresentation, stabil aktivitet och ett väl etablerat kommunikationsförhållande till de kommunala organen.

Denna frågeställning är intressant i ett litet vidare perspektiv. I första hand torde undersökningen kunna användas till att öppna vissa aspekter på problemet med att konstruera ett system för registrering av medborgarönskemål i en kommun med Stockholms befolkningens mängd och snabba strukturomvandling. Registreringsproblemen får delvis sin karaktär av att avståndet mellan medborgare och beslutsfattare är betydligt större i Stockholm än i mindre kommuner. Inom Kommunalforskningsprojektet har man t.ex. funnit, att invånarnas kunskap om fullmäktigeledamöterna är lägre i Stockholm än i övriga kommuntyper.² Ett annat resultat är, att tilltron till den egna möjligheten att påverka kommunala beslut är minst i storstadsområdena.³

En annan mer generell fråga, som har samband med den förra, är vad

¹ Se t.ex. Göran Palm: Vad kan man göra? Stockholm 1969. Thomas Michélsen: Röd gubbe, Stockholm 1969. Demokrati och inflytande, Rapport från en arbetsgrupp inom Folkpartiet, 1969.

² Lennart Månsson: Rikspolitiska attityder — Kommunalpolitik. Kommunalforskningsgruppen. Avhandlingsserien: 8, sid. 90.

³ Månsson a.a. sid. 153.

som händer på medborgarplanet när man tillskapar en struktur för information och debatt om den mer näraliggande miljön. Vilka befolkningsgrupper aktiveras, vilka får informationen och vilka kommer tillbaka med åsikter till beslutsfattarna? Detta problem har börjat att uppmärksammas alltmer, och det finns några andra undersökningar som kan tjäna som jämförelsematerial.⁴

Metod och material⁵

Undersökningen inleddes hösten 1969 med en kartläggning av olika opinionsyttringar som förekom i Stockholm under åren 1967—1969. Som informationskällor användes huvudstadspressen med förortsbilagor och det arkiv över olika aktionsgruppers arbete, som med ekonomiskt stöd från Stockholms kommun handhas av ett samarbetsorgan för de olika grupperna. Framförallt Dagens Nyheter visade stort intresse för opinionsrörelsen, varför man kan utgå ifrån att kartläggningen blivit fullständig.

För att få en uppfattning om vilka som deltog i gruppernas verksamhet gjordes en specialundersökning på fyra möten i fyra olika grupper. Vi valde att studera dem som vid undersökningstillfället fanns inom Stockholms stads valkrets III, dvs. Östermalms, Brunkebergs, Vasastans och Gamla stans byalag. Denna valkrets hade under hela opinionsrörelsens existens varit den som haft störst aktivitet vad gäller mötesdeltagande och aktioner i kommunala frågor. Valkretsen berörs till stor del av den pågående cityplaneringen, och grupperna hade i ett flertal uppmärksammade aktioner protesterat mot denna. Detta gjorde valkretsen intressant för ett studium av medborgarmobilisering i en störningssituation, förorsakad av de kommunala myndigheterna. Undersökningen tillgick så, att en enkät med 13 enkla frågor om personuppgifter, aktivitet inom gruppen och några attityder placerades ut i möteslokalen. Därefter fattade mötena beslut om att delta i undersökningen, varefter formuläret ifylldes och samlades in. Eftersom mötena var relativt fåtaligt besökta kunde det hela hållas under kontroll, och andelen svarsvägrare torde ej uppgå till mer än ca 10 %. Antalet enkätformulär som gick att bearbeta uppgår till 152. Mötena hade utannonserats i Dagens Nyheters speciella spalt för byalagsmöten. På samtliga diskuterades olika aktuella kommunala frågor. Mötena bedömdes av företrädarna för byalagen som relativt ordinära. Det kvarstår

⁴ Gösta Blücher—Rune Nilsson: När folket skulle tycka. (Resultatet av kampanjen Tyck om Nackablocket), Klippan 1971, Gösta Åsvärn—Helena Altvall: Att bo i Handen, Stockholm 1970.

⁵ I materialinsamlingen och den preliminära bearbetningen har deltagit Ralph Forslund, Gun Karlberg och Joakim Simon, som har redovisat sitt arbete i proseminarieuppsatser vid statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet.

givetvis ändå en del representativitetsproblem, och de siffror som kommer att presenteras måste därför behandlas med viss försiktighet. Framförallt kan man med deras hjälp inte dra några slutsatser om förhållandena i byalag i Stockholms förorter. Däremot representerar de utvalda grupperna samtliga de vid undersökningstillfället mötesaktiva grupperna i innerstaden, så när som på en.

Under senhösten 1970 gjordes slutligen en uppföljning av en enkätundersökning året innan till samtliga kvarvarande opinionsgrupper. Dessutom gjordes en kartläggning av opinionsyttringar under 1970 för att lokalisera nytillkomna grupper.

Uppkomst

Hur uppstod byalagsrörelsen, när och var bildades olika lokala opinionsgrupper och varför bildades de?

En redogörelse för löst organiserade opinionsgruppers arbete vilar självklart på något bräcklig grund, i synnerhet om man vill beskriva deltagarnas antal och karaktäristika i olika avseenden. Den följande framställningen om bakgrunden till uppkomsten av opinionsgrupperna baseras i stor utsträckning på iakttagelser av »deltagande observatörer».⁶ Med »aktion» menas i fortsättningen en klart avgränsbar och målinriktad handling, som omfattar en mängd olika delaktiviteter såsom opinionsmöten, presskampanjer, demonstrationer och uppvaktingar. För att teckna bakgrundsbilden så fullständig som möjligt presenteras även aktioner, som ej var direkt riktade mot det lokala politiska systemet.

Den bakgrund som efter hand har kommit att framstå som den mest relevanta är att finna i de s.k. alternativgruppernas arbete 1968—1969. Dessa grupper har av flera initierade iakttagare setts som ett utflöde ur den s.k. »nya vänstern» och speciellt dess mer ungdomliga del. Det har sagts, att åtskilliga av dem som tidigare deltagit i demonstrationer av olika slag genom arbete i alternativgrupperna sett en möjlighet att presentera konstruktiva motförslag och alternativ till det rådande samhällssystemet.⁷

Under vintern och våren 1968 förekom en rad debatter kring användningen av gasklockan vid Sabbatsberg. Gentemot förslaget om rivning stod förslaget att man skulle göra gasklockan till s.k. allaktivitetshus. Deltagarna i dessa debatter tycks ha utgjorts av smärre, tillfälligt hopkomna grupper.

⁶ Per Kågesson: Alternativrörelsen. Alternativgruppernas arbete i Stockholm 1968—1969. Proseminarieuppsats. Statsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, 1969.

⁷ Kågesson a.a.

Någon mera enhetlig grupp med klart utstakade målsättningar kan ej skönjas. En sådan framträder först i och med att »Aktion Samtal» bildas hösten 1968. Aktion Samtal var namnet på en serie av sex aktioner i september—oktober. De initierades av en grupp pedagogiskt intresserade människor, som fann i synnerhet barnens lekmiljö otillfredsställande. Den direkta inspirationskällan utgjordes av en rad liknande aktioner som gjorts i Köpenhamn.⁸ En av aktionerna bestod i att man rev bakgårdsmurar för att få större gemensamhetsutrymmen i anslutning till fastigheterna. Några andra bestod i att man byggde annorlunda lekplatser på några ställen i staden. Andra aktioner var mer direkt riktade mot myndigheterna. Bland annat förekom en första trafikdemonstration, som tillgick så att man stoppade trafiken på en väg i en förort och delade ut flygblad i protest mot en planerad genomfartsled.

I oktober—november 1968 förekom den s.k. »Aktion Stoppa Mässan». Den riktade sig mot en tonårsmässa i Stockholm, och det beräknas, att ca 25 vänstergrupper deltog i protestaktionerna. Antalet personer som deltog i det praktiska arbetet tycks ha varit 150—200, mest ungdom. I december förekom det s.k. »Alternativ Jul-firandet». På julafton och juldagen kom ca 2.000 personer. Denna aktion tycks bland de aktiva ha haft politiska motiv vid sidan av de rent sociala. Det visas inte minst av att Alternativ Jul-aktionen övergick i den mer politiskt inriktade »Alternativt Samhälle-aktionen» några dagar efter jul. Deltagarna i de båda aktionerna var i stort sett desamma. Den förra aktionen kritiserade i huvudsak konsumtionssamhället, den senare den svenska socialvården. Antal deltagare i dessa aktioner är mycket svårt att ange. Ungefär 300—400 personer uppges ha deltagit på stormötena, medan ca 1/3 av dem, eventuellt något mindre, var aktiva i det löpande arbetet. Majoriteten av deltagarna var i båda fallen ungdomar.

I januari 1969 genomfördes »Aktion Kvarterslokaler» i Aktion Samtals regi. I samband med Alternativ Jul-firandet på Stadsmuseet skrev 2.000 personer på en lista att de ville ha kvarterslokaler för att kunna träffas. Även andra medel användes för att påverka de kommunala organen i denna fråga. Samtidigt med aktionen ombildades Aktion Samtal till »Arkiv Samtal», som har blivit ett mer permanent samarbetsorgan för de olika byalagen. Det har ett arkiv med material om byalag och aktioner och har verkat som allmän idégivare vid bildande av opinionsorgan och vid utformning vid aktioner. Antalet regelbundet aktiva ligger förmodligen mellan 50 och 100. De flesta är yngre personer. Den grundsyn som präglat de ledande inom Aktion Samtal och Arkiv Samtal har redovisats i en tidskriftsintervju med en av dem som initierade de första aktionerna hösten

⁸ Intervju med Anders Svensson, Arkiv Samtal, mars 1969. Zenit nr 13, 1969.

1968.⁹ Arkiv Samtals grundsyn sägs vara att påverka det rådande samhällssystemet, som utmärks av konkurrens och ojämlikhet, vilket skänker upplevelser av främlingskap, splittring och isolering och som skapar konkurrensattityder. I stället för detta system vill man skapa ett som utmärks av samarbete, jämlikhet och samhörighet. Vägen till detta går via påverkan av det som skapar attityderna och upplevelserna, dvs. olika inslag i barnens lekmiljö och i boendemiljön. Denna inställning förklarar inriktningen av de första aktionerna, som Aktion Samtal gjorde hösten 1969. Själva sättet att utforma aktionerna anses också ha betydelse för utvecklandet av en samhörighetskänsla bland medborgarna. Det gäller således att få dessa att känna en upplevelse av att ha gemensamma angelägenheter.

Mellan aktionerna upprätthålls samhörigheten genom de arbetsformer som varje byalag utformar. Arkiv Samtal rekommenderar t.ex. att man skall arbeta med stormöten. Vidare avvisas den traditionella föreningsstyrelseformen, som anses hämma medlemmarnas aktivitet och centralisera ansvaret till en liten grupp. Genom att ej ha någon fast styrelse och lägga mycket av arbetet och det reella beslutsfattandet i stormöten skapas ansvarsspridning och delaktighet i besluten. Ett annat viktigt medel för att uppnå samarbete och samhörighet är att tillskapa kvarterslokaler, allaktivitetshus och närbutiker. Denna grundsyn vad gäller mål och medel har präglat Aktion Samtals och Arkiv Samtals aktioner mot myndigheterna. Den har även präglat de rekommendationer vad gäller aktioners uppläggning och arbetsformers utformning som i stenciler etc. har utgått till enskilda byalag.

I februari bildades »Alternativ Stad» i samband med att det förekom olika protestaktioner mot cityplaneringen. Till en början arbetade man i mindre grupper ute i stadsdelarna. Dessa grupper tog i ett flertal fall initiativ till bildande av byalag. Så småningom övergick Alternativ Stad till att bli ett centralt organ för aktioner i främst trafik- och planeringsfrågor. På grund av dess stora roll i opinionsbildningen skall det behandlas utförligare längre fram.

Om man sammanfattar den beskrivning, som givits av olika opinionsyttringar via den s.k. alternativrörelsen i Stockholm 1968, får man en ganska klar bild av en mot slutet av året och början av 1969 stegrad aktivitet. Aktionerna gäller i stor utsträckning mer allmänna företeelser som barnens lekmiljö, konsumtionssamhället och socialvården. I och med att Arkiv Samtal och Alternativ Stad bildas i januari och februari 1969 blir aktionerna i större utsträckning riktade mot det lokala politiska systemet. Det som till stor del bidrog till denna utveckling torde ha varit frågan om

⁹ Intervju med Anders Svensson, Arkiv Samtal, Zenit. a.a.

kvarterslokaler, som på allvar aktualiserades under Alternativ Jul-firandet och som ansågs kunna lösas genom de kommunala organens försorg. En annan sak som säkerligen bidrog till uppkomsten av en mer stadsdelsvis anknuten opinion var olika fullmäktigebeslut angående planer, som reglerar saneringen och ombyggnaden av Stockholms centrala delar.

De mer centralt organiserade aktionerna fick ganska snart en efterföljd inom stadsdelarna. Det bildades nämligen en hel rad lokala opinionsgrupper i början av 1969. De flesta var s.k. byalag. Detta framgår med tydlighet i nedanstående tabell.

Tabell 1. Tidpunkt för de lokala opinionsgruppernas uppkomst

Geografiskt läge	1968				1969				Totalt antal bildade opinionsgrupper
	Kvartal				Kvartal				
	1	2	3	4	1	2	3	4	
Innerstad	—	—	1	—	7	1	—	1	10
Ytterstad	1	—	1	1	4	2	1	4	14
Totalt	1	—	2	1	11	3	1	5	24

Till innerstaden räknar vi Norrmalm, Södermalm, Östermalm, Gamla Stan och Kungsholmen med Essingeöarna. Ytterstaden omfattar de förorter som ryms inom Stockholms kommun.

Före januari 1969 hade det bara bildats fyra opinionsgrupper av det slag som här behandlas. Tre av dessa låg i ytterområdet. Den stora vågen av nybildningar kom under första kvartalet 1969 med 11 grupper. Av dessa uppstod sju i innerstaden och fyra i ytterområdet. Överlag har det bildats grupper senare i ytterstaden än i innerstaden. Under 1970 har det tillkommit en opinionsgrupp i innerstaden, en i ytterstaden. Under de två första månaderna av 1971 bildades det ytterligare en grupp i innerstaden, som ersatte 4—5 tidigare avsnade grupper på Södermalm, och en grupp i ytterområdet.

Om man studerar var opinionsgrupperna uppstått finner man, att de förekommer mer sporadiskt i ytterområdena och att de ofta saknas helt i de något äldre villaområdena. I innerstaden är täckningen däremot nästan total. Vi skall strax komma in på en tänkbar förklaring till detta förhållande.

Samtidigheten i uppkomsten av en centralt organiserad opinionsrörelse, den s.k. alternativrörelsen, och mer lokalt förankrade grupper antyder ett ganska klart samband mellan företeelserna vid sidan av det rent tids-

mässiga. Hur sambandet ser ut är emellertid svårare att klarlägga. Någon mer omfattande från Arkiv Samtal eller Alternativ Stad utgående organisering torde det emellertid inte vara fråga om. Det har emellertid förekommit i en del fall, speciellt i innerstaden. I stället tycks det i regel vara så att någon eller några personer ute i stadsdelarna, som antingen direkt deltagit i centralt organiserade aktioner eller bara haft kännedom om dem via massmedia, har tagit initiativet. Därefter har det hänt, att representanter för Arkiv Samtal inbjudits till ett inledningsmöte. Massmedia bedrev en intensiv bevakning av aktionerna i samband med Alternativ Jul-firandet och därefter. Speciellt Dagens Nyheter drev formliga kampanjer för att man skulle organisera byalag och liknande miljögrupper.

Det nära sambandet mellan de centrala aktionerna och uppkomsten av lokala opinionsgrupper framstår också då man studerar de orsaker till bildandet som angivits i enkätsvaren från grupperna. Man finner nämligen två typer av motiv: dels mer sociala, dvs. att man vill vidga kontakten mellan medborgarna, t.ex. genom att inrätta samlingslokaler i kvarteren, dels mer politiska, dvs. att man vill öka kontakterna mellan medborgarna och beslutsfattarna i de kommunala organen, framförallt i planeringsfrågor. Dessa motiv var centrala för Arkiv Samtals och Alternativ Stads första aktioner och präglar de stencilerade programskrifter, som utgavs i början av 1969.

Då man ser vilka motiv som ligger bakom bildandet i olika stadsdelar framträder ett ganska klart mönster. Om man håller fast vid den gjorda indelningen av motiven finner man nämligen, att ytterstadens grupper i större utsträckning än innerstadens nämner mer sociala motiv: gruppen har bildats för att öka kontakten mellan förortsborna och för att skaffa samlingslokaler genom myndigheternas försorg. I innerstaden är de politiska motiven mer framträdande. Där nämner nästan alla vissa konkreta kommunala frågor som man vill påverka. Oftast är det ett aktuellt saneringshot, en planerad trafikled, pågående kontorisering i bostadsområdet etc.

En närmare granskning av motiven till bildandet kan vidare ge anledning till en indelning av grupperna i »reaktiva» och »programmatiska». De förra skulle utmärkas av att de uppstått på grund av en yttre störning, t.ex. ett saneringshot, som det gällt att eliminera. De senare skulle utmärkas av att de arbetar med mer långsiktiga målsättningar, t.ex. minska isoleringen i bostadsområdena. De reaktiva grupperna påträffas i större utsträckning i innerstaden, de programmatiska i ytterstaden. Med tanke på den större opinionsgruppsstätheten i innerstaden ligger det nära till hands att dra slutsatsen, att en situation som präglas av någon yttre störning är av stor betydelse för uppkomsten av opinionsgrupper av det slag som vi här behandlar. Klassificeringen av grupperna som övervägande reaktiva eller övervägande programmatiska kan, så långt den är möjlig att upprätthålla,

vara fruktbar vid en senare analys av gruppernas aktivitetsutveckling och funktion i det politiska systemet.

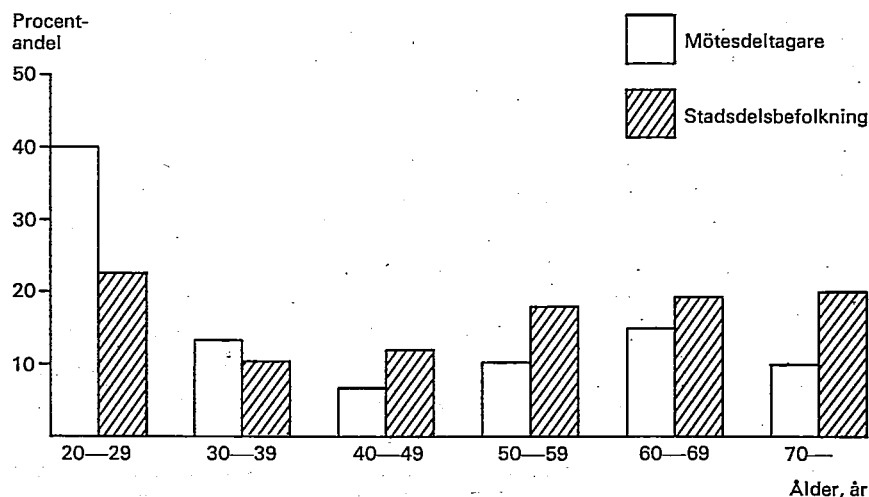
Bilden av orsaken till opinionsgruppernas uppkomst görs mer fullständig, om vi presenterar den enskilde mötesdeltagarens motiv till att han går på byalagsmöten. Vi ställde en öppen fråga till de enskilda mötesdeltagarna i innerstaden, varför de gick på byalagsmöten. Vi fick då ungefär samma svarsmönster, som vi erhöll i den stora enkäten till hela gruppen. Önskan att påverka kommunala beslut nämns nämligen som motiv av flertalet av deltagarna, medan önskan att få träffa andra människor är ett mindre framträdande motiv. För att försöka skilja ut om det var någon grupp bland deltagarna, som mer än någon annan var politiskt motiverad i sitt deltagande, ställdes följande fråga i enkätformuläret: »Tror Ni att politikerna i allmänhet känner till vad folk vill?» Ungefär 60 % svarade negativt, 30 % positivt och 10 % underlät att svara. På denna fråga var de yngre och högre utbildade mer kritiska mot politikerna än de äldre och lägre utbildade. Detta reser frågan, om det rent generellt förhåller sig så att yngre och högutbildade människor i större utsträckning mobiliseras i en störningssituation av det slag som vi här behandlar. Denna fråga skall vi besvara genom att se närmare på opinionsgruppernas interna struktur.

Intern struktur

I de mer centralt organiserade aktionerna inom den s.k. alternativrörelsen under 1968 deltog som framgång till stor del yngre människor. Det verkar också rimligt att anta, att de i stor utsträckning var studerande och högutbildade. Frågan är, om personsammansättningen är densamma i de lokalt uppkomna grupperna eller om det skett en mobilisering ur andra befolkningsskikt. De personuppgifter om mötesdeltagarna som vi har gäller som tidigare bara för valkrets III, dvs. Östermalm, Brunkeberg, Norrmalm och Gamla stan, där den politiska aktiviteten var störst under undersökningsperioden.

I figur 1 nedan presenteras åldersfördelningen bland mötesdeltagarna i de fyra opinionsgrupperna samt motsvarande för stadsdelsbefolkningen i opinionsgruppernas »upptagningsområde».

Ungefär 40 % av mötesdeltagarna är i ålderna 20—29 år. De utgör därmed den ojämförligt största gruppen. Inom den vuxna totalbefolkningen finns inom opinionsgruppernas upptagningsområde ungefär 20 % i samma åldersklass. Även åldersklassen 30—39 år är något »överrepresenterad» bland mötesdeltagarna. Den vuxna stadsdelsbefolkningens övriga åldersklasser är »underrepresenterade» i grupperna. Minst underrepresenterad är

Figur 1. Åldersfördelning för mötesdeltagare i fyra opinionsgrupper och stadsdelsbefolkning i opinionsgruppernas »upptagningsområde».

åldersklassen 60—69 år, som utgör ungefär 15 % av mötesdeltagarna och 20 % av stadsdelsbefolkningen.

Utbildningsnivån bland mötesdeltagarna måste betraktas som hög. Ungefär 45 % har universitets- och högskoleutbildning och ungefär 20 % har högst studentexamen. Detta är delvis en avspeglning av innerstadens sociala struktur. I upptagningsområdet är sålunda 20,5 % av befolkningen att hänföra till socialgrupp I, 46,2 % till socialgrupp II och 33,3 % till socialgrupp III. Mötesdeltagarnas utbildningsnivå kan endast jämföras med dessa socialgruppssiffror. Eftersom klassificering till socialgrupp I ofta grundas på ett yrke förvärvat genom akademisk utbildning, kan de ca 45 % universitets- och högskoleutbildade mötesdeltagarna jämföras med de 20,5 % av stadsdelsbefolkningen som finns i socialgrupp I. Man finner då att de högt utbildade är starkt överrepresenterade i opinionsgrupperna.

Mötesdeltagarnas ålder och utbildningsnivå samvarierar i ganska stor utsträckning. Det framgår klart av nedanstående tabell.

Tabell 2. Mötesdeltagarna i fyra opinionsgrupper fördelade på ålder och utbildningsnivå. Andel i procent.

		Ålder		
		< 50 år	50 år >	
Utbildning	Obligatorisk	8,9	22,4	31,3
	Gymnasial, akademisk	56,9	11,6	68,5
		65,8	34,0	99,8
n = 140				

Vi har indelat mötesdeltagarna i ålderskategorierna »under 50 år» och »över 50 år». De kommer, då de används i fortsättningen, att benämnas låg respektive hög ålder. Enligt denna indelning är 65,8 % under 50 år. Utbildningsnivån har indelats i kategorierna »obligatorisk utbildning» och »gymnasial, akademisk utbildning». De kommer i fortsättningen att benämnas låg respektive hög utbildning. Enligt denna indelning har 31,3 % av mötesdeltagarna låg utbildning. Vidare ser man, att ju yngre man är, desto högre utbildning har man. Det gör att de undersökta byalagsmötena består till 56,9 % av relativt sett yngre människor med hög skolutbildning.

Om man sammanfattar den givna redogörelsen för mötesdeltagarnas bakgrundsdata kan man konstatera, att den ursprungligen mycket ungdomliga opinionsrörelse, som framträdde i form av den s.k. alternativrörelsen, i huvudsak har behållit sin karaktär vad gäller deltagarnas bakgrund i vissa avseenden. Majoriteten av opinionsgruppsdeltagarna är att hänföra till yngre och relativt välutbildade invånare. Det har emellertid skett en avsevärd mobilisering utanför den rena studentgruppen, som kan antas ha utgjort majoriteten i alternativrörelsen. I enkäten till mötesdeltagarna ingick även en fråga om yrke och på denna svarade endast ca 20 % »studerande». Ungefär 40 % utgörs av tjänstemän, knappt 20 % av fria yrkesutövare och företagare samt drygt 10 % av arbetare. Mobiliseringar utanför studerandegruppen har alltså framför allt ägt rum bland relativt högt utbildade tjänstemän, fria yrkesutövare samt företagare. En viss mobilisering har även ägt rum bland äldre och ensamstående.

Vi skall gå vidare och se i vilken utsträckning de yngre och högutbildade står i ledningen för opinionsgruppernas verksamhet.

Den institutionella ramen för verksamheten utgörs i flertalet av alla grupperna av en icke-traditionell föreningsstruktur. Det innebär, att formellt medlemskap och medlemsavgifter sällan förekommer. Det beslutande organet är ofta ett s.k. stormöte, öppet för alla stadsdelens innevånare. Styrelsefunktionen handhas ibland av en grupp, som utses på ett möte och nyväljs på nästa. Ibland är det mer eller mindre underförstått, att några ledande aktiva skall utföra stormötets beslut. Verksamheten ligger mellan stormötena i stor utsträckning i arbetsgrupper, som utarbetar aktioner i speciella frågor. I några fall förekommer även speciella geografiska undergrupper.

Vi ställde ett antal frågor till mötesdeltagarna om deras aktivitet på olika nivåer inom opinionsgruppen. En första fråga gällde hur regelbundet man besöker gruppens stormöten. En andra gällde om man brukade yttra sig i mötesdebatterna och en tredje om man deltog eller hade deltagit i någon arbetsgrupp som utarbetade aktioner. Vi skall redogöra för svarsfördelningen på var och en av dessa frågor samt se i vilken utsträckning de olika ålders- och utbildningsgrupperna uppvisar höga värden på aktivitet. Slut-

ligen skall vi redogöra för »superaktivistgruppens» sammansättning. Den har vi fått fram genom att skilja ut dem som uppvisar höga värden på samtliga tre aktivitetsmått.

Byalagen har ibland kritiserats för att deras stormöten har en tillfälligt hopkommen deltagarskara. För att i någon mån utröna grunden i detta påstående ställdes en fråga till deltagarna om hur många gånger under hösten 1969 som de deltagit i stormöten. Det visade sig, att ungefär 1/3 av dem deltog för första gången. Det undersökta mötet utgjorde i regel det tredje eller fjärde under hösten. Övriga mer regelbundet deltagande personer, dvs. sådana som deltagit mer än en gång under hösten, har i tabell 3 fördelats i två ålders- och två utbildningsklasser.

Tabell 3. Regelbundna mötesdeltagare i fyra opinionsgrupper fördelade på ålder och utbildning. Andel i procent.

		Ålder		
		< 50 år	50 år >	
Utbildning	Obligatorisk	6,1	22,5	28,6
	Gymnasial, akademisk	59,3	12,1	71,4
		65,4	34,6	100,0 n = 91

Åldersfördelningen bland dem som deltar regelbundet i möten är ungefär som i mötet i dess helhet. De högutbildade är däremot något överrepresenterade i förhållande till sin andel i mötet. I det här fallet utgör de högutbildade 71,4 %, medan motsvarande siffra för hela mötet är 68,5 %.

En annan ganska vanlig typ av kritik mot s.k. stormötesverksamhet är att debatten monopoliseras av en liten grupp personer. I en fråga till mötesdeltagarna bad vi dem uppge om de brukade yttra sig i mötenas debatter; vi ville därigenom få en viss uppfattning om hur den mötesaktiva gruppen såg ut. Svartsfördelningen blev, att ungefär 40 % av deltagarna uppgav att de brukade yttra sig i debatter. För att studera denna grupp närmare delades den in i två ålders- och två utbildningsklasser, vilket redovisas i tabell 4.

Tabell 4. Debattdeltagande mötesdeltagare i fyra opinionsgrupper fördelade på ålder och utbildning. Andel i procent.

		Ålder		
		< 50 år	50 år >	
Utbildning	Obligatorisk	6,3	17,0	23,3
	Gymnasial, akademisk	62,2	14,6	76,8
		68,5	31,6	100,1 n = 56

De yngre är något överrepresenterade bland de debattaktiva i förhållande till fördelningen bland mötesdeltagarna i stort. Bland de debatterande är 68,5 % under 50 år, medan siffran i mötet är 65,8 %. De högutbildade är betydligt mer överrepresenterade. Bland de debatterande är deras andel 76,8 %, medan den i mötespopulationen är 68,5 %.

De hittills redovisade måtten på aktivitet kan sägas bilda en stigande skala på så sätt att den grupp som har placerat sig på aktivitetsmåttets höga värde har blivit mindre och mindre (91 respektive 56 personer av de ursprungliga 140). Samtidigt har gruppen blivit allt yngre och alltmer välutbildad. Samma tendens fortsätter i allra högsta grad, då vi ser på det sista aktivitetsmättet, som samtidigt kan sägas vara ett mått på graden av centralitet i opinionsgruppen, nämligen deltagande i arbetsgrupper, som utarbetar aktioner riktade mot myndigheterna. I hela mötet deltar i genomsnitt ungefär 35 % i sådana arbetsgrupper. Dessa har fördelats i två ålders- och två utbildningsklasser i tabell 5.

Tabell 5. Arbetsgruppdeltagande mötesdeltagare i fyra opinionsgrupper, fördelade på ålder och utbildning. Andel i procent.

		Ålder		
		< 50 år	50 år >	
Utbildning	Obligatorisk	6,6	14,8	21,4
	Gymnasial, akademisk	70,1	8,6	78,7
		76,7	23,4	100,1 n = 48

De yngre utgör 76,7 % av de arbetsgruppsaktiva, vilket innebär en överrepresentation i förhållande till mötesdeltagarna på drygt 10 %. Även de högutbildade är mer överrepresenterade än i något av de tidigare presenterade aktivitetsmåtten. De utgör i det här fallet 78,7 % mot 68,5 % i mötet i dess helhet.

De yngres och högutbildades dominans i opinionsgruppernas ledning framstår klarast, då man undersöker sammansättningen på den grupp, som får höga värden på samtliga här tre presenterade aktivitets- och centralitetsmått. Denna grupp utgör ungefär 1/5 av mötesdeltagarna. Dess sammansättning redovisas i tabell 6.

De yngre är överrepresenterade med ca 10 % i förhållande till mötesdeltagarna, de högutbildade med likaledes drygt 10 %. De extremt aktiva utgörs således till 71,1 % av personer under 50 år med gymnasial eller akademisk utbildning.

Tabell 6. Mötesdeltagare i fyra opinionsgrupper med höga värden på alla aktivitetsmått. Andel i procent.

		Ålder			
		< 50 år	50 år >		
Utbildning	Obligatorisk	5,4	13,5	18,9	
	Gymnasial, akademisk	71,1	10,0	81,0	
		76,5	23,5	100,0	n = 31

Utveckling

Frågan är i vilken utsträckning den under början av 1969 snabbt uppväxande byalagsrörelsen har lyckats bibehålla sin aktivitet. Det har vi mätt genom att se hur många grupper som fanns kvar under större delen av 1969 och 1970 samt hur många som tillkom. Ytterligare mått på aktivitetsutveckling är mötesdeltagarantal och antal genomförda aktioner.

Den kraftiga aktivitetsutvecklingen under våren 1969 motsvaras av en lika kraftig nedgång under hösten. Ett mått på detta är att antalet verk samma grupper sjönk kraftigt. Av de 24 grupper som uppvisat mötesaktivitet under någon del av året var endast 17 kvar i november, då undersökningen gjordes. I de flesta kvarvarande grupperna sjönk dessutom det genomsnittliga mötesdeltagandet under hela året, vilket framgår av tabell 7.

Tabell 7. Genomsnittligt antal mötesdeltagare i varje opinionsgrupp i inner- och ytterstad under olika perioder 1969.

	Innerstad	Ytterstad	Hela staden
januari—mars	170	180	175
april—juni	140	90	115
september—november	80	60	70

Nedgången i mötesdeltagande är kraftig både i innerstaden och i ytterområdet. Denna nedgång motiveras ej av en ökning i mötesfrekvens. I genomsnitt hade varje opinionsgrupp 175 deltagare på varje stormöte under det första kvartalet 1969. Sedan sjunker deltagarsiffran till i genomsnitt 70 per möte under perioden september—november. Denna nedgång har även sin motsvarighet när det gäller antalet aktioner, som riktar sig till myndigheterna. Innerstadens aktivitetsnedgång är inte lika kraftig som ytterområdenas.

Aktivitetsnedgången fortsätter i viss mån under 1970. Av de i november 1969 17 mötesaktiva grupperna återstod i november 1970 endast 12 i den

form de hade året innan. De grupper som upphört med sin verksamhet påträffas nästan uteslutande i Stockholms ytterområden. Man bör emellertid tillägga, att det tillkommit ett par grupper under 1970 och ytterligare några under början av 1971.

Bland dem som lyckades överleva det första årets aktivitetsnedgång har det under 1970 skett en viss stabilisering av aktivitetsnivån strax ovanför den som var i slutet av 1969. Mötesdeltagarantalet under 1970 uppvisar inga större fluktuationer utan ligger relativt stadigt på 75 personer per möte. Mötesfrekvensen är ett möte i månaden. Även aktionernas antal har höjts över den nivå, som noterades under slutet av opinionsrörelsens första år.

Sammanfattningsvis kan man konstatera, att de reaktiva grupperna i innerstaden har haft störst förmåga att överleva byalagsrörelsens första entusiastiska period.

Politisk kommunikation

Enligt den systemanalytiska terminologin innefattar politisk kommunikation intresseartikulering, i riktning mot beslutsfattarna, och informationsförmedling, i riktning från beslutsfattarna. Frågan gäller vilken funktion i den politiska kommunikationen de lokala opinionsgrupperna har och om det skett någon väsentlig förändring därvidlag. Ett par typer av förändringar som är värda speciell uppmärksamhet är, för det första, om grupperna efter hand har dragits in i en livligare ömsesidig kommunikation med olika delar av det politiska systemet och för det andra, om det skett någon förändring i de kommunala organens hänsynstagande till grupperna. Om sådana förändringar i positiv riktning har skett, kan man tala om en ökad integrering av opinionsgrupperna i den rådande politiska strukturen.

Så vitt vi kan bedöma är verksamheten partipolitiskt neutral. Man har i ringa utsträckning diskuterat på möten de olika partiernas lokala valprogram och än mindre rekommenderat mötesdeltagarna att rösta på ett bestämt sätt.

Grupperna behandlar kommunala frågor på så gott som samtliga möten och alla för fram krav till myndigheterna. I genomsnitt förde varje grupp fram 3—4 krav under 1970. Innerstadsgrupperna är något aktivare än de i ytterområdena.

Innehållet i de framförda kraven kan i stort sägas utgöra en avspiegling av de frågor, som kan förväntas ha aktualitet i olika stadsdelar. Innerstadsgruppernas krav gäller i stor utsträckning stadsplanering, trafikfrågor, sanneringshot och kontorisering. I ytterområdena, med deras relativt unga befolkning, är ungdoms- och fritidsfrågor mer framträdande. En fråga, som har varit mycket central i de krav som förts fram från hela staden, är

frågan om samlingslokal eller s.k. allaktivitetshus, vilket faller sig naturligt mot bakgrund av byalagsrörelsens mer övergripande målsättning om ökade kontakter människor emellan.

En viktig fråga i sammanhanget är om opinionsgrupperna är »enfrågeorgan» eller om de fungerar som mer allmänna fora för framförande av medborgarönskemål. De flesta grupperna placerar sig någonstans mitt emellan dessa båda typer, med någon dragningskraft åt »enfrågeorganen». I genomsnitt för man fram krav inom 2—3 ärendekområden. Detta är förmodligen något mer än vad en specialiserad intresseorganisation gör, men betydligt mindre än en lokal partiorganisation. En viktig sak att ta hänsyn till vid bedömningen av graden av allmänriktning är gruppernas målsättning, som ger utrymme för betydande flexibilitet vid val av frågor som ska diskuteras och framföras till de kommunala organen. Grupperna i innerstaden är något mindre specialiserade än grupperna i ytterområdet.

Intresseartikuleringen kan göras direkt till de kommunala organen eller indirekt via massmedia och lokala partiorganisationer enskilt eller i samarbete med andra grupper och byalag. Vid större aktioner är det vanligt med kombinationer av artikuleringsvägar.

Den kommunikation som förekommer direkt till de kommunala organen utgår nästan helt på opinionsgruppernas eget initiativ. Något utbyggt remissförfarande finns således inte. Ungefär 1/3 av grupperna nämner, att de kommunala myndigheterna under 1970 någon gång tagit kontakt med dem för att höra deras åsikt i en aktuell fråga. Det har gällt bullerproblem, trafikplaner, fritidslokaler och bostadsupprustning. Andelen grupper som fungerat som remissorgan är något högre 1970 än 1969.

En mycket viktig indirekt kanal för artikulering är massmedia. Speciellt Dagens Nyheter har under hela byalagsrörelsens existens ägnat denna stor uppmärksamhet. Alla grupper hade under 1970 fått material om aktioner införda i huvudstadspressen. Hälften av dem hade fått krav framförda via regionalradion. I enkätundersökningen 1969 fann vi, att pressens bevakning av opinionsgrupperna var av en sådan omfattning, att den lämnade dem föga mer att önska. Förhållandet är inte riktigt detsamma 1970. Då anser 1/4 av grupperna, att man sällan fått material om aktioner införda i dagspressen, medan de missnöjda året innan var fem gånger färre. Detta kan tydas som att en opinionsrörelse av det slag som vi här behandlar har ett högt nyhetsvärde i sin begynnelse, men att det avtar efterhand. En intressant fråga är, vilken effekt ett sådant förhållande kan ha på lång sikt för gruppernas utveckling och position i det politiska systemet.

De lokala partiorganisationerna har inte någon större betydelse som indirekt kanal till de kommunala organen. Man tar inte i någon större utsträckning kontakt med partiernas stadsdelsföreningar för att be dem förmedla krav till högre partiinstanser. Det är inte heller särskilt vanligt att

partierna tar initiativ till kontakter. Ungefär hälften av grupperna nämner emellertid, att deras verksamhet följs kontinuerligt av åtminstone ett parti. Antingen finns det bland gruppens aktiva partiaktiva personer eller också brukar partirepresentanter delta i möten. Den typ av partikontakt, som ligger i att man har en talesman inom något parti i en framskjuten ställning i ett kommunalt organ, existerar inom 1/3 av grupperna. Ingen typ av partirelation har förändrats nämnvärt under byalagsrörelsens tillvaro. Grupperna har alltså inte via partierna invecklats i ett mer intensivt kommunikationsförhållande till den mer etablerade politiska strukturen.

En för opinionsgrupperna mycket viktig typ av indirekt kanal till myndigheterna är samarbetet med andra byalag och framförallt med Arkiv Samtal och Alternativ Stad. Av alla aktionsformer uppges denna vara den som ökat mest i betydelse under 1970. Man finner alltså en tendens till att grupperna alltmer börjar gå samman gentemot de kommunala myndigheterna. Det gäller framför allt i trafik- och planeringsfrågor, där Alternativ Stad har sitt viktigaste arbetsfält.

Alternativ Stad uppstod i samband med den samhällsplaneringsdebatt, som fördes hösten 1968 och våren 1969 och som ursprungligen gällde planeringen av stockholmsförorten Skärholmen. Man försöker i första hand förändra trafikpolitiken. Målsättningen sägs vara att förbättra stadens miljö genom att öka invånarnas medinflytande. Framför allt vill man utöka kollektivtrafiken och minska biltrafiken till förmån för fotgängare och cyklist. Arbetet är organiserat enligt byalagsmönster. Stormöten är det beslutande organet och aktioner förbereds i speciella arbetsgrupper.

Det är ganska klart att Alternativ Stads verksamhet har ökat under 1970. Detta har tagit sig uttryck i ett ökat antal aktioner, av vilka två stycken fick en större omfattning. Under våren genomförde man en brett upplagd aktion tillsammans med ett innerstadsbyalag om den s.k. Brunkebergsplanen, som rör en vital del av City. Aktionsformen var flygblad och cykeldemonstration. Den senare, i vilken ungefär 1.000 personer deltog enligt tidningsreferaten, avslutades utanför stadshuset då fullmäktige skulle anta planen. Aktionen misslyckades i så måtto att planen antogs nästan enhälligt av fullmäktige. I samband med denna aktion av mer reaktiv karaktär framträder även ett mer programmatiskt inslag i opinionsbildningen. Bland aktionsmedlen fanns t.ex. en alternativ planlösning, och i broschyrform skisseras trafikmålsättningar för Stockholms innerstad och för hela regionen på ett tämligen konkret sätt. Under hösten genomfördes under en hel vecka den andra större aktionen, som måste betecknas som den mest omfattande hittills i hela opinionsrörelsens historia. Då genomfördes vad som kallades trafikdemonstrationen. Den var mer programmatisk än reaktiv därigenom att den riktade sig rent allmänt mot trafikpolitiken och således ej mot någon konkret plan, som stod inför ett antagande

i fullmäktige. Hela aktionen ingick i en internationellt samordnad aktion. Initiativet till denna utgick enligt tidningsnotiser från Amsterdam, där det sedan länge finns en opinionsrörelse liknande byalagsrörelsen. Bland annat genomfördes flygbladsdistribution, debatter, gatuteater, en fotgängarmarsch, en cykeldemonstration etc. Kulmen bestod i ett demonstrationståg i innerstaden, som enligt tidningsreferaten samlade 3—4.000 deltagare.

Alternativ Stad har även tagit upp frågor, som ligger vid sidan av trafikpolitiken. Bland annat har man börjat intressera sig för den kommunala informationsverksamheten, saneringsfrågan och hela regionplaneringen. Därför kan man nog räkna med att dess opinionsbildande roll kommer att öka i framtiden. Samtidigt finns det i dess verksamhet ett programmatiskt inslag, som har säknats hos många mer reaktiva opinionsgrupper. Den fråga man kan ställa är vilken funktion de mer lokalt förankrade opinionsgrupperna kommer att ha i en eventuell framtida situation, då en central opinionsgrupp initierar och leder aktioner i större omfattning än i dag. Kommer det att leda till att aktiviteten och intresset kring grupperna i stadsdelarna sjunker, eller kommer det att leda till att grupperna fungerar som mobiliseringsinstrument för det centrala organet?

Man kan slutligen, vad gäller intresseartikuleringen, fråga sig vilken grad av hänsynstagande de kommunala organen visar visavi de krav, som opinionsgrupperna för fram. Den enda samlade bedömningen vi har kommer från grupperna själva. Ungefär 1/3 av dem anser, att deras krav tillgodoses tillfredsställande. Det har inte skett någon förändring i positiv riktning under den tid byalagsrörelsen existerat. Det är svårt att få fram i vilka typer av frågor man haft framgång; det finns exempel på några större planfrågor, men generellt torde det gälla relativt sett mindre frågor.

Kommunikationens andra sida är informationsförmedlingen från de kommunala organen. Den sköts i stor utsträckning via deltagande från förtroendemännens och tjänstemännens sida i opinionsgruppernas möte. Ungefär hälften av grupperna uppger sig under 1970 ha fått någon form av speciell kommunal information. Denna information bedöms som mycket otillräcklig. Bara någon enstaka grupp förklarar sig nöjd. Det har inte skett någon förändring i positiv riktning.

Sammanfattningsvis kan sägas, att den kommunikation som förekommer mellan opinionsgrupperna och de kommunala organen i stor utsträckning utgår från de förra. Det finns vissa tecken på en ökad remissvilja bland myndigheterna, men i övrigt har opinionsgrupperna inte upplevt den integrering i den existerande politiska strukturen, som innebär att man inte bara avger utan även mottar information.

Avslutning

Den fråga vi ställde inledningsvis var, om det i Stockholm uppstått en politiskt neutral struktur för medborgaropinionen i samhällsfrågor på en nivå under primärkommunens med allsidig medborgarrepresentation, stabil aktivitet och väl etablerat kommunikationsförhållande till de kommunala organen. Svaret på denna fråga skulle kunna öppna en del perspektiv på problemet att skapa ett system för registrering av medborgarönskemål i storstadsområden; t.ex. om behovet av ett mer utvecklat system är större än i mindre kommuner och om de olika specialstrukturer som har utvecklats under de senare åren tillgodoser de krav man kan ställa på ett registrerings-system i form av medborgardeltagande, stabilitet och kontakt med kommunens beslutande organ.

Vi skall kort sammanfatta de resultat vi funnit utan att göra en systematisk uttolkning av dem i mer generella termer. Föreliggande undersökning skall mer ses som ett försök att rikta uppmärksamhet mot generella företeelser och att inspirera till hypotesbildning kring dessa. Undersökningens giltighet har förutsatts vara begränsad till storstadsområdena, men det ligger nära till hands att tro, att de registreringsproblem som uppstått i dessa kan aktualiseras även i andra kommuner, som till följd av indelningsreformen får vidkännas en reducering av förtroendemannakåren.

Bakgrunden till byalagsrörelsens uppkomst våren 1969 utgörs av de s.k. alternativgruppernas arbete hösten och vintern 1968. Alternativgrupperna inriktade sina aktioner på mer allmänna företeelser som konsumtionssamhället, socialvården och isoleringen i samhället. En av grupperna, Aktion Samtal, gjorde emellertid sex aktioner, som var mer inriktade på det lokala politiska systemet. Aktion Samtal övergick snart till Arkiv Samtal, som har blivit ett centrum för olika aktionsgruppers och byalags arbete. Därmed ökades alternativrörelsens inriktning på det lokala politiska systemet. Många deltagare i alternativgrupperna har varit aktiva i byalagen och i ett flertal fall medverkat vid bildandet av dem. Arkiv Samtal har genom aktioner och programskrifter verkat allmänt inspirerande till byalagsbildande. Detta kom i gång snabbare i innerstaden till följd av cityplaneringens aktualitet. Grupperna i innerstaden är i större utsträckning än de i ytterstaden att karakterisera som reaktiva, dvs. de har uppkommit för att eliminera störningar i form av stadsplaner, saneringsshot etc. Innerstaden är nästan helt »täckt» av opinionsgrupper, medan de förekommer mer sporadiskt i förorterna.

Alternativrörelsen hade en mycket ungdomlig deltagarskara. Även i de lokalt uppkomna grupperna utgör de yngre en mycket stor grupp. Ungefär 40 % av mötesdeltagarna i fyra undersökta grupper i innerstaden är under 30 år mot drygt 20 % i gruppernas »upptagningsområde». Av mötesdel-

tagarna har 45 % en postgymnasial utbildning, varför man i förhållande till stadsdelsbefolkningen kan karakterisera dem som en utbildningsmässig elit. De yngre och högutbildade uppvisar högre aktivitet än övriga deltagarkategorier. Den grupp som regelbundet går på möten, yttrar sig i debatter och deltar i utformningen av aktioner består till 71,1 % av personer under 50 år med gymnasial eller akademisk utbildning.

Under våren 1969 karaktäriserades byalagsrörelsen av en mycket hög aktivitetsnivå. Denna tog sig uttryck i bildande av många grupper, höga mötesdeltagandesiffror och många aktioner. Under hösten skedde en kraftig aktivitetsnedgång. Man kan nästan säga, att det skedde en slags självsanering i opinionsrörelsen, ty de grupper som överlevde det första året har stabiliserat sin aktivitet på en nivå, som ligger något ovanför den nivå som nåddes i slutet av 1969. De grupper som ligger i innerstaden har uppvisat störst livskraft. De tycks alltså i denna del av Stockholm ha blivit ett mer permanent inslag i det politiska systemet.

De lokala opinionsgrupperna uppträder relativt politiskt neutralt. Man diskuterade t.ex. i ganska liten omfattning på mötena hösten 1970 de olika lokala partiernas program inför kommunalvalet. Gruppernas målsättning är att vara mer allmänna fora för framförande av medborgarönskemål. Detta gör dem givetvis flexibla vid val av frågor att diskutera och föra fram till de kommunala organen. Hittills har de emellertid i stor utsträckning inriktat sig på 1—3 kommunala ärendeområden. Opinionsgruppernas kontakter med kommunen tillkommer i stor utsträckning på deras eget initiativ. Man är mycket missnöjd med den information kommunen ger. Man har inte efter hand integrerats i den rådande politiska strukturen i så måtto att man börjat motta alltmer information samtidigt som sådan avgivits i form av krav. Man kan se en viss tendens till att grupperna samarbetar alltmer kring det centralt organiserade Alternativ Stad vid aktioner riktade mot de kommunala organen. I och med Alternativ Stads framväxt har opinionsrörelsen fått ett programmatiskt inslag, som har saknats i många mer reaktiva, lokalt uppkomna grupper. Frågan är, om Alternativ Stads roll kommer att bli sådan, att de mer lokalt förankrade opinionsgruppernas roll förändras eller att de helt försvinner. I så fall är man tillbaka vid den utgångspunkt som gäller för hela byalagsrörelsen. Den är i tiden lokaliserad till hösten 1968 och innebär, att mer centralt organiserade grupper utför aktioner i kommunala frågor i stället för lokalt förankrade grupper.

Ur mer generell synpunkt kan man slutligen konstatera, att beskrivningen av byalagsrörelsens framväxt, uppbyggnad och utveckling har pekat på två saker. För det första, att den existerande politiska strukturen i Stockholm inte lyckats kanalisera önskemål, som i vissa väsentliga kommunala frågor — främst gällande stadsplanering — har funnits på medborgarpla-

net. Detta kan tydas som att registreringsproblemen är större i en kommun som Stockholm och möjligen också som att det finns behov av en mer allmänt inriktad och politiskt neutral struktur för intresseartikulering på nivån under primärkommunen. För det andra, att det registreringssystem som byggts upp relativt spontant och egenartat och i stor utsträckning utgörs av byalag uppvisar en del egenskaper som måste betraktas som brister i ett registreringssystem. Det viktigaste är att det saknar utbredning över hela kommunen och att de som deltar i verksamheten är föga representativa för stadsdelsbefolkningen. Denna tendens, att det framför allt är högutbildade som aktiveras vid olika försök att nå ut till medborgarna med information och skapa debatt, framträder även i ett par andra undersökningar som gjorts i Storstockholmsområdet.¹⁰ Det kan därför sägas vara ett generellt problem, som man har att ta hänsyn till vid konstruktion av system för registrering av medborgarönskemål.

¹⁰ Gösta Blücher—Rune Nilsson a.a. sid. 42 ff. Gösta Åsvärn—Helena Altvall a.a. sid. 156 ff.

STATSVETENSKAPLIG UTVECKLINGSANALYS — SVAR PÅ TAL TILL GÖRAN HYDÉN

AV LARS RUDEBECK

I

I förra numret av denna tidskrift står en lång artikel av Göran Hydén om utvecklingsbegreppet i modern statskunskap.¹ Till största delen är den en mycket kritisk recension av min senaste bok, *Utveckling och politik*.² Det har jag naturligtvis ingenting att invända emot, tvärtom är det roligt om ens arbete blir uppmärksammat. Därför började jag också läsa Hydéns artikel med stort intresse och positiva förväntningar på sakdebatt kring de problem vi båda arbetar med. Men ju grundligare och ju fler gånger jag läste, desto mer besviken blev jag. Visserligen hittade jag några exempel på sådan sakdebatt som jag hade hoppats på — jag återkommer till dem — men det dominerande intrycket blev ett annat. Hur gärna jag än vill, kan jag nämligen tråkigt nog inte bli kvitt intrycket av en konsekvent avsikt, medveten eller omedveten, bakom den systematiskt missvisande framställning av mina synpunkter och slutsatser som Hydén ger. Därför var min spontana reaktion att inte alls ge mig in i en debatt, som redan från början verkade olustig. Men vid närmare eftertanke vågar jag helt enkelt inte låta Hydéns artikel stå som enda underlag för omdöme om mitt arbete — och indirekt för den statsvetenskapliga inriktning det representerar — bland dem som följer debatten i Statsvetenskaplig Tidskrift men inte har läst min bok. Däremot är jag inte särskilt orolig för dem som verkligen har läst boken med öppet sinne och därför själva kan jämföra.

Hydén's artikel vimlar av påståenden och synpunkter som han ivrigt strör omkring sig, även om de sakligt underbyggda argumenten är relativt sett fåtaliga. Det skulle därför leda mycket långt, om jag försökte bemöta honom i varje detalj. Det är inte heller min avsikt. I stället lägger jag upp denna motartikel som en systematisk och principiellt hållen kommentar till vad jag uppfattar som huvudlinjen i Hydéns fritt associerande fram-

¹ Göran Hydén: »Utvecklingsbegreppet i modern statskunskap», sid. 1—18.

² Lars Rudebeck: *Utveckling och politik. En samhällsvetenskaplig teoristudie med anknytning till konkret politisk verklighet*, Stockholm, Wahlström & Widstrand, 1970.

ställning. Som snart kommer att framgå är jag mycket, mycket kritisk mot denna huvudlinje. Men detta hindrar naturligtvis inte, att jag också funnit synpunkter av värde i artikeln. Jag började som sagt läsa den i en anda av positivt intresse för en uppskattad kollegas åsikter. I det avsnitt som nu följer skall jag därför helt kort inleda med att ta upp några av de punkter där motsättningarna mellan mig och Hydén är obefintliga eller små, medan den hårdare diskussion som också är nödvändig kommer i de följande avsnitten.

II

Som exempel på sådan kritik jag villigt accepterar, vill jag fästa uppmärksamheten på Hydéns påpekande av att jag inte särskilt noggrant brytt mig om att urskilja det politiska systemets olika beståndsdelar.³ Detta är uppenbart en punkt bland många där det krävs mycket mera arbete av mig själv och andra som är intresserade av att arbeta vidare i den riktning jag principiellt velat peka ut i min bok.

Det är också alldeles riktigt, för att ta ett annat exempel på åsiktsöverensstämmelse mellan Hydén och mig, att David Apters framställning i *The Politics of Modernization* inte är direkt kristallklar, även om jag tycker »sammelsurium» är ett mycket överdrivet uttryck.⁴ Att jag ändå sätter Apters arbete långt före Almonds och Powells *Comparative Politics: a developmental approach*,⁵ som visserligen är klar och lättbegriplig, beror framför allt på den teoretiska och analytiska kraften i den förres tänkande. Just därför att denna kraft tvingar Apter att se verkligheten i ögonen på ett annat sätt än Almond och Powell, blir hans framställning också mera motsägelsefull. Men det beror alltså, tror jag, på att den är mindre ytlig, att den tränger djupare in i verklighetens egen motsägelsefullhet.

I hela den senare delen av Hydéns artikel — avsnitt nr IV och framåt — finns det vidare flera synpunkter, som jag antingen helt håller med om eller också finner intresseväckande och värdefulla utan att helt bli övertygad av argumenteringen. Det märkliga med dessa synpunkter är emellertid, att Hydén i de allra flesta fallen framställer dem som om de stred mot vad jag själv har skrivit i *Utveckling och politik*, fastän de ofta inte alls gör det. Exempelvis skriver han — tydligen i polemik mot mig — att »man inte utan vidare (kan) utesluta att underutvecklingen i sig bär fröet till ut-

³ Hydén, *op. cit.*, sid. 11 och 16. Jfr Rudebeck, *op. cit.*, sid. 105 f. I fortsättningen anges endast författarnas namn vid hänvisning till dessa två texter.

⁴ Hydéns omdömen om Apter finns på sid. 9 f.

⁵ I min bok använder jag detta arbete som klagörande exempel på den mest typiska inriktningen av modern politisk utvecklingsanalys i västvärlden.

veckling».⁶ Nej, det är klart, hur skulle man kunna utesluta det? Utifrån den helhetssyn som finns klart redovisad i min bok blir detta en ren självklarhet. Underutvecklingen bär fröet till utveckling i sig, men det beror på en lång rad omständigheter och inte minst på de politiska omständigheterna, om fröet skall kunna slå rot och gro.

Ett större och viktigare exempel på att Hydén ibland polemiserar mot mig i onödan gäller hans uppfattning om att utvecklingsdynamiken förmodligen är större i Kenya än i Tanzania.⁷ Det finns nämligen ingenting i min analysmodell som utesluter en sådan hypotes. Överhuvudtaget utesluter den inga hypoteser alls a priori — det är till och med en av huvudpoängerna med den, även om Hydén inte lyckats uppfatta det. Jag återkommer till detta problem längre fram. Här vill jag bara framhålla att jag med stort intresse följer vad Hydén säger och skriver i olika sammanhang om den politiskt färgade, okritiska attityd han tycker är alltför vanlig beträffande grannländerna Kenya och Tanzania. Han har säkert rätt i att det finns en stark dos av oskuldsfullhet i en hel del tyckande om dessa två länder, bl.a. här i Sverige: en något överdriven Tanzania-idealism kombinerad med ett slags moraliskt fördömande av det kapitalistiska Kenya. Det återstår mycket att säga i denna fråga, inte minst av Hydén själv med hans grundliga kunskaper om Östafrika.

Beträffande mina egna teoretiska premisser och min analysmodell vill jag emellertid kraftigt stryka under, att om Hydén eller någon annan presenterar fakta som visar att de institutionella och strukturella hindren för underutvecklingens övervinnande är mindre i Kenya än i Tanzania, så följer det också helt logiskt att Kenya är mera politiskt utvecklat. Slutatsen blir alltså beroende av hur verkligheten ser ut. Det egendomliga är att Hydén i sina sakliga stunder nog inser detta men ändå inte kan förmå sig till att acceptera det. Så här skriver han nämligen:⁸

Även om det inte finns något i Rudebecks definition av politisk utveckling som utesluter att vad som händer i Kenya inte (denna senare negation förmodligen oavsiktlig, den strider mot satsens logik — min anm.) är »utveckling», *tar jag för givet* (min kurs.) att Rudebeck, mot bakgrund av vad han säger på andra ställen i boken, inte håller med om detta. Vad som försiggår där nu är inte en radikal omvälvning ledd av ett litet politiskt skikt; det är inte en medveten mobilisering. Likväl vill jag hålla fast vid hypotesen att Kenya utvecklas minst lika mycket som t.ex. Tanzania.

En del av förklaringen till missförståndet, men knappast hela missförståndet, ligger kanske i vad Hydén skriver om medveten mobilisering. Han in-

⁶ Hydén, sid. 16.

⁷ *Ibid.*, sid. 12 ff., framför allt 15 f.

⁸ *Ibid.*, sid. 15 f.

sisterar nämligen i olika sammanhang på att den mobilisering som förutsätts i min allmänna definition av politisk utveckling nödvändigtvis måste vara medvetet åstadkommen av en liten elit.⁹ Men om detta säger definitionen ingenting.¹⁰ Sedan är det en annan sak, att verkligheten gör mig pessimistisk beträffande chanserna att underutvecklingen i tredje världen skulle kunna övervinnas genom något slags spontan resursmobilisering. Men det är ju knappast någon originell pessimism.

III

Det finns emellertid också en principiellt sett allvarigare aspekt än den nyss berörda på Hydéns diskussion av mitt förslag till abstrakt definition av det politiska utvecklingsbegreppet. Man måste helt enkelt dra slutsatsen att han inte har förstått skillnaden mellan definition och antagande. Detta problem dyker osystematiskt upp litet varstans i framställningen.

I början av artikeln citeras min definition, varefter Hydén säger att den »strider mot vissa påståenden och slutsatser» på andra håll i boken.¹¹ Som stöd för detta anför Hydén ett ställe i min bok där det »låter så här»:¹²

Om dessa länder (tredje världens länder) alls skall kunna överleva som fungerande samhällen, måste deras politiska system inte bara inspirera och sätta igång en utvecklingsprocess, utan de måste också under lång tid framåt medvetet hålla processen vid liv. Detta gäller oberoende av om de olika länderna vill kalla sig »socialistiska» eller inte.

Det är på denna och liknande slutsatser av den *aktuella* situationen i tredje världen som Hydén bygger sitt redan nämnda missförstånd om att politisk utveckling, enligt min allmänna definition, *alltid* måste vara medvetet åstadkommen av en liten elit. Men vad definitionen säger om denna sak är enbart följande:¹³

Med *politisk utveckling* menar vi alltså här den process genom vilken det politiska systemet — eller mer konkret uttryckt de människor, grupper eller klasser som kontrollerar det — anpassar sig till och självt strävar att påverka de motsättningar, spänningar och förändringar i krav och stöd som har sitt ursprung både inom systemet, i dess egna inre motsättningar, och i förhållandet mellan systemet och dess nationella och internationella omgivning.

⁹ *Ibid.*, sid. 3 f. och sid. 11. Jfr också min diskussion i avsnitt nr III av denna artikel.

¹⁰ Jfr citatet av definitionen nedan.

¹¹ Hydén, sid. 3.

¹² *Ibid.*, sid. 3 f. och Rudebeck, sid. 33 f.

¹³ Rudebeck, sid. 27.

Definitionen säger alltså uttryckligen, att utveckling kan uppstå antingen genom att systemet anpassar sig till tryck eller genom att de styrande själva strävar till aktiv påverkan. Det kunde kanske sagts ännu klarare, men jag tycker knappast det behöver råda någon tvekan om vad jag avsett med mina formuleringar.

Hydén struntar emellertid i det citat han själv hänvisar till och kommer i stället med ett nytt påstående. Enligt detta skulle jag ha låtit förstå, att »politiska system vilkas regimer bekänner sig till en revolutionär omvälvningsstrategi och är organiserade för att underlätta 'mobilisering' *företer mer tecken på utveckling* (min kurs.) än andra system, speciellt då de i vilka 'vested interests' gör sig gällande och den politiska ledningen använder sig av en 'anpassningsstrategi'». ¹⁴ I ett helt annat sammanhang återkommer Hydén senare till samma synpunkt i följande ordalag: ¹⁵

Rudebeck tycks ta för givet att mobiliseringssystem med en omvälvningsstrategi automatiskt framkallar intresse för utveckling ... Detta *antagande* (min kurs.) är dock inte bevisat med något material från verkligheten. Det finns också mycket som tyder på att det är ett högst tvivelaktigt *påstående* (min kurs.).

Denna konsekventa sammanblandning av min definition och de påståenden och antaganden jag gör om förekomsten eller möjligheten av utveckling enligt min definition, beror kanske delvis på att Hydén ryckt loss den abstrakta definitionen av politisk underutveckling från den bestämning av begreppet underutveckling den hänger samman med. Följande citat skulle gjort saken begripligare för läsarna: ¹⁶

»Politisk utveckling» blir med denna syn en fråga om hur de politiska systemen i olika länder reagerar på de spänningar och motsättningar som underutvecklingen ger upphov till. För om vi accepterar att kärnan i begreppet underutveckling är just underutnyttjande och felutnyttjande av mänskliga och materiella resurser i förhållande till behoven, då inser vi också att den politiska utvecklingen måste gå ut på att förändra samhällets institutioner och strukturer i sådan riktning att tillgångarna kan mobiliseras för samhällets egna behov.

Av citatet framgår det att politisk utveckling i min bok *definitions*mässigt innebär mobilisering, medveten eller spontan, av mänskliga och materiella resurser för omvälvning av det underutvecklade samhällets struktur. Det blir därmed helt poänglöst att, som Hydén gör, kritisera mig för att jag *påstår* eller *antar* ett *samband* mellan utveckling och mobilisering—omvälv-

¹⁴ Hydén, sid. 4.

¹⁵ *Ibid.*, sid. 15.

¹⁶ Rudebeck, sid. 15.

ning. Däremot kan man naturligtvis hävda *empiriskt*, vilket jag också gör, att utveckling i betydelsen dynamisk samverkan mellan politisk mobilisering och omvälvningsstrategi uppenbarligen är ovanlig i verkligheten.¹⁷ Det är just detta som är det stora problemet.

IV

I *Utveckling och politik* har jag lagt ner stora ansträngningar på att föra en nyanserad diskussion om de enligt min mening flytande gränserna mellan funktionalism och systemanalys. Därvid bygger jag bl.a. på den finländske sociologen Ilkka Heiskanens utredningar om distinktionen mellan öppen och slutna teoretisk analys.¹⁸ Jag hävdar också — kanske alltför eklektiskt — att man med fördel kan förena en utvecklingssyn inspirerad av den historiska materialismen med ett öppet systemanalytiskt betraktelsesätt.¹⁹

Det enda Hydén får ut av allt detta är en rad påståenden — upprepade på olika ställen genom hela hans artikel — om att jag skulle ha gjort ett försök att »ersätta (funktionalismen) med något annat lika generaliserande»,²⁰ att jag »uppfattar funktionalismen som en felaktig lära»²¹ och min egen avhandling om Tunisien²² som ett »hopp i galen tunna»,²³ osv. I en kort recension i Svenska Dagbladet försöker han till och med skrämja de moderata läsarna med att jag skulle ha gått och blivit »kvasimarxist»,²⁴ medan han i Statsvetenskaplig Tidskrifts mera professionella sammanhang säger att jag ansluter mig till »det nymarxistiska synsättet på utveckling och underutveckling». Det tycks var omöjligt för Hydén att begripa, att jag inte är det minsta intresserad av hans etiketter utan att jag i stället försöker ägna mig åt att teoretiskt få grepp om konkret politisk verklighet. För det syftet finner jag vissa marxistiska tankemodeller mycket användbara.

¹⁷ Ex. *ibid.*, sid. 118.

¹⁸ Ilkka Heiskanen: »On Theoretical Approaches and Research Strategies in Political Science», *Scandinavian Political Studies*, vol. 1, 1966, sid. 25—41, samt *Theoretical Approaches and Scientific Strategies in Administrative and Organizational Research. A Methodological Study*, Helsingfors, Commentationes Humanarum Litterarum, 1967.

¹⁹ Ex. Rudebeck, sid. 151.

²⁰ Hydén, sid. 1.

²¹ *Ibid.*, sid. 6.

²² Rudebeck: *Party and People. A Study of Political Change in Tunisia*, Uppsala, Almqvist & Wiksell, 1967. Omtryckt med ny efterskrift, London, C. Hurst, 1969.

²³ Hydén, sid. 6.

²⁴ Svenska Dagbladet, 2 januari 1971.

²⁵ Hydén, sid. 2.

Faktum är att jag inte alls resonerar om funktionalismen på det kategoriska sätt Hydén låter påskina, vilket kanske lättast visas med ett citat:²⁶

Enligt min uppfattning bör... (Almonds enkla och beskrivande funktionalism från 1960²⁷) främst betraktas som ett ganska förnuftigt sätt att angripa den begränsade men viktiga uppgift som nyss nämndes — dvs. uppgiften att systematiskt och jämförande beskriva de politiska processer som pågår inom olika politiska system. Det bör vara möjligt att medvetet använda Almonds opretentiösa funktionalism från 1960 för detta praktiska syfte, utan att det får några vittgående eller samhällsbevarande teoretiska konsekvenser... Även om vi snart skall studera den klart negativa insats som Almond senare har gjort på den politiska utvecklingsanalysens område, tror jag alltså det finns anledning att också betona den progressiva innebörden för den jämförande statsvetenskapen av att han omkring 1960 starkt bidrog till att frikoppla denna från det äldre studiet av enbart, eller nästan enbart, de formella politiska institutionerna. Almond hjälpte alltså till med att rikta in västvärldens politiska vetenskap på politik i stället för på vissa formellt definierade institutioner. Den äran bör vi inte fränkänna honom, trots att han dessutom, framför allt senare, har medverkat aktivt till att snedvrída det vetenskapliga studiet av politisk utveckling till studiet av hur andra länder skall kunna lära sig att omfatta samma politiska värderingar och samma politiska kultur som präglar systemet i hans eget land.

I min avhandling använde jag alltså en teoretiskt opretentiös form av funktionalism för att beskriva hur Tuniens politiska system i vissa viktiga avseenden fungerade vid skilda tidpunkter under 1960-talet. Det tycker jag fortfarande var ett givande grepp. Vad mitt fortsatta arbete däremot klargjort för mig — trots Hydéns åsikt att jag inte »teoretiskt vidareutvecklats»²⁸ — är att en enkel funktionalistisk begreppsapparat av det slag jag fann ändamålsenlig i avhandlingen inte ger någon hållbar utgångspunkt för analys av drivkrafterna bakom förändringar av hela samhällen och hela politiska system. Därför blev det också så i avhandlingen — som Hydén mycket väl vet — att jag fick gå utanför den funktionalistiska begreppsapparaten för att kunna beteckna orsakerna till att det politiska funktionsutövandet i Tunisien förflyttades från en »struktur» till en annan.

Det är bl.a. detta problem jag försöker behandla i min senaste bok. Via en prövning av systemteorins möjligheter — som Hydén enkelt avfärdar genom att kalla den ett försök att »komma åt» David Easton med en »ideologisk prickning»²⁹ — och en kritisk analys av olika företrädare för den

²⁶ Rudebeck, sid. 19.

²⁷ Inledningsessayn i Gabriel Almond och James Coleman, red.: *The Politics of the Developing Areas*, Princeton University Press, 1960.

²⁸ Hydén, sid. 5.

²⁹ Rudebeck, sid. 19 ff. och Hydén, sid. 9.

gängse politiska utvecklingsanalysen i västvärldens samhällsvetenskap, kommer jag så småningom fram till följande:³⁰

Slutsatsen av de förda resonemangen bör nu stå klar. Den går ut på att vad som skiljer de mera avancerade formerna av gängse politisk utvecklingsanalys — här exemplifierade av Apter och Allardt³¹ — från de mindre avancerade och mera typiska — exemplifierade av Almond och Powell — är inte i första hand arten av deras teoretiska premisser och begreppsdefinitioner och följaktligen inte heller arten av deras slutsatser. Det finns starka inslag av inbyggda värderingar, etnocentrism och teleologi både hos de mindre och de mera avancerade företrädarna för den etablerade synen. De skillnader som ryms inom ramen för denna etablerade syn har i stället med analytisk klarhet och stringens att göra. Hos Almond och Powell såg vi hur analys, värderingar och politiska ställningstaganden rördes ihop på ett öppet, genomskinligt och ganska enkelt sätt. Apter och Allardt undviker sådana metoder. Hos dem måste vi därför söka huvudorsakerna till att deras slutsatser ändå i väsentliga avseenden så starkt påminner om Almonds och Powells på annat håll. Vi finner då att dessa orsaker i stort sett måste vara identiska med de otillräckligt redovisade och kanske också otillräckligt genomskådade skälen till att Apter och Allardt valt att begränsa sina utvecklingsanalyser på det sätt jag nu försökt visa att de gjort. Litet drastiskt uttryckt måste vi alltså spränga deras teoretiska ramar för att kunna gå vidare. Litet mindre drastiskt uttryckt gäller det att göra teorin mera öppen och mindre sluten.

Sociala villkor och grundförutsättningar i samhällsanalysen måste fastställas på ett öppet redovisat sätt. De får inte i sig, på ett oredovisat och färdigt sätt, innehålla de slutsatser analysen kommer att leda fram till. Om man t.ex. i fråga om politisk utvecklingsanalys väljer en teoretisk modell, som logiskt leder till att en idealiserad version av liberal politik framstår som det högsta tänkbara utvecklingsstadiet, måste man också vara medveten om de värderingar som ingår i de teoretiska premisser som möjliggör en sådan slutsats. De teoretiska premisserna har med andra ord normativa komponenter som öppet måste redovisas och diskuteras, för att det skall bli möjligt att bedöma de slutsatser den teoretiska analysen leder fram till.

Det kanske nu står klart för läsaren, att Hydén missar poängen, när han påstår att Apter och Allardt, enligt mig, illustrerar »var gränserna för funktionalismens och systemteorins användning för politisk analys går».³¹ Vad jag anser och skriver om funktionalismen i detta avseende, behöver väl inte upprepas igen. På grund av sin teoretiska slutenhet duger funktionalismen helt enkelt inte som grundval för analys av politisk utveckling, uppfattad som en form för hela politiska systems förändring, vars konkreta inriktning inte kan bestämmas enbart utifrån teorin. Vad systemteorin be-

³⁰ Rudebeck, sid. 76 f.

³¹ Hydén, sid. 5.

träffar, är frågan mera komplicerad, eftersom man utan svårighet kan tänka sig både slutna och öppna systemanalys. Apter och Allardt illustrerar alltså var gränserna går för en viss typ av tämligen slutna och funktionalistiskt inspirerad systemteori.

I min bok jämför jag *öppen* utvecklingsteori — som mycket väl kan betecknas som ett slags systemteori — med vad jag kallar historiskt relativistisk utvecklingsteori. Denna karakteriserar jag så här:³²

Med historisk relativism avser jag här ett synsätt som går ut på att varje enskilt lands särskilda förhållanden och varje historisk period sätter klara gränser för de typer av politiska system som kan utvecklas i olika delar av världen vid olika historiska tidpunkter. Ett sådant vetenskapligt synsätt utesluter uppenbarligen möjligheten att låta själva definitionen på politisk utveckling också innehålla ett en gång för alla givet mål för utvecklingen. Å andra sidan är det viktigt att stryka under att denna typ av relativism inte på något sätt hindrar den som omfattar den från att själv ha klart uttalade politiska värderingar, som i sin tur bör uppfattas som historiskt och kulturellt betingade.

Min poäng är att den politiska utvecklingsanalysen måste förändras från att vara slutna och teleologisk till att bli öppen och historiskt relativistisk, om den någonsin skall få chansen att bli både historiskt relevant och teoretiskt konsekvent.

Mot denna bakgrund hoppas jag det står klart hur demagogiskt Hydéns debattgrepp är, när han skriver om de »insinuationer som Rudebeck allt- emellanåt gör om funktionalisternas intentioner» och »skumma avsikter».³³ I stället för att sprida sådana glosor omkring sig i Statsvetenskaplig Tidskrift kunde ju Hydén lämpligen försökt visa på vilka punkter han finner brister i min analys av sambandet mellan funktionalisternas premisser och deras slutsatser. Det gör han emellertid inte alls. Tvärtom påpekar han, i märklig och osaklig brist på konsekvens med sin egen kritik av mina tankar, att det »lutar åt att de västerländska demokratierna — åtminstone många av dem — hamnar högt på rankinglistan», om man »utgår från att 'differentiering', 'decentralisering av beslutanderätten' (sub-system autonomy), 'politisk sekularisering' och 'anpassningsförmåga' är de avgörande kriterierna».³⁴ Men hela min kritiska diskussion av etnocentrism och mer eller mindre dold normativism går ju ut på att vetenskaplig utvecklingsanalys inte a priori redan i sina premisser — särskilt om dessa är försåtligt (o)redovisade — skall luta åt de västerländska demokratierna. I denna mening kan jag gärna gå med på att en hel del västerländsk samhällsvetenskaplig

³² Rudebeck, sid. 155 f.

³³ Hydén, sid. 8.

³⁴ *Ibid.*, sid. 7.

utvecklingsanalys fungerar just som »kapitalismens hantlangare», även om det är Hydén som infört uttrycket i den här debatten.³⁵ I den slutna funktionalistiska analystypen är emellertid detta en effekt som följer ur premisserna, oberoende av de enskilda samhällsvetarnas avsikter. Om dessa har jag inte uttalat mig.

Överhuvudtaget förbigår Hydén mycket konsekvent kärnpunkten i min invändning mot den slutna utvecklingsanalysen: nämligen att sådan analys i sig logiskt innehåller själva slutmålet för utvecklingen och att detta slutmål oftast följer ur västerländskt etnocentriska premisser med klart normativa inslag. I fallet Almond och Powell förgrövas problematiken, eftersom dessa två författare tillåter sig mycket demagogiska glidningar mellan olika begrepp, bl.a. exemplifierade av de två sekvenserna hög-grad-av-subsystem-autonomi = demokrati = USA respektive låg-grad-av-subsystem-autonomi = totalitärt-system = Sovjetunionen.³⁶ Min grundliga genomgång av mekanismerna bakom dessa försåtliga glidningar blir i Hydéns version — som här är minst lika försåtlig³⁷ — till att jag skulle betrakta det som fel av Almond och Powell att de använder subsystem-autonomi eller decentralisering av beslutanderätten som utvecklingskriterium. Det räckte tydligen inte för Hydén att jag med följande formulering försökte förekomma just denna typ av enkel men vanlig misstolkning:³⁸

För att undvika missförstånd, bör jag kanske till slut betona att man kan ställa sig skeptisk till vad Almond och Powell har att anföra om subsystem-autonomi utan att för den skull förkasta tanken på frihet och decentralisering och någon form av demokrati som väsentliga förutsättningar för att moderna och komplicerade samhällen skall kunna fungera. Men det är en helt annan sak att försöka hålla detta hopp vid liv än att bakvägen föra in ett starkt normativt och etnocentriskt element i en analys som man säger sig utföra med objektiva analytiska kategorier och begrepp.

Citatet visar — vågar jag hoppas — att syftet med min framställning inte är att kritisera tanken på decentralisering av beslutanderätten i samhället. Däremot kritiserar jag, som framgått ovan, Almond och Powell för att de okritiskt kombinerar subjektiva och objektiva kriterier i ett försök att översätta hög subsystem-autonomi till anglo-amerikansk demokrati. I samma veva påpekar jag också att Almond och Powell betraktar det som självklart att olika sociala subsystem i moderna kapitalistiska samhällen verkligen är höggradigt autonoma i förhållande till varandra.³⁹ Detta är en verklighets-

³⁵ *Ibid.*, sid. 8.

³⁶ Rudebeck, sid. 46 ff.

³⁷ Hydén, sid. 4.

³⁸ Rudebeck, sid. 54.

³⁹ *Ibid.*, sid. 47.

uppfattning som jag ifrågasätter rent empiriskt — tydligen till skillnad från Hydén.⁴⁰

I ett besläktat sammanhang pekar jag på hur svårt det är att förena *differentiering* av politiska funktioner till specialiserade strukturer — dvs. funktionalisternas grundläggande politiska utvecklingskriterium — med ett annat kriterium som man av politiska eller humanitära skäl också gärna vill släppa in i sin begreppsapparat, nämligen *jämlikhet*.⁴¹ De resonemang jag för om detta invecklade och centrala problem anser Hydén vara »hårresande». »Det är ju just» skriver han »i själva motsättningen mellan differentiering och jämlikhet som problemets kärna ligger. Hur kan man då utan vidare föreslå att vi bortser från detta?»⁴² För det första är ju de resonemang i min bok som Hydén avvisar utan någon som helst argumentering i sig själva det bästa beviset på att jag inte bortser från detta kärnproblem — det slås ju till och med an som huvudtema i ett av citaten på försättsbladet. För det andra kan jag på sätt och vis förstå att Hydéns hår reser sig på hans huvud, när han begrundar hur svårt det är att förena den västerländska utvecklingsrationalismen med sådan vanlig medmänsklighet som jämlikhetskravet bygger på. Det är kanske därför han ryggar för följande synpunkt:⁴³

Hur politisk differentiering förhåller sig till politisk utveckling är ett svårt och subtilt teoretiskt problem. De korta kommentarer jag gjort här och i föregående kapitel är självklart inte uttömmande. Men åtminstone tillåter de den provisoriska slutsatsen att ständigt ökad differentiering har ett mera problematiskt samband med politisk utveckling än vad ökad jämlikhet och kapacitet har. Annorlunda uttryckt är det ingen orimlig hypotes för framtiden att ökad politisk differentiering *inte* kommer att bidra till en minskning av de politiska motsättningarna och därmed till politisk utveckling — om man med politisk differentiering avser den politiska verksamhetens avskiljande till »specialiserade strukturer». Tvärtom tyder det mesta som vi vet på att politisk utveckling både i tredje världen och på annat håll i allmänhet måste innebära motsatsen: nämligen att medveten politik får tillfälle att genomsyra samhällets olika nivåer och strukturer på ett helt annat sätt än idag och därmed försvåra maktutövningens specialisering.

V

I kapitel V av *Utveckling och politik* försöker jag föra mina resonemang vidare mot ett mera relevant och teoretiskt konsekvent sätt att få grepp

⁴⁰ Hydén, sid. 7 f.

⁴¹ Rudebeck, sid. 58 f. och 75.

⁴² Hydén, sid. 17.

⁴³ Rudebeck, sid. 59.

om underutvecklingens och utvecklingens politiska aspekter. Som utgångspunkt tar jag Gunnar Myrdals teoretiska ansats i *Asian Drama*,⁴⁴ om vilken jag säger att den trots vissa betydelsefulla brister *i princip* är öppen, värde-medveten och historiskt relativistisk.⁴⁵ När Hydén påstår att jag buntar samman Myrdal med den slutna funktionalismens och systemanalysens företrädare,⁴⁶ är detta därför en bland många uppenbara osakligheter som inte tjänar något annat syfte än att vilseleda Statsvetenskaplig Tidskrifts läsare.

Men Hydén har också en annan invändning mot kapitel V, som visserligen är lika felaktig som det nyss refererade påståendet men dessutom av större räckvidd för hans övriga resonemang. Invändningen gäller min modell för analys av samband mellan nyckelvariablerna *typ av politiskt system* och *typ av utvecklingsstrategi*.

I boken kommer jag fram till denna modell — som är en enkel fyrfälts-tabell — genom att välja ut och omformulera några kategorier ur en större analysmodell, som innehåller åtta olika utvecklingsrelevanta tillstånd hos nationella sociala system. Sex av dessa har jag hämtat från Myrdal⁴⁷ och två lägger jag till själv. I min version ser listan ut så här:⁴⁸

1. relativ position i det dominerande politiska och ekonomiska systemet (tillagd av mig)
2. social struktur (tillagd av mig)
3. produktionssätt (Myrdal skriver »produktionsvillkor» och sätter denna kategori efter nr 4 i min lista)
4. produktion och inkomster
5. levnadsnivå
6. attityder till liv och arbete
7. samhällets institutioner och olika delstrukturer (Myrdal skriver här enbart »institutioner»)
8. in- och utrikespolitiska åtgärder (Myrdal skriver här »policies»)

Vad Hydén nu på tre olika ställen i sin artikel gör stort nummer av är att jag, enligt honom, »överger», »lämnar utanför» och »utesluter» flera av de faktorer Myrdal betraktar som mest betydelsefulla.⁴⁹ För det första sammanfaller dock Myrdals viktigaste variabel, som är »institutioner», till

⁴⁴ Gunnar Myrdal: *Asian Drama*, vol. 3, appendix 2, »The Mechanism of Underdevelopment and Development and a Sketch of an Elementary Theory of Planning for Development», sid. 1834—1940.

⁴⁵ Rudebeck, sid. 81.

⁴⁶ Hydén, sid. 2.

⁴⁷ Myrdal, *op. cit.*, sid. 1860.

⁴⁸ Rudebeck, sid. 95 f.

⁴⁹ Hydén, sid. 5, 12 och 16.

väsentlig del med vad jag kallar »politiskt system»,⁵⁰ och för det andra hade det kanske varit värt ett påpekande att jag dessutom går förbi den variabel jag själv med utförliga motiveringar fört in i Myrdals lista: dvs. position i det internationella systemet.

Poängen i den operation jag utför är nämligen inte alls att utesluta eller överge de andra variabelkategorierna. Däremot för jag ett längre resonemang, som mynnar ut i att politiskt system och utvecklingsstrategi är nyckelvariabler just i förhållande till tredje världens utvecklingsmöjligheter: den förra därför att politiken kan visas ha en nyckelroll i tredje världen idag, och den senare variabeln av tämligen självklara skäl om vi är intresserade av utveckling. Dessutom är det politiska systemet ju statsvetenskapens centrala variabel, vilket knappast gör den mindre intressant just för oss statsvetare.⁵¹

Vad Hydén alltså missar med sin invändning är själva utgångspunkten för det modellresonemang jag lånar från Myrdal. Denna utgångspunkt är att en rad olika specificerbara tillstånd hos sociala system — exempelvis de åtta i min lista — tänks vara inbördes beroende av varandra på ett sådant sätt att en förändring på en punkt så småningom också återverkar på alla de andra. Om man inte tror att alla tillstånden är lika möjliga att påverka, blir problemet från utvecklingssynpunkt att försöka avgöra var möjligheterna är störst att åstadkomma en kumulativ utvecklingseffekt, dvs. vad Myrdal kallar en »god cirkel». I min funderingar kring detta problem kommer jag bl.a. fram till att även om exempelvis ofördelaktig position i det internationella systemet otvivelaktigt både är en orsak till underutveckling och en faktor som starkt verkar för bibehållande av underutveckling, är det likväl mycket möjligt att denna faktor inte kan förändras på något avgörande sätt, förrän den tredje världens länder själva lyckas uppnå ett visst mått av inre styrka och sammanhållning och ekonomisk självförsörjningsförmåga.⁵² Liknande resonemang kan på ganska goda grunder föras om de övriga variabelkategorierna. Slutsatsen att politiskt system och utvecklingsstrategi är nyckelvariabler för studiet av sambandet mellan politik och utveckling, är alltså ingalunda orimlig, för att uttrycka saken milt.

För att ännu starkare betona betydelsen också av de andra variablerna, skriver jag dessutom klart och tydligt att min fyrfältstabell bara anger »fyra olika kombinationer av två variabler som är ytterst betydelsefulla från utvecklingssynpunkt i tredje världen idag... Men tabellen som sådan är inte ett försök att på ett teoretiskt uttömmande sätt ringa in allt som har

⁵⁰ Jfr Rudebeck, sid. 105 f.

⁵¹ Resonemanget utfört, *ibid.*, sid. 96 ff.

⁵² *Ibid.*, sid. 103.

med utveckling och politik att göra. Tvärtom bör den betraktas som en uppfordran att på liknande sätt systematisera samband mellan det politiska systemet och exempelvis produktionssättet, det internationella systemet eller andra viktiga förhållanden och variabler». ⁵³

Beträffande fyrfältstabellen är det vidare nödvändigt att rätta till ännu ett av Hydéns insinuanta påståenden. *Med citationstecken* skriver han nämligen, att jag använder uttrycket »idealiskt balanstillstånd» om ett tillstånd med utvecklingsdynamisk samverkan mellan politisk mobilisering och omvälvningsstrategi och tar sedan detta som utgångspunkt för ett resonemang om att jag själv skulle ha fallit i funktionalismens systembevarande fälla. ⁵⁴ Om detta kan följande sägas: (1) det uttryck Hydén sätter citationstecken kring förekommer inte i texten, (2) jag har medvetet gått in för att markera distans till det funktionalistiska balanstänkandet dels genom att skriva *ett slags balans* och dels genom att själv sätta citationstecken kring ordet balanstillstånd, (3) det dynamiska tillståndet kallar jag *idealtillstånd* varmed jag menar att det är eftersträvansvärt men svåruppnåeligt. ⁵⁵ Allt detta står säkert klart för varje insiktsfull läsare, som inte är ute efter att »komma åt» mig. Men för att i framtiden inte lämna någon blotta ens åt kritiker som tillåter sig felcitering, kommer jag hädanefter att vara ännu försiktigare och helt låta bli att använda ordet balans i dynamiska sammanhang. ⁵⁶

VI

I slutet av sin artikel pläderar Hydén för att statsvetare med intresse för u-landsproblematiken skall akta sig för »den nuvarande tonvikten på makroanalyser». I stället »måste det vara forskarens uppgift att finna den rätta modellen för den verklighet han vill studera». ⁵⁷ Mycket har skrivits och sagts om dessa ting, och en del återstår säkert ännu. Det är klart att det är mycket viktigt för samhällsvetare att nå fram till fruktbara synteser mellan teoretiskt tänkande och konkret kunskapssökande i verkligheten.

Felet med Hydéns pläderyng i det här sammanhanget är inte hans egen ståndpunkt. Den går säkert att försvara, även om den verkar tämligen

⁵³ *Ibid.*, sid. 119 f.

⁵⁴ Hydén, sid. 16.

⁵⁵ Rudebeck, sid. 18.

⁵⁶ Eftersom Hydén så gärna vill sätta ideologiska etiketter på mina teoretiska ställningstaganden, roar det honom att påpeka när jag, som ovan, enligt honom kanske trots allt är »funktionalist». I samma anda fäster han (sid. 17) uppmärksamheten på att min uppfattning om cybernetik och dialektik inte är rättroget »nymarxistisk». Exakt samma påpekande gör jag emellertid själv på sid. 25 f.

⁵⁷ Hydén, sid. 18.

vag. Det stora felet däremot är att han också i detta sammanhang väljer att utgå från en grov förvrängning av vad jag har skrivit. Min strävan att åstadkomma begreppspreciseringar som är på en gång konkret anknytbara och inpassade i ett större sammanhang leder enligt Hydén käpprätt in i en makroanalytisk »återvändsgränd».⁵⁸ För mig är det »inte verkligheten som betyder något. Det är teorin!»⁵⁹ I brist på sakargument använder Hydén för säkerhets skull utropstecken, när han slår fast denna märkliga upptäckt beträffande mina vetenskapliga prioriteringar.

Trots att hela min bok är disponerad på ett sådant sätt att de teoretiska resonemangen gradvis byggs upp från konkreta erfarenheter och redovisade utgångspunkter för att till sist tillämpas i ett helt kapitel på tjugofem-sidor,⁶⁰ som inte är något annat än en prövning av mina begrepp på »omsorgsfullt bearbetat material från verkligheten»⁶¹ — trots detta tycks Hydén alltså mena att det inte finns någon strävan till verklighetsanknytning i min framställning. I denna fråga kan jag inte följa hans tankegång, även om hans påståenden också här implicit pekar i precis samma riktning som de flesta andra han gör om mitt arbete.

VII

Hitintills har jag diskuterat några centrala teoretiska frågor, vilkas behandling i min bok Hydén uppenbart vantolkar. Men för att kunna visa vart dessa vantolkningar pekar hän, är jag pinsamt nog tvungen att fästa uppmärksamheten vid några betydligt grövre exempel på att Hydén inte enbart tycks fiska i vetenskapens klara vatten.

Ett av dessa exempel har jag redan nämnt i förbifarten. Det gäller diskussionen av den motsättning jag ser mellan å ena sidan Eastons definition av politik och å andra sidan hans distinktion mellan ekonomi och politik.⁶² För mig är det tydligt att Eastons distinktion kan föras tillbaka på en

⁵⁸ *Ibid.*, loc. cit.

⁵⁹ *Ibid.*, sid. 17.

⁶⁰ Rudebeck, kap. 6, »Tunisien under 1960-talet: ett illustrationsexempel», sid. 123—147. I slutet av detta kapitel sammanfattar jag på sid. 145 f. min inställning till frågan om teori och konkret beskrivning: »Det är min förhoppning att denna illustration (i kap. 6) av underutvecklingens och utvecklingens problematik har bidragit till att klargöra innebörden av systematiseringen i fyrfältstabellen. Samtidigt vill jag gärna tro att denna systematisering själv har underlättat för mig att klargöra den mera allmängiltigt utvecklingsteoretiska innebörden av det enskilda tunisiska exemplet. I så fall är syftet med detta konkreta kapitel i en huvudsakligen teoretisk bok vunnnet.»

⁶¹ Hydén säger på sid. 10 att sådant material saknas i min bok. På sid. 170 f. har han jag dock en lång not där jag redogör för faktaunderlaget till kap. 6. Kapitlet bygger bl.a. just på min avhandling, som Hydén i sin artikel lovordar, ex. på sid. 10.

⁶² Rudebeck, sid. 19 ff. och ovan sid. 104.

privatkapitalistisk samhällsmodell, medan jag däremot anser att hans definition av politik kan ges allmängiltig tillämpning. Trots mitt försök till omsorgsfull analys av detta problem, förbigår Hydén både mina argument och mina hänvisningar till Eastons egna arbeten. I stället slår han fast, att jag skapat ett »skenargument» och att »det enda (jag) åstadkommer är en ideologisk prickning».⁶³

Här börjar vi närma oss pudelns kärna. Gång på gång slänger Hydén nämligen ur sig vårdslösa påståenden av innebörden att min bok mera är »ett trosmanifest än en handledning i konsten att få grepp om begreppet 'politisk utveckling' i statsvetenskapliga analyser»,⁶⁴ att den »baserar sig först och främst på tron till en viss ideologisk, inte analytisk modell»,⁶⁵ etc. Med stort eftertryck påstår han också åtminstone två gånger, att »huvudkategorierna» i min typologi är »revolutionära» och »neokoloniala stater»,⁶⁶ trots att jag själv (1) kommer fram till fyra och inte två huvudkategorier, (2) inte talar om regimer eller stater utan om kombinationer av system och strategi, samt (3) medvetet undviker att låta något annat än den konkreta verkligheten värdeladda mina termer och därför också använder andra termer än de Hydén med citationstecken låter påskina att jag använder. För säkerhets skull måste jag kanske påpeka, att jag därmed inte förnekar likheterna vare sig mellan vissa revolutionära regimer och regimer i typ nr 1 av min typologi eller mellan neokoloniala regimer och sådana regimer som uppträder i typ nr 4.⁶⁷

Sambandet framstår nu mycket klart mellan Hydéns förvrängda referat av mina teoridiskussioner och vad som förefaller vara huvudlinjen i hans artikel. Enligt honom utesluter jag alla andra utvecklingsfaktorer än revolutionär ideologi, jag hoppar onyanserat från den ena galna tunnan till den andra genom att överge den kära gamla funktionalismen och i stället bli något slags »nymarxist», jag ställer mig skeptisk till decentralisering av beslutanderätt, jag bortser (!) från motsättningen mellan differentiering och jämlikhet, och jag svävar högt uppe i det blå utan någon kontakt med den konkreta verkligheten. Det är inte utan att håren reser sig i förundran också på mitt huvud, när jag på det här sättet summerar allt Hydén lyckas komma fram till genom att på sitt eget lilla sätt läsa innantill i *Utveckling och politik*. För mig framstår hans attack som en spekulation i utomvetenskapliga värderingar och fördomar, ett medvetet eller omedvetet försök att med osakliga argument påverka bedömningen av det försök till veten-

⁶³ Hydén, sid. 9.

⁶⁴ *Ibid.*, sid. 5.

⁶⁵ *Ibid.*, sid. 6.

⁶⁶ *Ibid.*, sid. 4 och 5.

⁶⁷ Jfr Rudebeck, sid. 104 ff. På dessa sidor försöker jag resonera nyanserat om dessa mycket invecklade ting.

skaplig analys jag gjort inom ramen för mina premisser och begreppsdefinitioner samt min analysmodell. Det är därför jag är angelägen att stämma i bäcken.

Från rent saklogiska utgångspunkter är det mycket märkvärdigt att Hydén gör sig allt detta besvär och tillåter sig alla dessa grova förvanskningar för att komma fram till vad han uppfattar som min ideologiska syn på utvecklingsproblematiken. Min grundsyn finns nämligen klart redovisad genom hela boken. Jag vågar påstå att alla slutsatser jag själv kommer fram till kan föras tillbaka på följande redovisade utgångspunkt:⁶⁸

Det är ... en viktig utgångspunkt för den följande framställningen att vi först och främst uppfattar underutveckling som en *motsättning* mellan sociala och mänskliga behov och potentiella möjligheter att tillgodose dem: en fråga om under-, o- eller felutnyttjande av mänskliga och materiella resurser i förhållande till konstaterbara och upplevda behov.

Både de jag kritiserar i min bok och jag själv — liksom naturligtvis också Hydén — har historiskt betingade och normativa inslag i våra teoretiska premisser. Det är min uppfattning att alla samhällsvetare har det. Skillnaden i detta avseende mellan den typ av analys och den typ av modeller jag kritiserar och de typer jag själv arbetar mig fram emot gäller i stället medvetenheten om och arten av dessa inslag i premisserna. Som jag skriver i slutet av fjärde kapitlet, är det nödvändigt att ställa »ett enkelt men hårt krav på alla samhällsvetare att ständigt analysera och ständigt sträva efter förnyad medvetenhet om förutsättningarna för och innebörden av att de väljer vissa teoretiska premisser i stället för andra».⁶⁹

Enligt denna uppfattning är samhällsvetenskapens premisser, och därmed samhällsvetenskapen själv, aldrig helt objektiva i något slags djupare eller absolut mening. Detta framför allt därför att våra föreställningar och våra sätt att betrakta verkligheten är historiska produkter och följaktligen föränderliga. Men en sådan historisk-sociologisk-relativistisk syn på hur vår verklighetsuppfattning formas utesluter naturligtvis inte alls objektivitet i den grundläggande betydelsen av intellektuell hederlighet. Den sortens objektivitet får vi aldrig ge upp.

För det första kan vi alltså inte ställa några absoluta objektivitetsanspråk beträffande våra teoretiska premisser. På den punkten kommer vi sannolikt aldrig längre än till ständigt förnyad medvetenhet. Men för det andra måste vi alltid ha mycket höga krav på den intellektuella hederligheten: vi får inte förvanska eller hålla inne med för ämnet relevanta fakta och vi måste alltid sträva att verifiera verifierbara påståenden, alternativt uttrycka dem som hypoteser. Detta kan synas elementärt, men Hydéns artikel

⁶⁸ *Ibid.*, sid. 13.

⁶⁹ *Ibid.*, sid. 80.

är ett bland många bevis på att det likväl måste upprepas med jämna mellanrum.

Hydén besvärar sig med andra ord i onödan, om han vill göra gällande att det finns normativa inslag i mina teoretiska premisser. Det betraktar jag som självklart att det finns, och därför har jag också gjort mig möda att klarlägga dem. Jag anser, kort sagt, att premisserna för mina resonemang i *Utveckling och politik* är rotade i underutvecklingens verklighet och i den historiskt givna nödvändigheten av att övervinna denna verklighet. I detta avseende anser jag att mitt arbete skiljer sig från den typ av politisk utvecklingsanalys som dominerar i västvärldens samhällsvetenskap, eftersom premisserna för denna tvärtom kan visas vara rotade i västvärldens verklighet och i dess etablerade uttolkares lättförstådda intresse av att inte se sin verklighet alltför drastiskt rubbad. Ingen borde behöva bli förvånad över att dessa två typer av premisser leder fram till olika slutsatser.

Den typ av modell för politisk utvecklingsanalys som jag förespråkar skiljer sig dessutom från den gängse funktionalistiska genom att vara öppen i stället för sluten. Detta betyder, som jag redan påpekat, att modellen inte är logiskt bunden till en viss typ av utveckling utan att den tvärtom gör det möjligt att uppfatta den politiska utvecklingens konkreta innebörd i förhållande till faktiska omständigheter, behov och förväntningar. Om den moderna underutvecklingens verklighet hade varit en annan än den är, skulle alltså premisser rotade i denna verklighet införda i en öppen analysmodell leda till andra slutsatser om politisk utveckling än de gör idag. De slutna funktionalistiska analysmodellerna tycks däremot — hur vi än vrider och vänder på dem och hur verkligheten än ser ut — alltid leda till slutsatsen att politisk utveckling är detsamma som förändring i riktning mot liberal demokrati i västerländsk tappning.

Det är visserligen ett historiskt faktum att politisk utveckling en gång i tiden i västerlandet innebar just förändring i riktning mot liberal demokrati. Men därför är det inte ett faktum att den måste göra det i tredje världen idag. Det kan vi inte veta något om, förrän problemet gjorts till föremål för vetenskaplig analys. Den ansats jag gör i min bok liksom många andra böcker som skrivits i samma ämne pekar mot att liberal demokrati i västerländsk tappning knappast kan bli lösningen på den tredje världens politiska utvecklingsproblem. I stället verkar det troligt att medveten politik kommer att spela en större roll än den historiskt gjort i västvärldens utveckling.

Det borde vara möjligt att med sådana stränga metoder som jag sökt tillämpa nå fram till sådana slutsatser, utan att därmed bli utsatt för demagogiska misstänkliggöranden, framställda med anspråk på vetenskaplighet. Så bedömde i varje fall jag saken. Frågan är nu om det är jag eller Hydén som har haft dåligt omdöme.

SVAGHETERNA KVARSTÅR — KONTRAREPLIK TILL RUDEBECK

AV GÖRAN HYDÉN

I sitt svar på min kritik av hans försök till statsvetenskaplig utvecklingsanalys (StvT nr 1/1971) anklagar Lars Rudebeck mig för att ge en »missvisande» och »fritt associerande» framställning av de synpunkter han framlägger i sin senaste bok: *Utveckling och politik*.¹ Jag har av den anledningen åter igen läst boken noggrant, endast för att finna att de svagheter jag anförde i min tidigare artikel kvarstår. Låt mig i korthet ta upp dem till diskussion, eftersom Rudebecks svar på min kritik inte eliminerar dessa.

1. Motsägelsen mellan den funktionalistiskt inspirerade definitionen av begreppet »politisk utveckling» och mer marxistiskt influerade antaganden och premisser kvarstår. Denna går inte att vifta bort med en hänvisning till att jag blandar samman hans definition och de antaganden han gör om möjligheten av utveckling i speciella situationer.² Hans definition av begreppet »politisk utveckling» innebär, som han själv påstår,³ såväl medveten som spontan mobilisering av mänskliga resurser för omvälvning av det underutvecklade samhällets struktur. Enligt denna definition blir utveckling oundviklig, eftersom den inbegriper i stort vad som helst. Därmed förlorar också begreppet sitt analytiska värde; det har ingen urskiljande effekt. Det är förvånande att Rudebeck vill hålla fast vid denna intetsägande definition om hans ambition är att hjälpa oss att förstå underutvecklingens problem.⁴ Det är ännu mer förvånande eftersom Rudebecks definition av »politisk underutveckling» är mer diskriminerande och följaktligen direkt motsäger definitionen av »politisk utveckling». Så här skriver han i sin bok:⁵

Den mest typiska egenskapen hos ett underutvecklat politiskt system blir nämligen då, nästan definitionsmässigt, dess oförmåga att i tillräcklig utsträckning

¹ Wahlström & Widstrand, Stockholm, 1970: hädanefter »UP».

² Ovan sid. 118. ³ Ovan sid. 117 f.

⁴ UP, sid. 9. ⁵ UP, sid. 36—37.

mobilisera folket politiskt — eller annorlunda uttryckt dess oförmåga att upprätta effektiv kontakt och samverkan mellan folket och dess ledare. I ett sådant politiskt underutvecklat läge finns det ingen effektiv politisk massorganisation som är tillräckligt stark för att sätta avgörande och vid behov revolutionärt tryck på det politiska systemet. Det finns inte heller inom det styrande skiktet någon politisk beslutsamhet som är tillräckligt stark och tillräckligt inriktad på massornas självupplevda intressen för att förmedla en tändande gnista av politiskt medvetande till dem.

Politisk underutveckling är förstås utesluten med den definition av »politisk utveckling» han accepterar!

I sitt eklektiska närmande till problemen lånar Rudebeck en definition från funktionalistiskt tänkande och en annan från marxistisk åskådning. Att dessa inte är så lätta att förena som Rudebeck tror framgår utan svårighet vid närmare granskning av hans bok. Han måste bestämma på vilken fot han vill stå!

2. Rudebeck menar, att hans analys av funktionalismen och systemanalysen försöker åstadkomma mer än en »ideologisk prickning» (som jag hävdade i min tidigare artikel). Jag är fortfarande inte övertygad om detta. Hans strävan att skilja mellan en »sluten» och en »öppen» systemanalys hjälper inte långt. Den förra är »reduktionistisk»; den senare »öppen, icke-teleologisk och historiskt relativistisk».⁶ Rudebeck menar, att såväl Allardt, Almond, Apter och Easton tillhör den förra skolan, medan han själv tillhör den senare. Detta är en minst sagt tvivelaktig etikettering. Enligt t.ex. Heiskanen är det klart, att de som fäster tonvikten vid logiken i den funktionalistiska analysmetoden hamnar i en sluten systemteori. De som å andra sidan låter sig influeras av empiriskt förnuft måste av nöden laborera med en öppen, deskriptiv systemteori.⁷ Ingen av de ovannämnda herrarna hör hemma i den första kategorin. R. E. Dowse har i en kritik av funktionalismen, publicerad i *World Politics* för några år sedan,⁸ pekat på att den almondska typen av funktionalistisk analys saknar logisk bundenhet; därmed kan man heller inte säga att den utgör en sluten systemteori. Skillnaden mellan Almonds och Rudebecks användande av systemteorin är vid närmare granskning i flera avseenden obefintlig. Så här skriver t.ex. Almond och Powell i sin bok om det politiska systemet.⁹

⁶ UP, sid. 73—80.

⁷ Ilkka Heiskanen, *Theoretical Approaches and Scientific Strategies in Administrative and Organizational Research*, (Commentationes Humanarum Litterarum, Helsinki, 1967), sid. 70 ff.

⁸ R. E. Dowse, »A Functionalist's Logic», *World Politics*, (Vol. XVIII, 1966), sid. 607—622.

⁹ Gabriel Almond och Bingham Powell Jr: *Comparative Politics: A Developmental Approach*, (Little, Brown, Boston 1966), sid. 19.

...when one variable in a system changes in magnitude or in quality, the others are subjected to strains and are transformed; the system changes its pattern of performance, or the unruly component is disciplined by regulatory mechanisms.

Jämför detta med Rudebecks förklaring av utgångspunkten för det modellresonemang han lånar från Myrdal: »Denna utgångspunkt är att en rad olika specificerbara tillstånd hos sociala system — exempelvis de åtta i min lista — tänks vara inbördes beroende av varandra på ett sådant sätt att en förändring på en punkt så småningom också återverkar på alla de andra.»¹⁰

I detta sammanhang vill jag också återkomma till Rudebecks uppfattning att Eastons distinktion mellan ekonomi och politik kan föras tillbaka på en privatkapitalistisk samhällsmodell, medan hans definition av politik kan ges allmängiltig tillämpning.¹¹ Detta är ytterligare ett exempel på hur de ideologiska och analytiska komponenterna i hans framställning sammanblandas på ett oförståeligt sätt. Eftersom Eastons distinktion mellan ekonomi och politik följer från hans definition av politik riktar sig Rudebecks ideologiskt inspirerade kritik antingen mot hela hans analysmetod eller mot ingenting alls däri. Den kan inte rikta sig bara mot en aspekt av en vidare definition. Jag vidhåller alltså min åsikt att Rudebeck skapat ett skenargument och för att understryka detta vill jag gärna citera vad Easton själv skriver:¹²

... a political system can be designated as those interactions through which values are authoritatively allocated for a society; this is what distinguishes a political system from other systems that may be interpreted as lying in its environment. This environment itself may be divided into two parts, the intra-societal and the extra-societal. The first consists of those systems in the same society as the political system but excluded from the latter by our definition of the nature of political interactions. Intra-societal systems would include such sets of behavior, attitudes and ideas as we might call the economy, culture, social structure or personalities; they are functional segments of the society with respect to which the political system at the focus of attention is itself a component. In a given society the systems other than the political system constitute a source of many influences that create and shape the conditions under which the political system itself must operate. In a world of newly emerging political systems we do not need to pause to illustrate the impact that a changing economy, culture, or social structure may have upon political life.

¹⁰ Ovan sid. 126.

¹¹ Ovan sid. 128 f.

¹² David Easton, *A Systems Analysis of Political Life*, (John Wiley & Sons, New York 1965), sid. 21—22.

Rudebeck kunde ha riktat sina blickar mot ett mer verkligt problem i Eastons definition av »politik», eftersom han själv använder sig av denna i sin bok. Enligt Easton är politik liktydigt med den auktoritativa fördelningen av värden i ett samhälle. Rudebeck lägger också tonvikten på auktoritativ fördelning av värden i sin definition av politik. Men är politik endast detsamma som *auktoritativ* fördelning? Denna fråga måste ställas, eftersom Eastons definition av ett auktoritetsförhållande mellan två personer inbegriper en avsikt hos den som besitter auktoritet och kännedom om denna avsikt hos mottagaren.¹³ Från detta följer att auktoritativa fördelningar alltid är avsiktliga. Likväl inbegriper Easton i sin definition av begreppet »policy» såväl avsiktligt formulerade beslut som fördelningar vilka är oavsiktliga konsekvenser av en viss politisk handling. Häri ligger alltså en motsättning. Om det är så att *auktoritativa* fördelningar är så centralt för vad vi definierar som »politiskt», då kan vi inte gärna också inbegripa oavsiktliga fördelningar, som är resultatet av t.ex. en omedveten anpassning hos själva det politiska systemet till en ny situation i dess omgivning. Denna oklarhet hos Easton accepterar Rudebeck och faller därmed i samma fälla; hans definition av »politik» skiljer sig från hans definition av »politisk utveckling». Det senare innefattar både avsiktliga och oavsiktliga fördelningar av värden, medan det senare begreppet utesluter oavsiktliga sådana.

I korthet kan sägas att ingen reell skillnad i analysmetod föreligger mellan Rudebeck och de funktionalister och systemteoretiker, från vilka han försöker markera ett avstånd. Den huvudsakliga skillnaden ligger i de värdepremisser från vilka de utgår. Almond och Powell utgår från en viss typ av sådana (som Rudebeck föredrager att kalla västerländskt kapitalistiska). Många av dessa är högst tvivelaktiga, det skall villigt erkännas. Men detta gäller också de premisser från vilka Rudebeck utgår. Detta försökte jag antyda i min tidigare artikel. Att ersätta »konservativa» värdepremisser med »socialistiska» sådana gör inte nödvändigtvis analysmetoden mer »öppen» och »relativistisk». Genom att ställa i motsats till en funktionalistisk definition av »politisk utveckling» en icke-funktionalistisk sådan av »politisk underutveckling» för Rudebeck bakvägen in en rad värderingar, som är lika inbyggda i analysen som de vilka återfinns hos Almond och Powell. Det val han erbjuder läsaren ligger alltså på det ideologiska ej det analytiska planet; det är en fråga om att välja mellan en konservativ och en socialistisk utvecklingsteori. Om detta inte står klart för Rudebeck måste det bero på att han i analytiskt avseende ej gjort klart för sig vilka skillnader som trots allt finns mellan funktionalism och marxism.

¹³ Jmfr t.ex. vad Easton säger i ovannämnda arbete på sid. 115, fotnot 5 och på sid. 207.

3. Rudebeck hävdar att jag ej gjort rättvisa åt hans diskussion om svårigheten att förena »differentiering av politiska funktioner» med social och politisk jämlikhet. Jag hänvisade dock inte till själva diskussionen av detta dilemma, endast till det sätt på vilket han avförde detta från dagordningen: »ju mera noggrant man undviker att bunta ihop sådana helt olika variabler som graden av differentiering och graden av jämlikhet, desto större blir också chansen att man skall slippa få se sina politiska utvecklingsbegrepp vederlagda av framtiden».¹⁴ Eftersom Rudebeck medger att förhållandet mellan differentiering och jämlikhet är ett kärnproblem i studiet av politisk utveckling och han själv strävar efter att finna en syntes mellan funktionalism och marxism borde han ha byggt sin typologi på grundval av dessa nyckelvariabler. Han hade då säkert stått på fastare grund än han gör med den nuvarande typologin som baserar sig på växelverkan mellan politiskt system och utvecklingsstrategi. Hans kontrastering av »vested-interest» med »mobilisering» och av anpassnings- med omvälvningsstrategier är högst tvivelaktig, i all synnerhet som inget empiriskt bevismaterial frambringas. Det kan ifrågasättas om de motsättningar han för in i analysen verkligen strider mot varandra. Många politiska system, som skyddar olika »vested interests» är också mobiliserande. Rudebeck gör alltför många a priori antaganden om den politiska verkligheten i u-länderna. Hans påstående att resonemangen i hans bok gradvis byggts upp från konkreta erfarenheter äger inte täckning överallt.¹⁵ Det är därför jag inte kan komma ifrån intrycket att Rudebecks teoretiska konstruktion redan från början lutar som tornet i Pisa. I stället för att utröna om det finns bättre grundförhållanden, låter han skevheten bestå.

Till sist vill jag bara än en gång understryka att Rudebecks svar på min kritik inte undanröjt de fundamentala oklarheterna i boken. De teoretiska motsägelserna liksom de tvivelaktiga antagandena på vilka analysmodellen vilar kvarstår. Jag har här velat visa att den kritik som Rudebeck själv vill uppfatta som »missvisande» och »demagogisk» faktiskt äger täckning i bokens innehåll. Det är främst därför jag tvingats skriva denna motreplik.

¹⁴ UP, sid. 159.

¹⁵ Ovan sid. 128.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Internationella relationer och revirtänkande

I 1967 års kommitté för internationell politik framlagda betänkande (SOU 1969: 61) fullföljs en 'forskningsstrategi' för ämnesområdet, som statsmakterna har sökt vinna terräng för under 1960-talet. Strategins mest centrala komponent är det tvärvetenskapliga närmandet till en rad viktiga problemområden inom sektorn internationella relationer (IR). I manifest form yttrade sig nyorienteringen i tillkomsten av problemområdesinriktade institut: Nordiska Afrikainstitutet, Institutet för Asienforskning samt Utrikespolitiska institutets forskningsavdelning (med FOA-medel för säkerhetspolitisk forskning).

Bortsett från att instituten inte alltid fått en anslagstilldelning som medgett särskilt sofistikerad tvärvetenskaplig forskning, visar tillkomsten i sig *viljan* från statsmakternas sida att anamma ett tvärvetenskapligt betraktelsesätt. Vi kan å andra sidan konstatera, att *förmågan* (och *viljan*?) att föra ut det tvärvetenskapliga betraktelsesättet till universitet och högskolor har lyst med sin frånvaro. Den effekt som de problemorienterade instituten fått på den »internationella» forskningen på institutionsnivå har varit marginell. Den består främst i att ett litet antal forskare erhållit smärre stipendier och eventuellt ett något underlättat materialinsamlingsarbete. Däremot har det egentliga tvärvetenskapliga betraktelsesättet stannat kvar inom specialinstitutet.

Det är mot denna bakgrund som vi tror att det är fruktbart, att bedöma innebörden av ställningstaganden i samband med utredningens 'Studier i internationella relationer' förslag.

Utredningen är det första konkreta och medvetna försöket att få bort åtminstone en del av revirtänkandet inom ämnet IR. Flera av de krafter, som agerat i debatten om utredningen, har uppehållit sig vid ett kortsiktigt betraktelsesätt. Det långsiktiga perspektiv har grävts ned genom att man fört debatten i termer av just nu aktuella organisatoriska problem. Utredningens framsynthet har förnekats genom hänvisning till i *dagsläget* akuta administrativa och finansiella svårigheter.

Vi är av den åsikten, att den i huvudsak negativa reaktionen från den institutionella forskningens företrädare (och statsrådet Mobergs därpå följande spolning av utredningens tankegångar) kan diskuteras utifrån två aspekter på den faktiska situationen för den institutionellt bedrivna statsvetenskapliga forskningen på problemområdet IR. Dessa aspekter är (1) problemområde kontra teknikområde och (2) personlig inriktning och institutionernas struktur.

Problemområde kontra teknikområde

En väsentlig del av debatten om utredningens förslag har förts i termer av vilka grupperingar inom samhällsvetenskapen, som *egentligen* sysslar med IR. Låt oss utgå ifrån att de ämnesföreträdare som fört diskussionen enligt denna linje, har som huvudmotiv att främja problemområdet IR *oberoende* av om det återfinns helt inom, klart utom eller delvis inom/utom vår modernisering statsvetenskap. Om antagandet är riktigt, förefaller oss bristen på både logik och konsistens hos flera ämnesföreträdare helt tydlig.

Det finns inte någon anledning att lägga snäva gruppintressen på ett *problemområde*. Det ligger i sakens natur, att ett problemområde konstitueras av problemställningar och måste placeras i en från *teknikområdet* skild dimension. Om man vill främja *problemområdet* IR, måste man ta en klar ställning till vilka problem som är av intresse att utforska. »Intresse» får då, enligt vår uppfattning, inte snävt tolkas som »utveckling av ett teknikområde». Ett problemområdes samhälleliga relevans måste utgöra en central utgångspunkt. När problemområdet vid en viss tidpunkt har fyllts med konkreta problemställningar, kommer frågan om undersökningsteknik in. Denna principiella gång torde vara svår att göra avsteg ifrån, *förutsatt* att ämnesföreträdarna vill främja problemområdet IR.

För den som sökt följa svensk samhällsvetenskap sedan mitten av 60-talet framstår inte samarbetsförsöken mellan olika discipliner som överväldigande. Det är svårt att i detta sammanhang utreda varför samarbetet uteblivit. Men det förhåller sig trots allt så, att stora forskningsprojekt har sett dagens ljus utan att andra discipliners medverkan bedömts som värdefull om ens särskilt önskvärd. Bristen på gemensam problemformulering och problemlösning har lett till att *teknikområdet* har fått ett avgörande inflytande på valet av problem och frågeställningar. Om man vid ett givet tillfälle definierar problemområdet som »svenska riksdagsmäns kontakt med valmanskåren», går det förmodligen bra, att låta undersökningssdesignen vara helt statsvetenskaplig. Formulerar man sitt problemområde som »mobilisering av tredje världens invånare för att råda bot på hunger och andra sociala orättvisor» förefaller problemlösandet vara helt beroende av en rad discipliners medverkan. Detta under förutsättning att problemområdet inte begränsats till en fråga om participation vid politiska val. Problemområdet mobilisering skulle alltså kunna utgöra ett exempel på forskning, där rimligen inte någon borde kunna hävda att en och enbart en disciplin bör medverka i uppställandet och lösandet av en uppgift.

Vilka motsättningar finns?

Finns det egentligen någon motsättning mellan statsvetenskapens institutioner och ett eventuellt ämne IR? Ja och nej. Svaret är delvis avhängigt hur IR avgränsas i förhållande till statsvetenskapen. Ingen statsvetare är väl beredd att förlägga det klart utom disciplinen. Vi bortser från den möjligheten.

Om IR som problemområde förläggs *helt inom* statsvetenskapen och samtidigt skall förses med en egen institutionell inramning, är detta en klar kollisionkurs. Kollisionen inträffar på två plan. På det ena planet uppstår frågeställ-

ningen: Vad händer med de internationella delarna av redan befintliga ämnen inom statsvetenskapen? På det andra reses frågan: Hur skall ytterligare forskartjänster inom IR på statsvetenskapens institutioner kunna motiveras? Givet är den allmänna ekonomiska knappheten.

Vi tror detta är att ställa frågan om en motsättning med felaktiga premisser. IR som problemområde ligger inte helt inom statsvetenskapen. Motsättningen måste diskuteras utifrån förutsättningen, att IR bara delvis ligger inom statsvetenskapen och samtidigt skall förses med en egen institutionell inramning? För det första står det klart, att frontlinjerna inte längre går mellan statsvetenskap och IR. Detta får vissa implikationer. Motsättningen blir inte enbart en fråga om statsvetenskapens framtida relationer till IR. Förenklat kan vi framställa den som ett triangeldrama mellan IR, statsvetenskap och andra samhällsvetenskapliga discipliner. (Eftersom de samhällsvetenskapliga disciplinerna haft svårigheter att samarbeta för vissa projekt, bortser vi från möjligheten av att de kommer att kunna samarbeta mot vissa projekt, och att den redovisade triangeln blir bestående).

För det andra borde motsättningen inte vara lika kollisionsbefrämjande om IR bara delvis ligger inom statsvetenskapen. Det som händer med *de internationella delarna inom ämnet statsvetenskap* är, att de delar som inte tillfredsställande kunnat angripas inom statsvetenskapen bryts ut. (Detta behöver inte uppfattas som en förlust för statsvetenskapen, utan kan också ses som en vinst för ämnet IR. Vi utgår då som tidigare från, att de som känner varmt för problemområdet IR gör detta, oberoende av om det bara delvis är statsvetenskap eller ej.) Vi vill fråga följande: Vad förlorar den som vill studera IR som en statsvetenskaplig disciplin på detta?

Hur skall ytterligare forskartjänster på problemområdet IR inom statsvetenskapens institutioner motiveras om ett speciellt ämne med den inriktningen inrättas? Svaret är naturligtvis, på liknande sätt som förut: med väl förberedda och angelägna forskningsprojekt. Ett eventuellt inrättande av ämnet IR skulle förmodligen innebära att konkurrensen om ekonomiska medel på problemområdet blir hårdare. Denna konkurrens kan dock bli av godo för ämnet IR oberoende av institutionell inramning. Förhoppningsvis skulle den kunna leda till ökade ansträngningar vad gäller förberedelser för och deltagande i forskningsprojekt på området. Ökad konkurrens om ekonomiska medel skulle alltså kunna verka nivåhöjande på aktiviteten inom problemområdet IR till gagn för alla där verksamma.

Personlig inriktning och institutionernas struktur

Om man söker förklara den negativa eller i bästa fall halvhjärtade inställningen till problemområdet IR, måste man söka andra förklaringar än dem vi antytt ovan. Vi grundar denna syn på den uppfattningen att *ingen* kan bestrida rimligheten i den skisserade relationen mellan problemområde och teknikområde. På hög abstraktionsnivå är förnuftsmässigt alla parter överens. En förflyttning till ett lägre abstraktionsplan är nödvändig. Vi tror att många ämnesföreträdarens inställning och agerande har samband med strukturella mönster, främst då den institutionella uppdelningen av samhällsvetenskapen i olika ämnen (med konstlade gränser) och varje ämnes underuppdelning på fem sektioner (universitetsorter). Schematiskt

vill vi beskriva statsvetenskapens liksom andra samhällsämnen situation i följande kumulativa cirkulära schema:

1. *Persondominans* är ett väsentligt inslag i institutionernas forsknings- och undervisningsverksamhet. Arbetet leds ytterst av en legitimerad och inom sitt gebit ofta skicklig person.

2. Den strukturella uppdelningen medför att *pengar* tilldelas varje enskild enhet. Till forsknings- och undervisningssidan ges anslag som är knappa, vanligtvis så knappa att verksamheten starkt lider av undernäringen på resurssidan. Ansvarig prefekt kämpar intensivt för att till just sin institution skapa resurser, ty både på lång och kort sikt är detta en nödvändighet för att försörja forskare/lärare och därmed möjliggöra framtida anslag (som är en funktion av faktisk forskning och kvalitet på undervisningen). Varje annan enhet som kan tänkas eftersträva anslagsmedel i konkurrens med den egna enheten uppfattas som motståndare. Och behandlas därefter.

3. *Påverkan* från andra ämnen såväl ur problemområdes som teknikområdes synpunkt skyggar man för. Metodutvecklingens skenbart skilda banor i kombination med persondominans och penningkonkurrens förklarar rädslan för att överhuvud integrera olika enheter.

4. *Prioritering* med avseende på problem- och teknikområdet vill varje enhet/institution ytterst avgöra på egen hand. I denna process deltar självfallet inte enbart prefekt, utan också enskilda forskare/lärare liksom potentiella anslagsgivare. Rädslan för att släppa kontrollen över prioriteringsprocessen ens en tum utmärker starkt dagens situation. Ett sätt att behålla kontrollen över processen är att helt enkelt avskärma sig och inte diskutera problem- och teknikområden med andra än likasinnade (läs: institutionernas egen personal). På sin höjd diskuteras denna helt avgörande fråga marginellt i forskningsråd, vid doktorsmiddagens grogg eller i form av tryckta snuttar i Statsvetenskaplig Tidskrift. Faktum kvarstår likväl, den strukturella uppdelningen har lett till en (pga. av strukturen helt nödvändig?) strävan att begränsa prioriteringsdiskussionerna till en mycket snäv krets likatytande.

5. En effekt av (och eftersom det är fråga om ett kumulativt cirkulärt förlopp och förklaring till) dessa fyra p:n är den mängd *prestige* som förknippas med resp. enhet. Prestigedimensionen genomsyrar snart sagt varje enhets personal — från skrivbiträde till prefekt. Utsagor som »kulturgeograferna kan enbart Hägerstrands formel» är i grund och botten inte utslag av en begåvad människas skämtlystnad, utan indikation på den prestige som tilldelas eget ämne genom att för-ringa andras problem- och teknikområde.

Såvitt vi förstår är det samspelet mellan de fem p:na vilket är den onda cirkel som förklarar den avoga inställningen till och underliga agerandet emot utredningens förslag. Man tror att ett institutionellt inramat ämne IR skulle medföra konkurrens om anslag. Man tror att det egna ämnets metodutveckling och val av problemområde starkt skulle påverkas i vad man uppfattar som negativ riktning. Varje samhällsvetenskapligt ämnes tidsbetonade modenck — ett fragment IR — tror man sig missa ifall ett nytt ämne tillskapas, osv.

Felbedömningen

Det förhåller sig uppenbarligen på det sättet att de ämnesföreträdare, som yttrat sig i debatten om utredningens förslag, är fångna i ett ont kretslopp. Vi anser att man genom en kortfattad »argumentkatalog» kan visa att ämnesföreträdarnas blockering *endast* är strukturellt betingad och knappast har att göra med den verkliga situationen man tror sig göra utsagor om:

A. Ett satsande på IR i form av eget ämne på sikt och aktiva tvärvetenskapliga grupper på kortare sikt, kommer *inte* att medföra att befintliga ämnens IR-komponent försvinner eller ens minskar i betydelse. Om *problemområdet* IR får ytterligare ett forum resulterar alltså inte detta i att B1-studerande i statskunskap *inte* får läsa om EEC, EAC och ECLA. Den stora studenttillströmningen och det allmänt ökande intresset för forskning inom ämnet statsvetenskaps IR-komponent pekar mot en genomgripande nyorientering inom ämnet. Detta alldeles oavsett om det existerar andra fora för IR-forskning.

B. Mycket talar för att statsvetenskapens IR-verksamhet kommer att stimuleras av ett ökat reellt samarbete med andra ämnen. Såväl teknik- som problemområdena behöver injektioner. Sprutan är problemområdesorienterade diskussioner. Dessa måste föras både inom statsvetenskapliga kretsar *och* genom kontakt med andra discipliner som är relevanta för de *problemområden* statsvetarna anser centrala ur egen såväl som samhällelig synvinkel.

C. Statsmakternas inte sällan nyckfulla politik på utbildningens område har *de facto* medfört att pengar till rudimentär tvärvetenskaplig forskningsverksamhet (på IR-området) har regnat ner som »manna från himmeln». Ett antal forskarassistenttjänster har inrättats med ty åtföljande anslag för att täcka smärre omkostnader för verksamheten. Det förhåller sig alltså på det sättet att dessa anslag *inte* går att »tävla» om, ty ingen institution kan räkna med att för egen del få de specialdestinerade tvärvetenskapliga pengarna. I detta läge bör alla verkligt IR-intresserade ämnesföreträdare besinna sig och *inte* agera äventyrligt i falsk tro om att kunna röva resurser till egen institution.

D. *Inget* tyder på att statsmakterna kommer att vara mindre benägna än tidigare att ge anslag till institutionernas IR-verksamhet. Det kan hävdas att den ökande internationaliseringen av samhället kommer att leda till bl.a. bättre resurser för den totala IR-verksamheten, antingen denna nu återfinns inom eller delvis inom/utom statsvetenskapen. Av lättförståeliga skäl kommer naturligtvis konkurrensen i ett givet läge att vara hård om IR-resurserna. *Rekryteringen* av forskare till IR-området förutsätter sannolikt en ökad problemområdesorienterad forskning, ty begåvade forskare avvisar en primärt teknikområdesorienterad forskning. *Anslags-tilldelningen* kommer framgent liksom delvis tidigare att i hög grad bero på vilket projekt pengar sökes till. På IR-sidan blir förmodligen konkurrensen hård, stundtals brutal. De enskilda projektens relevans för samhället i stort kommer att vara en central tilldelningsgrund. För vår del tror vi, att problemområdesinriktning blir en viktig del av relevanskriteriet. Statsvetenskapens IR-verksamhet måste genom en medveten problemområdesinriktning »tävla» med andra ämnens och de snabbt

växande tvärvetenskapliga gruppernas verksamhet. Detta förhållande är en utmaning för statsvetenskapen, absolut inte en utklassning.

Sammanfattning

Som vi sökt visa kan det inte finnas någon motsättning mellan samhällsvetenskapens ämnesföreträdare vad gäller *problemområdet* IR. Motsättningarna härrör istället från strukturella betingelser (revirtänkande, etc.). Under 1960-talet har mycket hänt i samhället, bl.a. ett allt ökande aktivt globalt engagemang. Bör forskaren hålla sig utänför denna händelseutveckling? Vi anser inte det. Det är fullt möjligt att förena forskningsaktivitet med ett subjektivt intresse för vissa i samhället formulerade problemställningar. Denna sista principfråga stod i debattens centrum redan i början av 1950-talet, vilket kan belysas genom ett på sin tid nyorienterande debattinlägg i Statsvetenskaplig Tidskrift:

»Vidare påverkas en vetenskapsmans val av forskningsuppgift självfallet av vad han anser vara centralt och betydelsefullt inom sitt ämne. Han står därvid mer eller mindre under inflytande av sin samtid, av samhällets utveckling, av andra forskare, osv. vilket avspeglar sig i att förhärskande strömningar inom forskningen framträder och avlöser varandra. Allt detta gör det möjligt att behandla frågan om forskningens inriktning utan att det enbart behöver bli tal om rent personliga tycken, även om som sagts subjektiva moment inte gärna kan utslutas.»¹

Att formulera ett allmänt forskningsprogram för IR återstår ännu. Debatten om detta måste föras öppet och med inriktning på *problemområdet* IR. I ett längre perspektiv får inte nuvarande institutionella förhållanden tillåtas styra diskussionen, till förfång för en lösning på problem som av många upplevs som centrala.

Benny Hjern Ake Magnusson

Sovjetunionens inställning till EEC

1. Inledning

1.1. Syfte och problematik

I den moderna sovjetiska historiesynen understryks Rysslands betydelse i allmänhet och för Europa i synnerhet, och att Sovjetunionen i den nuvarande situationen måste betraktas som en del av Europa betonas ofta. Möjligen tenderar man i väst att ibland underskatta Sovjetunionens känsla av delaktighet i och intresse för de europeiska frågorna. Så skriver t.ex. Max Beloff 1956 om den sovjetiska synen på europeisk integration: »the attitude which this policy expresses is a prod-

¹ Jörgen Westerståhl: Ett allmänt statsvetenskapligt forskningsprogram. Statsvetenskaplig Tidskrift årgång 55 (1952) sid. 206.

uct of a general outlook on world affairs which tends to relegate the whole question to a very secondary position.»¹ Jag tror att det är ett allvarligt misstag att föreställa sig, att Europafrågorna är frågor av andra-rangsintresse i Sovjetunionens utrikespolitik. Den i väst ofta som helt grundlös betraktade sovjetiska rädslan för Västtyskland har en mycket konkret bakgrund, och Sovjetunionens intresse av att ett Tyskland i någon form inte återfår en ledande maktställning i Europa kan knappast överskattas.

Sovjetunionens huvudmål i europapolitiken kan sägas vara att bevara och konsolidera status quo i ett Europa med nuvarande gränssträckningar samt att få till stånd en för Sovjetunionen tillfredsställande definitiv lösning på Tysklandsfrågan. Först när detta inträffat och man fått sakernas tillstånd accepterat av övriga stater, torde man vara beredd till en mera genomgripande uppmjukning av sin politik gentemot Västeuropa och tillåta en snabb expansion av förbindelserna och handeln mellan öst och väst.² Det är som ett led i denna politik man har att se Sovjetunionens inställning till EEC.

Sovjetunionen har aldrig officiellt erkänt EEC, varken de jure eller de facto.³ Men man har låtit en klart negativ inställning komma till uttryck i vissa officiella uttalanden och i en rik flora av artiklar i den sovjetiska pressen. Min avsikt med denna uppsats är dels att söka klargöra denna inställning och i någon mån visa hur Sovjetunionen har velat så vitt möjligt påverka EEC:s utveckling i enlighet med ovan nämnda målsättning för den sovjetiska politiken i Europa, dels att söka komma fram till vilka motiv som kan ligga bakom densamma. Jag vill även helt kortfattat behandla NORDEK:s roll i sammanhanget och planens misslyckande samt slutligen Sovjetunionens syn på en eventuell svensk EEC-anslutning.

För en riktig förståelse av Sovjetunionens utrikespolitik är det av vikt att söka se denna utifrån dess egna utgångspunkter. Härför har jag velat ge dels en kort belysning av den ideologiska bakgrunden, dels en mera utförlig redogörelse för den historiska bakgrunden till den negativa sovjetiska inställningen till EEC. Det förstnämnda enär man i argumenteringen mot EEC till en början flitigt åberopar vissa ideologiska källor, och det sistnämnda eftersom man kan skönja ett klart samband mellan Sovjetunionens syn på tidigare europeiska enhetssträvanden under 1900-talet och inställningen till EEC. Att jag här fäst större vikt vid den historiska bakgrunden beror delvis på att det förefaller mig som om i just detta fall den ideologiskt präglade delen av argumenteringen mera fungerat som ett verbalt utanverk, medan de för Sovjetunionens ställningstagande tyngst vägande motiven inte har något samband med ideologin. Viktigast är dock att det

¹ Max Beloff: »The Russian view of European Integration», European Yearbook, Haag, 1956, sid. 241.

² Gunnar Adler Karlsson: »The German Problem and East-West Trade» ännu ej publicerad uppsats.

³ Ett uttalande av Chrustjov 1962 rörande möjligheten att få till stånd ett ekonomiskt samarbete mellan vissa internationella organisationer lär av EEC-kommissionen ha tolkats som ett de facto-erkännande. Denna tolkning måste dock anses tvivelaktig enär man, vid diplomatiska erkännanden som inte sker uttryckligt, enligt allmän folkrätt brukar kräva att ett syfte att erkänna kan syrkas.

historiska perspektivet väsentligt bidrar till en förståelse av argumenteringen, då det bakom denna döljer sig vissa motiv som har en klart historisk förankring.

1.2. Material och metoder

Beträffande materialet har jag i hög grad varit hänvisad till att gå direkt till de sovjetiska källorna. Dessa kan i huvudsak indelas i två grupper: officiella källor och annat material. Till gruppen officiella källor torde man förutom officiella dokument och uttalanden kunna föra ledare och till och med signerade artiklar i Pravda och Izvestija eller andra periodiska publikationer utgivna av partiets centralkommitté eller av regeringen.⁴ Detta material är givetvis det mest tillförlitliga när det gäller att söka utröna de sovjetiska ledarnas inställning i en fråga. Det är emellertid mycket svårt att dra en skarp gräns gentemot den andra gruppen av material: andra dokument och annat pressmaterial m.m. Eftersom tillgången på officiellt sovjetiskt material rörande EEC inte är rikthaltigt, har undersökningen i mycket fått baseras på denna senare typ av material, speciellt på artiklar i sovjetisk fackpress. Överensstämmelsen mellan detta material och de officiella källor som finns om EEC har dock visat sig vara mycket stor — åtminstone de vanligaste typerna av argument i detta material kan nog anses ha en relativt hög grad av tillförlitlighet när det gäller att bestämma den sovjetiska synen på EEC.

Detta leder in på metodfrågor. Med utgångspunkt i ovannämnda källor har jag sökt få fram de mest frekventa typer av argument, som från sovjetisk sida har anförts i kritiken av EEC. Genom att närmare studera argumenteringen, de olika argumentens frekvens och tidsmässiga inplacering liksom förekomsten av speciella adressater söker jag komma fram till de målsättningar Sovjetunionen haft med sin kritik av EEC och i någon mån utröna vilka motiv som kan ha varit vägledande för den sovjetiska inställningen. Jag har funnit det för ämnet helt irrelevant att på något sätt diskutera argumentens saklighet. Det torde nog i många fall vara så att vad som för en västerländsk betraktare ter sig som sakliga felaktigheter i den sovjetiska synen på olika företeelser, är att hänföra till fundamentala skillnader i respektive referensramar.

2. Den ideologiska bakgrunden

Marx betraktade internationaliseringen av det ekonomiska livet som någonting under kapitalismen helt naturligt och förutsebart: »Behovet av en ständigt ökad avsättning för sina produkter jagar bourgeoisin över hela jordklotet ... Bourgeoisin har genom sin exploatering av världsmarknaden givit alla länders produktion och konsumtion kosmopolitisk gestalt ... De urgamla nationella industrierna har förintats och förintas alltjämt dagligen ... I stället för den gamla lokala och nationella självtillräckligheten och avskildheten träder en allsidig samfärdsel, ett allsi-

⁴ Klaus Törnudd: »Soviet attitudes towards non-military regional co-operation», Helsingfors, 1963, sid. 8 f.

digt nationernas beroende av varandra.»⁵ Men samtidigt som den kapitalistiska expansionen betraktas som någonting givet så dömer den kommunistiska ideologin det kapitalistiska systemet till en snar undergång, och nya utvecklingsformer kan endast ses som någonting temporärt.

Lenin såg i sin uppsats om Europas Förenta Stater detta fenomen på följande sätt: »Med hänsyn till imperialismens ekonomiska betingelser, dvs. kapitalexporten och världens uppdelning mellan de 'framskridna' och 'civiliserade' kolonialmakterna, är Europas Förenta Stater under kapitalismen någonting antingen omöjligt eller reaktionärt.»⁶ »Självfallet är överenskommelser mellan kapitalisterna och mellan makterna möjliga för en tid. I denna mening är också Europas Förenta Stater möjliga som en överenskommelse mellan de europeiska kapitalisterna ... om vad? Endast om hur de gemensamt skall kväva socialismen i Europa, gemensamt försvara de rövade kolonierna ...»⁷ Dessa båda citat är för de sovjetiska skribenterna en guldgruva för den ideologiska utsmyckningen av allehanda kritiska kommentarer, analyser och anklagelser mot EEC. Här finns stöd för uppfattningen att EEC knappast kommer att kunna förverkligas, att i den mån så mot all förmodan sker det blir en reaktionär sammanslutning mellan de europeiska kapitalisterna, riktad mot det arbetande folket, de socialistiska staterna och kolonialfolken, att EEC kommer att gå under inom en snar framtid, m.m.

3. Den historiska bakgrunden

När Europaidén år 1900 diskuterades på »Congrès des Sciences Politiques» i Paris inkluderade man Ryssland i Europa. När emellertid Coudenhove-Kalergi 1923 framlade sitt projekt om ett Pan-Europa var Sovjetunionen ej inkluderad. Tvärtom angavs den europeiska politikens huvudmål vara att förhindra en invasion från Ryssland, och härför fanns bara ett medel: att sammansluta sig.⁸ Detta är den linje som sedan dess har följts i alla europeiska enhetssträvanden, och den sovjetiska reaktionen har helt naturligt varit genomgående negativ.

3.1. Pan-Europa rörelsen och Europarådet

Pan-Europa rörelsen, som hade sitt ursprung i Coudenhove-Kalergis ovannämnda projekt, ledde så småningom till ett franskt förslag 1929 i Nationernas Förbund om en Europeisk Union. En kommission tillsattes inom NF för att närmare studera frågan, och till denna kommission inbjöds efter starkt franskt motstånd Sovjetunionen. Trots att de sovjetiska ledarna ansåg projektets mål vara att skapa ett block av europeiska stater, riktat mot Sovjetunionen, accepterade man inbjudan, dock med flera reservationer. Kommissionen kom emellertid främst att sys-

⁵ Karl Marx & Friedrich Engels: »Det Kommunistiska partiets manifest», i Bo Gustavsson: »Karl Marx och Friedrich Engels i urval», Halmstad 1965, sid. 20.

⁶ V. I. Lenin: »Om Parollen Europas Förenta Stater», Stockholm 1940, sid. 10.

⁷ *ibid.* sid. 12.

⁸ Törnudd sid. 76. Där inget annat sägs är detta avsnitt i fortsättningen baserat på Törnudds framställning.

selsätta sig med ekonomiskt samarbete i syfte att bekämpa depressionen, och den upphörde så småningom utan att ha uppnått något resultat. Detta beklagades av den ryske utrikesministern Litvinov i en debatt i NF 1935, varvid han påpekade att en europeisk organisation inom ramen för NF med tiden kunde leda till »a wide European regional agreement embracing and linking up regional pacts of a more limited scope».⁹ Denna relativt positiva sovjetiska inställning (trots de franska initiativtagarnas negativa inställning till Sovjetunionens deltagande) har efter kriget ersatts av en klart negativ syn på de pan-europeiska projekten, och man har beskrivit dem som aggressiva franska komplotter mot Sovjetunionen.

På den stora Europeiska Kongressen i Haag 1948 riktades mycken uppmärksamhet på frågan om ett kommunistiskt och sovjetiskt hot. Denna kongress ledde till skapandet av Europarådet 1949 vid en tid, då det kalla kriget hade nått en höjdpunkt. Mot denna bakgrund är det måhända inte särskilt förvånande att den sovjetiska pressen betecknade Europarådet som ett forum för aggressiva militärplaner och för uppgivandet av de europeiska nationernas suveränitet till förmån för brittiska och amerikanska aspirationer på världsherravälde. Under de första åren av Europarådets verksamhet var det tämligen gott om liknande kommentarer i den sovjetiska pressen, vittnande om en starkt negativ inställning, men sedan det visat sig att Europarådets befogenheter och betydelse förblivit starkt begränsade har man i Sovjetpressen gett det mycket liten uppmärksamhet.

3.2. Marshallplanen, OEEC och OECD

Marshallplanen hade en klart antikommunistisk karaktär. Trots att detta från början inte tydligt framhävts, och trots att Sovjetunionen erbjöds att ta del av hjälpen, torde Marshallplanens verkliga karaktär stått klar för de sovjetiska ledarna på ett mycket tidigt stadium. Visserligen accepterade man den franska inbjudan till en brittisk-fransk-rysk utrikesministerkonferens i Paris i juni 1947 om Marshallplanen, men där opponerade sig Molotov genast mot det sätt på vilket planen skulle genomföras. Enligt den sovjetiska uppfattningen skulle varje inslag av överstatlighet i programmet resultera i en inblandning i suveräna staters inre angelägenheter. Sovjetunionen menade att varje land för sig borde få ansöka om hjälp hos USA, och då man inte fick något stöd för denna uppfattning hos någon av de andra deltagande staterna lämnade man konferensen. Strax därefter startades en intensiv propagandakampanj i sovjetisk press mot Marshallplanen.

OEEC (Organisation for European Economic Co-operation) bildades för att underlätta administrerandet av Marshallhjälpen. Organisationen har följaktligen betraktats med misstänksamhet från sovjetiskt håll, och man har framhått dess militaristiska karaktär. Den har dock fått mycket liten uppmärksamhet i sovjetisk press, till en början beroende på att den var en administrativ detalj i ett vidare program, och senare beroende på dess ringa verksamhet. När man emellertid 1960 beslöt att omstöpa OEEC till OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development), uttryckte Sovjetunionen sitt intresse för att delta i den nya orga-

⁹ Törnudd sid. 80. Redan här återfinns alltså tankarna på ett all-europeiskt samarbete, som senare kommer att inta en så framskjuten plats i Sovjetunionens politik.

organisationen. Detta motiverades uppenbarligen av Sovjetunionens önskan att etablera så mycket samarbete som möjligt på all-europeisk basis, som motvikt mot den västeuropeiska ekonomiska integrationen. OECD:s medlemsstater visade dock ingen önskan att släppa in Sovjetunionen i organisationen, och efter detta har Sovjetunionen fördömt OECD som ett diskriminerande, slutet organ.

3.3. ECSC

Ända sedan Schumanplanen presenterades har ECSC, Kol- och Stålnunionen, varit föremål för ett konstant intresse i Sovjetunionen. De tidigaste kommentarerna såg ECSC enbart som en utväxt av USA:s krigsförberedelser i Europa. När verksamheten inom ECSC kommit igång riktade man in sin kritik på motsättningarna inom organisationen och mellan dess medlemmar. Västtyskland sågs som den ekonomiskt starkaste medlemmen och ansågs följaktligen komma att inta en ledande position. Man hävdade att unionen skulle ge en impuls till den tyska militarismens uppsving, och ett av dess mål sades vara att skapa en ekonomisk bas för vapenproduktion. Under slutet av 1950-talet började man i Sovjetunionen underkasta Kol- och Stålnunionen mer detaljerade och ingående analyser, men någon direkt attitydförändring kunde inte skönjas; i stället samlade man mer argument till stöd för sin negativa inställning. Ett av hindren för en lindring av kritiken har uppenbarligen varit Sovjetunionens oro för en Västtysk återupprustning.

3.4. Nordiska rådet och nordiskt samarbete

Sovjetunionens politik gentemot Norden är på sätt och vis en illustration i miniatyr till de problemställningar, som dess Europapolitik står inför, med det undantaget att draget av neutralitet är starkare i de nordiska ländernas politik. Sovjetunionen har en traditionell misstänksamhet mot vissa former av nordiskt samarbete, speciellt försvarssamarbete, vilket t.o.m. 1940 stötte på sovjetiskt motstånd. Försöket 1948 att bilda ett nordiskt försvarsförbund mellan Sverige, Norge och Danmark välkomnades inte av Sovjetunionen utan sågs i sovjetisk press som stridande mot FN-stadgan. Eftersom projektet i Sverige framställdes som ett verkligt alternativ till danskt och norskt medlemskap i NATO och man av två onda ting gärna väljer det minst onda, kan den sovjetiska inställningen verka förvånande. De sovjetiska ledarna fruktade emellertid här, att ett skandinaviskt försvarsförbund skulle kunna utöva dragningskraft på Finland, och hellre än att riskera en förändring av status quo i denna för den egna säkerheten ytterst viktiga allra närmaste omgivning, såg man Danmark och Norge glida in i västlägret.¹⁰ Detta åskådliggör enligt Birnbaum något som »förefaller vara ett grunddrag i Sovjetunionens efterkrigspolitik i Europa: att tillmäta högsta prioritet åt bevarandet och konsolideringen av Moskvas dominans i den egna inflytelsesfären».¹¹

När Nordiska Rådet bildades 1952, beslöt man sig i Finland för att man »med hänsyn till sina speciella problem» ej skulle kunna delta. Detta rönt gillande i

¹⁰ Karl Birnbaum: »Sovjetunionen, NORDEK och EEC», *Intermediär* 6: 1970.

¹¹ *ibid.*

den sovjetiska pressen, som samtidigt var full av misstänksamhet mot rådet och såg det som en organisation av delvis militär karaktär med främsta syfte att dra in Sverige i Atlantpakten. Man betecknade vidare Nordiska Rådet som en integrerad del av det nordatlantiska blocket och ansåg det vara styrt av representanter för USA:s aggressiva kretsar och deras danska och norska anhängare. Man påpekade, att tre av rådets fyra medlemmar också var medlemmar i NATO och att om så inte varit fallet rådet kunde ha spelat en viktig roll som en länk mellan oberoende fredsälskande stater, i vilket fall en annan attityd gentemot rådet sades kunna ha intagits från Sovjetunionens sida.

1955 beslöt Finland med vissa reservationer att inträda i Nordiska Rådet. Att märka är att detta hände efter president Paasikivis besök i Moskva samma år, då Porkkala återlämnades till Finland och man förlängde vänskaps- och biståndsavtalet mellan Finland och Sovjetunionen. Efter Finlands inträde reviderade Sovjetunionen sin inställning till rådet och man intog härefter t.o.m. en positiv attityd. Nordiska Rådet sades i sovjetisk press ha ändrat karaktär i »Genèveandans tecken», och man såg Finlands deltagande som en garanti för att rådet i framtiden inte skulle engagera sig i »aggressiva förberedelser». På de senare åren har dock sovjetpressen fäst mycket liten uppmärksamhet vid Nordiska rådet.

Planerna på en nordisk ekonomisk union, som diskuterades i Norden under mitten av 1950-talet, rönt till en början knappast någon uppmärksamhet i Sovjetunionen.¹² Så snart man emellertid började diskutera en koordinering av de nordiska planerna med planerna på ett europeiskt frihandelsområde, förändrades situationen. Pravda uttryckte 1958 stark kritik mot en nordisk ekonomisk union, och den första invändning som framfördes var att projektet inte var tänkt som en självständig organisation utan som en del av det europeiska frihandelsområdet. Detta tyder på att den sovjetiska kritiken i första hand motiverades av oron för att projektet skulle leda till att länder som tidigare inte i särskilt hög grad varit indragna i de europeiska allianserna skulle närma sig dessa. Sovjetunionen skulle dock uppenbarligen ha accepterat en oberoende nordisk ekonomisk union som inte var ägnad att utgöra en del i ett vidare västeuropeiskt ekonomiskt samarbete.¹³

4. *Den sovjetiska synen på EEC 1957—1961*

Mot bakgrund av att man som ett huvudmål för de tidigare europeiska integrationssträvandena haft en förstärkning av Västeuropa med udden mot Sovjetunionen, att man i väst tenderat att ej vilja se Sovjetunionen som en del av Europa och att Sovjetunionen hållits utanför vissa internationella organisationer med europeisk förankring är det svårt att föreställa sig, att Sovjetunionen skulle välkomna bildandet av EEC som en positiv tilldragelse på den internationella arenan. EEC:s politiska natur gick inte att ta miste på, och det var fullständigt klart att grundandet av EEC och EURATOM i väst ansågs som kronan på verket av de tidigare europeiska enhetssträvanden som på olika sätt i hög grad varit riktade mot Sovjetunionen.

EEC:s tillkomsthistoria följdes noga av den sovjetiska pressen, och i början av

¹² De kritiserades dock häftigt av de skandinaviska ländernas kommunistpartier.

¹³ Törnudd sid. 147.

1957 var de viktigare sovjetiska politiska och ekonomiska publikationerna fyllda av kommentarer om planerna på Gemensamma Marknaden. Under januari—april fördes en debatt i *New Times*, och *International Affairs* hade också en mängd artiklar om EEC. *Pravda* införde den 17 mars ett uttalande av utrikesdepartementet, som dagen innan tillställts alla Europas regeringar, och den 25, dagen efter Romfördragets undertecknande, hade man en artikel som ingående redogjorde för de för Italien negativa konsekvenserna av landets medlemskap i EEC. De mest auktoritativa yttrandena denna tid torde vara utrikesdepartementets uttalande, samt en utförlig analys av EEC och EURATOM¹⁴ av Vetenskapsakademiens Institut för Världsekonomi och Internationella Relationer (De 17 Teserna), som publicerades i *Kommunist* i augusti.

Utrikesdepartementets uttalande är värt att granska lite närmare. Det är intressant ur många synpunkter — genom sin auktoritet, genom att det framlades strax före Romfördragets undertecknande samt genom att det var adresserat till alla Europas regeringar. Uttalandet betonar starkt de militära aspekterna av EURATOM:s och EEC:s¹⁵ grundande och framhåller, att verksamheten helt kommer att underkastas NATO. Mycken uppmärksamhet ägnas Västtysklands roll, och man påpekar hotfullt, att »utrustandet av Västtysklands armé med atomvapen kommer att dra med sig allvarliga följder framför allt för befolkningen i själva Västtyskland, som kan visa sig bli objekt för ett responderande atomslag».¹⁶ Västtyska atomvapen sägs också utgöra ett »direkt hot» mot Frankrikes folk och mot folken i de övriga västeuropeiska länderna. Vidare bemöter man argumenten, att EEC skulle tjäna de franska och italienska folkens intressen. Frankrike, hävdar man, kommer att förlora sin handlingsfrihet i handelsfrågor till EEC-kommissionen, som styrs av sina starkaste medlemmar (underförstått de västtyska monopolens representanter), vilket kommer att få mycket negativa följder för det franska folket. Att lösa de italienska arbetskraftsproblemen genom en gemensam arbetsmarknad skulle bara komma att ytterligare förnedra de italienska arbetarna.

Det är tydligt att vissa av dessa argument hänför sig till förhållanden i de västeuropeiska länderna och rör frågor främst av intresse för dem, i syfte att framhålla vilka negativa konsekvenser EEC:s bildande kommer att ha för dem. Detta leder in på den intressanta frågeställningen om man tänker sig bestämda adressater för sin kritik mot EEC för att om möjligt påverka utvecklingen. Vad som tyder på detta är att man i viss mån begagnar sig av olika typer av argument vid olika tidpunkter och i skilda sammanhang. Jag vill här först ge en översikt över de under tiden 1957—61 vanligast förekommande argumenten, för att därefter söka analysera dem ur bl.a. ovannämnda synvinkel.

4.1. Politiska argument

— EEC och EURATOM riktade mot Sovjetunionen och de socialistiska länderna
»It should be perfectly clear that the creation of a common market is one more

¹⁴ Europeiska Atomenergigemenskapen.

¹⁵ Intressant är att notera att man här både i titeln och i texten nämner EURATOM före EEC.

¹⁶ *Pravda* 25.3.1957.

link in the policy of dividing Europe, the 'positions of strength' and cold war policy. The common market project is intimately associated with the aggressive atlantic bloc and the West European military alliance . . . All the talk about it being a purely economic venture can not conceal its military aspect, or the fact that it is spearheaded against the Soviet Union and other Socialist countries.»¹⁷

Detta citat visar, att man från sovjetisk sida satte bildandet av EEC i samband med de tidigare europeiska integrationssträvandena och att man uppfattade integrationen som riktad mot Sovjetunionen. EEC:s anti-sovjetiska karaktär bevisades ytterligare, menade man, av att allä de sex medlemsländerna var NATO-länder, samt av USA:s livliga intresse för EEC. Hur berättigat detta argument ur sovjetisk synvinkel var visar följande ord av Adenauer: »For the six who are united in the European Economic Community, this is first and foremost a political matter. Through the European common market we are anxious to reach a political integration of continental Western Europe, because this appears to be the only way to safeguard West Europe against the pressure from the East. This political aspect—and this I can say with the outmost certainty—has so far been the principal guide of all our actions. I am convinced that our partners in the European common market think exactly as we do.»¹⁸

— Västtysklands ekonomiska, politiska och militära ställning stärkes

Västtyskland ses från sovjetiskt håll som det land som kommer att dra de största fördelarna av EEC. Man jämför här med ECSC, där tyskarna kommit att inta en dominerande ställning, och förutspår att Västtyskland kommer att dominera EEC och hela Europa. Detta är något som Sovjetunionen ser med mycket oblidat ögon och en fråga, där man har uppriktigt stöd av en mängd andra grupper och stater i Europa. Följaktligen är det ett ständigt, i alla sammanhang återkommande argument.

Man har framhållit, att Västtyskland i motsats till Frankrike vid EEC:s ikraftträdande är ett lågtullland, som alltså inte förlorar så mycket på att slopa sina tullgränser, men kommer att dra mycket stora fördelar av de andra ländernas tullreduktioner. Västtyskland har redan en stark industri, och man förutspår under hänvisning till den marxistiska doktrinen, att genom EEC den starke kommer att bli än starkare och den svage än svagare. Detta bör ses i samband med att enligt den sovjetiska synen ekonomiskt inflytande ofelbart leder till politiskt inflytande.

Man drar ofta paralleller mellan Västtysklands ekonomiska och Hitlers militära expansion, och den ekonomiska expansionen sammankopplas ofta med tysk revanschism: »West Germany's economic hegemony in Western Europe will lead to structural changes in the economies of the countries in the area in the direction of subordinating them to the war plans of American and West German imperialism. The same will be true of the political and social consequences of the common market and EURATOM.»¹⁹ Speciell uppmärksamhet har man ägnat det förhållandet, att Västtyskland deltar i EURATOM. Detta sägs leda till att tyskarna inte

¹⁷ New Times 11: 1957 sid. 20.

¹⁸ Törnudd sid. 151.

¹⁹ International Affairs, Moskva, 3: 1957 sid. 53.

bära får möjlighet att lagra klyvbart material, utan även att producera egna kärnvapen, vilket innebär ett allvarligt hot mot Europas säkerhet.

— EEC och EURATOM ökar krigsriskerna i Europa

Ett av syftena med Gemensamma Marknaden påstås av de sovjetiska kritikerna vara att forma den ekonomiska basen för ett västligt militärblock. Avsikten med EEC-planen är: »not relaxation but rather aggravation of international tension in Europe and the rest of the world. The common market plan represents a clear menace to European security.»²⁰ På grund av EEC:s och EURATOM:s samband med NATO sägs förverkligandet av EEC och EURATOM oundvikligen leda till »den mest långtgående fördjupning av klyftorna i Europa, en förstärkning av spänningen i Europa» hävdas det med en underton av hot i utrikesdepartementets ovan omtalade yttrande.²¹

— Medlemsländernas nationella självbestämmanderätt minskar

Detta argument måste ses i samband med att man i den sovjetiska kritiken hävdar att EEC-organen kommer att styras av representanter för USA:s och Västtysklands monopolister. Dessa sägs komma att utnyttja organens supra-nationella befogenheter för sina egna aggressiva och expansionistiska syften, och härigenom räknar de reaktionära kretsarna med att »die Gegenaktion der breiten Volksmassen gegen den aggressiven 'Atlantischen Block' geschwächt und eine selbständige Innen- und Aussenpolitik torpediert wird.»²²

4.2. Ekonomiska argument

— EEC kommer att öka motsättningarna mellan medlemsländerna

»... the common market ... will in no way remove the contradictions between the West European capitalists, and between the French and West German monopolies in the first place. On the contrary these contradictions will continue to develop and grow more acute.»²³

Detta argument är tämligen ideologiskt präglad, men har dock en viss reell bakgrund. Man hänvisar till den här tidigare berörda västtyska industriella expansionen, vilken skapar motsättningar gentemot de övriga EEC-länderna, och man hävdar att det även måste komma till skarpa motsättningar både på valutaområdet och på jordbruksområdet. I De 17 Teserna framhålls att Västtyskland är det enda av medlemsländerna som har en positiv betalningsbalans och att landet samtidigt är stor kreditgivare till Frankrike och Italien. Detta påstås oundvikligen leda till en skärpning i den ekonomiska kampen mellan länderna. På jordbruksområdet

²⁰ New Times 11: 1957 sid. 22.

²¹ Pravda 25.3.1957.

²² »Über die Gründung eines 'Gemeinsamen Marktes' und des EURATOMs (17 Thesen)» Institutet för Världsekonomi och Internationella Relationer, Moskva. Tysk översättning i Mayrzedt-Romé: »Die Westeuropäische Integration aus Osteuropäischer Sicht», Wien 1968. Citeras De 17 Teserna.

²³ New Times 11: 1957 sid. 19 f.

sågs Frankrike, Italien, Holland och Västtyskland ha helt olika intressen och man kommer även här att stöta på oundvikliga motsättningar.²⁴ Vissa sovjetiska kommentatorer har t.o.m. uttryckt tvivel om att EEC överhuvud kommer att kunna genomföras enligt planerna. Så heter det exempelvis på ett ställe i De 17 Teserna: »... die völlige Durchführung der zu ihrer Verwirklichung vorgesehenen Massnahmen (was an und für sich unwahrscheinlich ist) ...»²⁵

— EEC ett instrument för monopolkapitalet att än effektivare utsuga proletariatet
Genom sammanslutningen i EEC, hävdas i den sovjetiska kritiken, kommer de enade kapitalisterna i en starkare ställning gentemot arbetarna. Detta tar sig uttryck i sådana saker som skattereformen i riktning mot större indirekta skatter, vilket ju drabbar arbetarklassen hårdast, och harmoniseringen av de sociala kostnaderna, vilken förutsättes ske på lägsta möjliga nivå.²⁶ Vidare kommer arbetslösheten att stiga på grund av ökad automatisering och nedläggningar samt arbetskraftens ökade rörlighet, vilken medför import av billig italiensk arbetskraft i de övriga medlemsländerna med ty åtföljande ytterligare sänkning av löne- och levnadsstandard. Slutligen hävdas att importen av billiga tyska industrivaror kommer att framtvunga lönesänkningar och avsked för att utjämna kostnadsnivån.²⁷

— Frihandeln medför stora svårigheter för jordbrukare och småföretagare

»Die wesentlichen Unterschiede in der Wirtschaft der Staaten, die Forderung, die Betriebskosten dort zu senken, wo sie bedeutend höher sind, das Bestreben des Grosskapitals, die Parole des gemeinsamen Agrarmarktes zu einer weiteren Konzentration der Agrarwirtschaft auszunützen — all das trifft die Bauern und die Landarbeiter und bedroht sie mit einer Verschlechterung ihrer Lage.»²⁸

Lantbruken påstås komma i ett mycket sämre läge, och man kommer att tvingas till en mängd nedläggningar, varvid jordbrukare och lantarbetare friställes och drivs över till industrisektorn, vilket kommer att ytterligare öka arbetslösheten.

Man framhåller också att bildandet av EEC kommer att drabba småföretagen hårt, därigenom att tullarnas försvinnande medför en acceleration av koncentrationsprocessen. Endast de starkare företagen sägs kunna överleva; de övriga är dömda till nedläggning och ruin. Även detta kommer givetvis att i hög grad öka arbetslösheten.

— EEC ett instrument för neo-kolonialism²⁹

Eurafrika-projektet³⁰ ses som »ein Versuch der Imperialisten Westeuropas und der USA sich dem Zerfall des Kolonialsystems entgegenzustellen».³¹ De afrikanska

²⁴ De 17 Teserna, tes 13.

²⁵ ibid. tes 9.

²⁶ New Times 11:1957 sid. 20.

²⁷ International Affairs, Moskva, 3:1957 sid. 49.

²⁸ De 17 Teserna, tes 11.

²⁹ Detta argument kan givetvis även sägas vara av politisk natur.

³⁰ Associeringen av de afrikanska staterna.

³¹ De 17 Teserna, tes 14.

staternas anslutning till Gemensamma Marknaden betyder för dem avskaffande av tullar och andra protektionistiska åtgärder, som skyddar den inhemska industrin. Planerna på en s.k. industrialisering av Afrika syftar inte till annat än en plundring av Afrika på militärstrategiska råvaror. Koloniernas anslutning ligger framför allt i Västtysklands intresse: »Indem Westdeutschland die legale Möglichkeit erhält, sich in dem kolonialen Besitz seiner Partner im 'Gemeinsamen Markt' festzusetzen, erhebt es die Losung der 'Gleichen Möglichkeiten' um auf diese Weise gleiche Rechte mit den wahren Mutterländern zu erlangen.»²²

— EEC befördrar Europas uppdelning i skilda block och marknader

I många fall döljer sig detta i grunden handelspolitiska argument bakom det skenbart blott politiska argumentet, att EEC leder till en ytterligare splittring av Europa. I De 17 Teserna går man som katten kring het gröt och säger, att en mängd stater, som står utanför EEC, med rätta tror att EEC »negativ auf ihre Exporte in die Länder 'Klein-Europas' auswirken und neue Hindernisse für den Ausbau der internationalen Wirtschaftsbeziehungen bilden wird».²³ Med tydligt syfte på »mest gynnad nations-bestämmelsen» hävdar man här även, att EEC:s gemensamma yttre tulltariff inte står i överensstämmelse med GATT²⁴-reglerna.²⁵ En kommentator säger dock rent ut vad som uppenbarligen ligger bakom, nämligen att förverkligandet av EEC skulle hindra öst-västhandeln.²⁶ I utrikesdepartementets uttalande sägs att »förverkligandet av planerna . . . försvårar i hög grad upprättandet av ett ekonomiskt och politiskt samarbete på all-europeisk basis».²⁷ Detta är det sovjetiska alternativet till de västeuropeiska ekonomiska organisationerna, flera gånger framlagt inför FN:s Economic Commission for Europe, dock utan att röna något nämnvärt intresse från de västeuropeiska staternas sida.

4.3. Argumentens adressater och syften

De ovan refererade argumenten uppvisar många intressanta skillnader. Förutom att en del är mer ideologiskt präglade, baserar sig vissa argument på för Sovjetunionen vitala intressen, medan andra hänför sig till frågor av intresse främst för medlemsländerna i EEC. Bland de politiska argumenten kan sålunda de tre första sägas röra sovjetiska säkerhetspolitiska intressen, medan det sista (att medlemsländernas nationella självbestämmanderätt minskar) åtminstone i huvudsak är något som Sovjetunionen kan tyckas vara mindre berört av. Nu kan man här ställa sig frågan varför ett argument som detta sistnämnda förekommer i den sovjetiska kritiken. Givetvis är det tänkbart att det enbart är till för att för hemmaopinionen ytterligare framhäva EEC:s förkastlighet, men möjligen är det så att detta argument främst vänder sig till opinionen²⁸ i de västeuropeiska länderna i syfte att för

²² *ibid.*

²³ *ibid.* tes 13.

²⁴ General Agreements of Tariffs and Trade.

²⁵ Värt att notera är att Sovjetunionen inte är medlem av GATT.

²⁶ *New Times* 11:1957 sid. 20.

²⁷ *Pravda* 25.3.1957.

²⁸ Och givetvis även till beslutsfattarna.

denna framhålla att EEC skadar vissa för de enskilda staterna vitala intressen. Detta skulle i än högre grad kunna gälla argumentet att sloandet av tullgränserna medför svårigheter för jordbrukare och småföretagare.

Jag vill här framkasta tanken att Sovjetunionen med sin kritik av EEC delvis vänder sig till den västeuropeiska opinionen för att om möjligt påverka utvecklingen inom EEC. Möjligen skulle man med en grov generalisering kunna säga, att de säkerhetspolitiska och de mera ideologiskt betingade argumenten är avsedda i huvudsak för »hemmakonsumtion», medan främst de på ekonomiska (och statsrättsliga) resonemang grundade argumenten är adresserade till den västeuropeiska opinionen.

Målsättningen för den sovjetiska politiken synes vara att så vitt möjligt söka begränsa verkningarna av EEC:s utveckling. Man var under denna tid uppenbarligen osäker på om projektet överhuvud skulle komma att genomföras enligt planerna, och man vill få opinionen i EEC-länderna negativt inställd till Marknaden samt om möjligt så splittring mellan de olika länderna.

4.4. Motiven bakom den negativa sovjetiska attityden

Enligt den kommunistiska ideologin är kapitalismen dömd att gå under inom en relativt snar framtid. När så nya och mer sofistikerade former för det ekonomiska livets organisation prövas i den kapitalistiska världen och dessutom visar sig vara effektiva, ter sig detta givetvis som någonting för den kommunistiska teorin främmande, för att inte säga lätt genant. Detta så mycket mera som kampen mot kapitalismen nu till stor del utkämpas på det ekonomiska planet.

Som ovan i inledningen påpekats förefaller det dock som om ideologiska motiv spelat en underordnad roll för bestämmandet av den sovjetiska inställningen till EEC. Visserligen refererar man ofta till de här tidigare återgivna citaten av Marx och Lenin, och visserligen är språkbruket i många fall tämligen ideologiskt präglad. Men möjligen är det här snarare en tillfällighet att den kommunistiska ideologin sammanfaller med Sovjetunionens säkerhetspolitiska och ekonomiska intressen.

De sovjetiska ledarna föreställde sig säkerligen inte, att EEC i sig direkt skulle hota Sovjetunionens säkerhet. Men man upplevde sambandet med tidigare mot Sovjetunionen riktade europeiska integrationssträvanden och såg EEC som nära förbundet med NATO — i argumenteringen hävdas ofta att ett av syftena med EEC är att stärka NATO:s militär-industriella bas.

Intimt förbunden med denna i sovjetiska ögon politiska och militära belastning hos EEC är oron för att genom EEC Västtysklands ekonomiska och politiska ställning skall stärkas. Gång på gång återkommer man i argumenteringen under tiden 1957—61 till detta tema. Förutom att Sovjetunionen av historiska skäl har en negativ inställning till Västtyskland, en inställning som är mycket vitt utbredd i de breda folklagren och alltså användbar att spela på i den interna propagandan, är Västtysklands ställning och relationerna med Västtyskland av stor betydelse för förhållandena mellan Sovjetunionen och de östeuropeiska staterna, speciellt Östtyskland.²⁹ Ett av USA uppbackat starkt Västtyskland med en tysk återförening

²⁹ R. G. Wesson: »Soviet Foreign Policy in Perspective», Georgetown 1969, sid. 334.

som en öppet och ofta proklamerad målsättning måste självfallet framstå som ett hot mot den östtyska statens existens och därmed indirekt också mot Sovjetunionen. Till detta kom så de befarade möjligheterna för att Västtyskland genom EURATOM skulle få tillgång till atomvapen, något som Sovjetunionen troligen aldrig skulle kunna tillåta. Det är dock omöjligt att här avgöra hur mycket som är uppriktig rädsla, förståelig med tanke på Sovjetunionens erfarenheter från det andra världskriget, och hur mycket som är utnyttjande av en politiskt känslig fråga.

Givet är att handelsdiskrimineringen är ett vägande motiv i sammanhanget. Det kommer inte så ofta till klart uttryck i argumenteringen, men är säkerligen det motiv som i de flesta fall döljer sig bakom formuleringar som: »one more link in the policy of dividing Europe» och »den mest långtgående fördjupning av klyftorna i Europa». Sovjetunionen är redan vid denna tid mycket intresserad av att öka sin då tämligen obetydliga handel med Västeuropa, förmodligen av både ekonomiska och politiska skäl.

Risken för att EEC skulle uppträda som en faktor i USA:s och Sovjetunionens dragkamp om de underutvecklade länderna torde också ha varit av betydelse i sammanhanget, eftersom Sovjetunionen just under denna tid satsat mycket på att vinna över u-länderna på sin sida i den ideologiska kampen mot kapitalismen. Åren 1958—62 markerade en höjdpunkt i den sovjetiska u-hjälpen,⁴⁰ och man satsade på flera av de länder som var associerade med EEC på fem år: Ghana, Kongo, Mali, Somalia. EEC:s nykolonialistiska natur är också mycket riktigt ett tema som ofta förekommer i kritiken under denna tid, och många artiklar behandlar uteslutande Gemensamma Marknadens förhållande till de afrikanska länderna.

Slutligen kan man här intet bortse från den roll Comecon spelar. Här har Sovjetunionen och de socialistiska länderna ett eget samarbetsorgan, vari man redan vid denna tid i vissa avseenden drivit samarbetet längre än vad EEC gjort. Man kan notera en klar parallellitet i den väst- respektive östeuropeiska ekonomiska integrationen. Comecon kom till som en reaktion på Marshallhjälpen, och då EEC bildats skedde en betydande utveckling och omorganisering av Comecon-samarbetet. Gomulka lär 1957 personligen ha föreslagit Chrustjov att utveckla Comecon som ett svar på EEC, och även Tjeckoslovakien och Ungern tycks ha ansett att man borde möta integration med integration.⁴¹ I bland annat De 17 Tjerserna framhålles att Sovjetunionen i princip är mycket positiv till ekonomiskt samarbete, men att ekonomiskt samarbete mellan kapitalistiska stater bara leder till nackdelar för folken. Bakom detta tycks dölja sig den rivalitet mellan Comecon och EEC som senare framkommer tydligare i sovjetisk press. Man är självfallet även ur denna synpunkt nödsakad att nedvärdera EEC:s utveckling och aktiviteter.

5. Attitydförändringen 1962

Under 1962 märkes i den sovjetiska pressen en klar uppmjukning av attityden gentemot EEC. Två långa artiklar i Mirovaja Ekonomika, syftande till en allsidig

⁴⁰ Wesson sid. 259.

⁴¹ Michael Kaser: »Comecon», London 1967, sid. 84.

värdering av EEC:s verksamhet under de fem första åren, bereder marken,⁴² och i augusti publiceras i Pravda en ny analys av Institutet för Världsekonomi och Internationella relationer, »De 32 Teserna».⁴³ I praktiken torde emellertid den sovjetiska politiken även under 1962 ha varit tämligen ambivalent. Sålunda lär Chrustjov sommaren 1962 ha yttrat sig rätt nedsättande om EEC och förutspått att »der Baum wird verdorren noch ehe er Knospen getragen hat».⁴⁴

5.1. Förändringens natur

Det viktigaste draget i förändringen är att man nu erkänner EEC som en ekonomisk och politisk realitet (givetvis ej diplomatiskt). I De 32 Teserna konstaterar man, att industriproduktionen och exportvolymen i EEC har uppvisat en snabb tillväxt. Man menar dock, att detta främst är att tillskriva andra faktorer än EEC, och i motsats till vad man stundom tidigare hävdade⁴⁵ säger man nu, att ekonomierna i de sex redan vid tiden för bildandet av Gemensamma Marknaden var stadda i snabb utveckling. EEC har dock verkat i samma riktning; »furthering the expansion of production», och man säger att »the Common Market is not simply the arithmetical sum of the countries of the EEC».⁴⁶

Före 1962 syntes överhuvud inga sovjetiska kommentarer, som medgav ens en skymt av en positiv utveckling inom EEC — tvärtom, även rent ekonomiska fakta ansågs tala för att bildandet av EEC i stället skulle hindra utvecklingen, och i »De 17 Teserna» kommer det ju till och med till uttryck tvivel på EEC:s förverkligande.

Förutom detta förvånansvärt positiva erkännande återkommer emellertid samma argument som tidigare framförts, dock med förändrad styrka och inbördes rangordning. Sålunda har de säkerhetspolitiska och mera ideologiskt betingade argumenten nu fått en betydligt mer undanskymd plats. De 32 Teserna tar först i tes nr. 17 och följande upp säkerhetspolitiska frågor, medan dessa i De 17 Teserna från 1957 helt dominerade de fem första teserna. Man synes alltså vilja övergå till en mera pragmatisk inställning, mindre präglad av »kalla-krigsattityder» och möjligen markerande början till en strävan mot ett slags *modus vivendi*.

5.2. Orsaker till förändringen

Att den sovjetiska inställningen till EEC förändrades just under 1962 har många tänkbara förklaringar, och här skall nu utpekas några faktorer som sannolikt har verkat i riktning mot en uppmjukning. Det är givetvis omöjligt att säga exakt vad som varit avgörande, men mycket talar för att tendenserna till en gemensam handelspolitik haft mycket stor betydelse i sammanhanget.

⁴² Mirovaja Ekonomika 4—5: 1962.

⁴³ Pravda 26.8.1962.

⁴⁴ Rolf Sannwald: »Die Sowjetischen Ansichten über die europäischen Integration», i Mayrzedt-Romé sid. 127.

⁴⁵ De 17 Teserna, tes 7.

⁴⁶ De 32 Teserna, tes 6.

— EEC:s ekonomiska och politiska utveckling framgångsrik

Som nämnts skymtade i sovjetiska kommentarer stundom tvivel på att EEC överhuvud skulle kunna genomföras, och man var ivrig att understryka alla faktorer, som kunde verka hindrande. Dessa profetior slog emellertid i huvudsak fel, och det lyckades för EEC-länderna att genomföra det första steget i EEC:s utveckling t.o.m. ett år tidigare än planerat. De befarade motsättningarna mellan länderna överbryggades åtminstone tillsvidare, och den ekonomiska tillväxttakten låg överlag på en mycket hög nivå. Sovjetunionen insåg uppenbarligen vid denna tidpunkt, att EEC med all sannolikhet skulle komma att genomföras och följaktligen var en faktor att räkna med på den internationella arenan i allmänhet och i öst-västhandeln i synnerhet.

— Tendenser till en gemensam utrikeshandelspolitik hos EEC-länderna

De första ansatserna till en gemensam utrikeshandelspolitik kunde nu skönjas, dels genom den inre tullreduktion som skett under tiden fram till 1962, dels genom att man tagit de första stegen på vägen mot en gemensam yttre tulltariff. Detta innebar att handeln med tredje land inte längre kunde ske efter »mest gynnad nations-principen», vilket ju betydde en diskriminering av tredje land i förhållande till medlemsländerna. Sovjetunionen har i handelsförhandlingar med Frankrike 1962 hävdad, att detta skulle strida mot GATT-reglerna. Man ville tolka dessa så, att undantagsklausulen för tullunioner endast skulle gälla efter ifrågasvarande unions fullständiga genomförande och krävde följaktligen behandling enligt »mest gynnad nations-klausulen», något som Frankrike givetvis ej kunde gå med på.⁴⁷

Vid övergångsperiodens slut kommer EEC:s Ministerråd, och inte medlemsländerna, att bli avtalslutande part vid handelsavtal mellan Gemenskapen och tredje land.⁴⁸ Detta är med all sannolikhet något som Sovjetunionen haft för ögonen, när man inledde uppmjukningen av sin attityd gentemot EEC. Att ha handelsförbindelser med Västeuropa torde i högsta grad ligga i Sovjetunionens intresse, och om dessa skall kunna upprätthållas efter övergångsperiodens slut, är ett diplomatiskt erkännande av EEC från Sovjetunionens sida i det närmaste oundvikligt. Möjligen bedömde de sovjetiska ledarna läget 1962 så, att detta förr eller senare blir ofrånkomligt i och med att EEC med all sannolikhet kommer att genomföras, och att en attitydförändring är nödvändig för att Sovjetunionen med bibehållet ansikte utåt skall kunna erkänna EEC.

— Den lyckade associeringen av de afrikanska staterna

Att de ursprungligen på fem år associerade forna kolonierna nu som självständiga stater ämnade fortsätta samarbetet med EEC inom associeringens ram måste för Sovjetunionen ha tätt sig som en besvikelse, eftersom man som nämnts just under denna tid gjort en stor offensiv gentemot u-länderna. De sovjetiska försöken att

⁴⁷ Sannwald sid. 127.

⁴⁸ Walsh & Paxton: »The Structure and Development of the Common Market, London 1968, sid. 28. Romfördraget artikel 113: 3. Genom ett beslut av Ministerrådet i dec. 1969 har s.a.s. övergångsperioden förlängts i detta avseende till 1973.

varna dessa länder för EEC:s neo-kolonialistiska natur och de negativa följder som en fortsatt associering skulle medföra för dem slog alltså fel.⁴⁹ Efter 1962 förekommer mycket riktigt inte heller neo-kolonialismen i någon högre grad i argumenteringen.

— Urladdningen i Tysklandsfrågan

Under 1961 nådde de öst-västliga motsättningarna i Tysklandsfrågan en höjdpunkt. Efter urladdningen i augusti i Berlin och sedan Sovjetunionens hot om ett separat fredsfördrag med Östtyskland inte realiserats, upphörde denna fråga att vara den centrala frågan i de sovjetisk-amerikanska relationerna,⁵⁰ vilket möjligen även verkat i riktning mot en uppmjukning av den sovjetiska politiken gentemot EEC.

6. Tiden 1962 och framåt

6.1. 1962—1968

Med undantag av 1968, då en kompakt tystnad rådde, följde den sovjetiska pressen under denna tid noggrant EEC:s utveckling. Alla viktigare händelser uppmärksammades, men till skillnad mot tiden före 1962 har man nu i många fall nöjt sig med att ge ett sakligt och informerande referat av händelserna och utvecklingen, möjligen med en liten ideologiskt präglad snärt i avslutningen.

I den argumentering som förekommer i de kommenterade artiklarna håller man sig huvudsakligen till de ekonomiska argumenten. Det är i stort sett samma typer av argument som tidigare, men de ideologiskt präglade och de säkerhetspolitiska argumenten förekommer mycket sporadiskt. Faran för att Västtysklands ställning genom EEC skall stärkas påpekas fortfarande, och någon gång anspelas på EEC:s samband med NATO. Allt oftare återkommer dock argumentet, att EEC befördrar Europas uppdelning i skilda block och marknader, och (klarare uttalat) att EEC diskriminerar handeln med de socialistiska länderna och övriga länder utanför Gemenskapen.

Handelsdiskrimineringen har t.o.m. ansetts strida mot folkrätten. Ur principen om alla staters likaberättigande har en sovjetisk jurist härlett att alla stater även skall behandlas lika med avseende på handelsförmåner.⁵¹ Det påpekas dock då och då att »skapandet av EEC utan tvekan gav dess medlemmar en rad fördelar»,⁵² och 1965 erkänner man till och med, att reallönen i EEC-länderna vuxit.⁵³ Detta tillsskrevs visserligen andra faktorer, men måste jämföras med att man så sent som i De 32 Teserna från 1962 hävdade att den franska reallönen sjunkit jämfört med

⁴⁹ Förhandlingarna mellan de afrikanska staterna och EEC avslutades inte förrän i december 1962, men redan i juni 1961 hade en konferens i Strasbourg mellan parlamentariker från EEC och de afrikanska länderna enhälligt beslutat att i princip hålla fast vid associeringen.

⁵⁰ Wesson sid. 249.

⁵¹ Vnesjnaja Torgovlja 9:1968 sid. 20.

⁵² Mirovaja Ekonomika 3:1967 sid. 58.

⁵³ Mirovaja Ekonomika 3:1965 sid. 20.

1957.⁵⁴ Betecknande för den ändrade atmosfären är att en artikel i Mirovaja Ekonomika bemödar sig om att helt sakligt och utan några som helst ideologiska övertoner förklarade varför den brittiska flygindustrin ser det som absolut nödvändigt att Storbritannien ansluter sig till EEC.⁵⁵

Den sovjetiska pressen har noggrant följt upp olika länders försök att ansluta sig till EEC, och man har konsekvent framhållit de negativa följder som detta skulle få för respektive land. Speciell tonvikt har man lagt vid att en anslutning till EEC, i vilken form det än må vara, ej kan anses förenlig med ett lands neutralitet: »elementary logic tells us that participation in the EEC, regardless of form, is incompatible with neutrality status».⁵⁶

Maktskiftet i Kreml 1964 fick inga direkta konsekvenser för inställningen till EEC. Detta kan tyckas aningen förvånande, eftersom de nya ledarna har markerat en mycket större vilja från Sovjetunionens sida till deltagande i det internationella handelslivet.⁵⁷ Däremot torde det ha stimulerat den uppblomstrande fransk-sovjetiska vänskapen, vilken tagit sig påtagliga uttryck i senare kommentarer om EEC, vari Sovjetunionen klart tar Frankrikes parti i många frågor. Så skedde till exempel under jordbrukskrisen i EEC 1965, som egentligen kom att röra Kommissionens roll och den planerade övergången till majoritetsbeslut i Ministerrådet. Denna kris sågs i sovjetisk press som en kamp mellan Frankrike och Västtyskland om ledarskapet i Västeuropa, och de sovjetiska sympatierna låg givetvis hos Frankrike, som vägrade gå med på att ge Ministerrådet supra-nationella befogenheter.⁵⁸

Frankrike har även fått blommor för den nya anti-amerikanismen i Europa, och sovjetiska kommentarer uttrycker förhoppningar om att denna politik skall bli dominerande i EEC och att Västeuropa även skall förbättra relationerna med de socialistiska länderna.⁵⁹ I en kommentar till den negativa franska ståndpunkten till ett brittiskt inträde i Gemensamma Marknaden säger man, att trots att Frankrike för närvarande förutsätter bibehållandet av EEC som en sluten grupp av västmakter, är den franska ståndpunkten mera lovande »from the point of view of a rapproachment with Socialist Europe and the establishment of all-European cooperation».⁶⁰

6.2. Utvecklingen under 1969 och 1970

Efter en lång tystnad under 1968, då jag endast funnit ett fåtal artiklar om Gemensamma Marknaden i den sovjetiska pressen, kommer 1969 en flod av kommentarer, särskilt i början av året. Mycket tyder på att Sovjetunionens attityd till EEC nu skulle hårdna. Från början av 1969 återkommer med förnyad styrka de

⁵⁴ De 32 Teserna, tes 6.

⁵⁵ Vnesjnaja Torgovlja 4: 1966 sid. 31.

⁵⁶ International Affairs, Moskva, 3: 1964 sid. 45.

⁵⁷ Wesson sid. 329.

⁵⁸ International Affairs, Moskva, 1: 1966 sid. 48.

⁵⁹ International Affairs, Moskva, 4: 1967 sid. 42 f.

⁶⁰ Current Digest of the Soviet Press XIX: 46 sid. 12 (Izvestija 19.11.1967).

gamla säkerhetspolitiska argumenten att EEC är riktat mot de socialistiska staterna: »The Common Market was intended to form a closed politico-economic grouping, with the aim of consolidating the imperialist forces against the socialist countries.»⁶¹ »Dess uppgift är att säkra en konsolidering av imperialismens krafter för bekämpande av de socialistiska länderna.»⁶² Man tycks nu under det senaste året ha dammat av argumenten från slutet av 1950-talet: »The fact that all the six EEC countries are members of NATO proves the anti-socialist trend of the Common Market, the bloc's economic base.»⁶³

Bonns nya östpolitik fick då den lanserades 1966 de tysk-sovjetiska förbindelserna att hårdna,⁶⁴ och de sovjetiska kommentarerna har varit ömsom sarkastiska och bittra. 1969 skriver man: »Bonn's turn towards the East conceals West Germany's striving to disturb the political status quo in Eastern Europe by super-powerful economic means.»⁶⁵ De ökade tyska förbindelserna med Jugoslavien är enligt samma kommentator ett försök att stödja Jugoslaviens »special road to socialism». Västtysklands ledande cirklar ämnade handla efter samma linjer gentemot Tjeckoslovakien: »They wanted to tie up Czeckoslovakia's industry with the monopoly concerns of the West and transform it into a branch of the Common Market.»⁶⁶ Man hävdar vidare att Västtyskland är ute efter att »use the EEC machine to make the relations of other Common Market countries with socialist countries serve her own political interests»,⁶⁷ och detta gör EEC mer och mer till »an economic branch of NATO».⁶⁸

Om Storbritanniens förnyade aspirationer på inträde säger man: »London and Bonn wish to 'politicize' the EEC as part of a manœuvre to lay the groundwork for a 'European NATO nucleus', creation of which the most reactionary forces of Western Europe are demanding.»⁶⁹

I de sovjetiska kommentarerna till NORDEK, till vilka jag skall återkomma nedan, har man likaledes betonat EEC:s aggressivitet och nära samband med NATO.

Den här citerade typen av argumentering — vid vars sida självfallet förekommit hela raden av ekonomiska argument — vittnar om att vid slutet av 1968 eller början av 1969 en skärpning tycks ha skett av den sovjetiska attityden till EEC, i varje fall sådan den tagit sig uttryck i pressen. Detta kan tolkas som en förändring av Sovjetunionens ståndpunkt, i riktning bort från ett slutligt närmande, men det kan även uppfattas enbart som en tillfällig nyansförskjutning.

Vad som skulle tala för en reell skärpning är kanske främst att Västtyskland har blivit den ekonomiskt (och möjligen även politiskt) starkaste medlemmen i EEC och att man tror att Västtyskland använder EEC som ett verktyg i sin av Sovjetunionen förkastade nya östpolitik. Mot detta talar dock det under 1969 skönjbara intresset hos de sovjetiska ledarna för en allmän förbättring av relatio-

⁶¹ International Affairs, Moskva, 1: 1969 sid. 43.

⁶² APN (Presstjänsten Novosti) 25.6.1970.

⁶³ International Affairs, Moskva, 2—3: 1970 sid. 141.

⁶⁴ Wesson sid. 333.

^{65—68} International Affairs, Moskva, 1: 1969 sid. 48.

⁶⁹ Current Digest XXI: 48 sid. 18 (Pravda 1.12.1969).

nerna med västsidan och särskilt med Västtyskland, kulminerade i det tysk-ryska fördraget som undertecknades i Moskva i augusti 1970. Sovjetiska presskommentarer understryker fördragets betydelse för ett vidgat samarbete bl.a. på det ekonomiska området.⁷⁰ I en artikel i *Le Monde* tolkar J. Lukaszewsky emellertid fördraget så, att Kreml söker spela ut Tyskland emot EEC, i syfte att splittra enheten i Västeuropa,⁷¹ alltså som ett led i politiken att så vitt möjligt hindra EEC:s utveckling.

En annan faktor som skulle ha kunnat motivera en reell skärpning är den nordiska politiken. Planerna på NORDEK ogillades av Sovjetunionen främst på grund av sambandet mellan NORDEK och en framtida EEC-anslutning av de skandinaviska länderna.⁷² Sovjetunionen är emot varje form av svenskt och framför allt finskt närmande till de västeuropeiska allianserna, och en skärpning av EEC-attityden kan tänkas vara ett medel att påverka den nordiska politiken.

Den hårdare tonen i kommentarerna om Västeuropa och EEC kan dock uppfattas som en endast tillfällig och begränsad nyansförskjutning. Måhända är då den ökade frekvensen av säkerhetspolitiska argument främst en verbal efterdyning av Tjeckoslovakienkrisen, utgörande ett led i en strävan att dels avhålla Östeuropa från vidare äventyr i denna riktning utan Sovjetunionens godkännande, dels att inför hemmaopinionen och opinionen i Östeuropa rättfärdiga politiken mot Tjeckoslovakien. Användandet av skarpare ordalag om EEC i politiken gentemot Norden kan ju också mycket väl ses som en isolerad företeelse, utan något samband med en eventuell revision av synen på EEC.

För denna senare tolkning talar också, att man ägnar diskrimineringen från EEC:s sida mycken uppmärksamhet, och man hävdar att tiden är kommen för Västeuropa att öka handeln med de socialistiska länderna. Sett ur denna synvinkel skulle det tysk-ryska fördraget snarare vara att se som en manifestation av denna goda vilja, och i och med en väsentlig förbättring av de tysk-ryska förbindelserna skulle ett av de viktigaste hindren för ett erkännande vara undanröjt. Det är här på sin plats att återkomma till att EEC-fördraget obönhörligen stipulerar att efter övergångsperiodens slut (jfr. not 48) medlemsländernas handelsförhandlingar med tredje land skall föras av EEC-kommissionen och att Ministerrådet blir avtalsslutande part. Detta kommer med till visshet gränsande sannolikhet att framtvinga ett sovjetiskt diplomatiskt erkännande av EEC, eftersom Sovjetunionen på intet sätt torde vara beredd att förlora sina handelsmöjligheter med Västeuropa för att undgå den prestigeförlust som ett erkännande av EEC skulle innebära.

7. Sovjetunionens syn på NORDEK och på en svensk EEC-anslutning

7.1. NORDEK

Sovjetunionen har tidigare inte i princip varit negativt inställd till nordiskt ekonomiskt samarbete i sig — om detta däremot betytt ett närmande till de västeuro-

⁷⁰ Pravda 13.8.1970.

⁷¹ *Le Monde* 3.10.1970.

⁷² se nedan 7.1.

peiska organisationerna har läget genast varit ett annat.⁷³ I den nordiska debatten om NORDEK har särskilt i Danmark och Norge, men även i Sverige, som ett av de främsta argumenten framförts att de nordiska länderna genom NORDEK skulle komma i en bättre förhandlingsposition gentemot EEC. Sovjetunionen har tagit fasta på detta och har på grund härav sett bildandet av NORDEK som någonting som skulle rubba den politiska balansen i Nordeuropa. Sovjetunionen har i allmänhet eftersträvat tre ting i sin politik gentemot Norden: att behålla Finland som en nära vän, att hindra Sverige från en närmare anknäytning till Västeuropa samt att förmå Danmark och Norge att bryta sig ut ur NATO.⁷⁴ I NORDEK såg man någonting som skulle verka i riktning tvärtemot dessa målsättningar.

Genom NORDEK:s samband med EEC skulle hela Norden i Sovjetunionens ögon komma i ett närmare förhållande till NATO. Man hävdar att det är monopolkapitalisterna som står bakom planerna på NORDEK och i strid mot folkmajoritetens vilja strävar att dra in hela Norden i NATO: »Till skillnad från bourgeoisins toppar och delar av de politiska kretsarna förkastar den stora allmänheten i de nordiska länderna beslutsamt försöken att missbruka det ekonomiska samarbetet och reser sig mot blockbildningen med de aggressiva krafterna i Europa.»⁷⁵ Sveriges anslutning till EEC skulle vidare underlättas genom NORDEK, och viktigast av allt: Finland riskerade att knytas fastare till Västeuropa.

Redan det faktum att Danmark och Norge är NATO-länder har av Sovjetunionen tagits till intäkt för att NORDEK skulle hota Sveriges och Finlands neutralitet.⁷⁶ Viktigare torde dock NORDEK:s orientering emot Västeuropa och EEC vara. Detta är något som mot bakgrund av den sovjetiska synen på EEC mycket allvarligt skulle kompromettera trovärdigheten i Finlands speciella neutralitetspolitik och utsätta de finsk-sovjetiska relationerna för stora påfrestningar. Redan en associering till EEC har av sovjetiska skribenter ansetts stå i strid med ett lands neutralitet och detta måste i alldeles särskilt hög grad gälla den speciella form av neutralitet som Finland sett sig föranlåten till.

I den sovjetiska pressen har ihärdigt framhållits det olämpliga i intimare band mellan de nordiska länderna och »de aggressiva krafterna i Europa», och man påpekar i dessa sammanhang vikten av goda relationer med Öst, och östhandels betydelse.⁷⁷ För Finland, som är relativt beroende av sin stora handel med Sovjetunionen, måste dessa påpekanden ha en alldeles speciell innebörd. Statsminister Koivisto har också i ett tal sagt att Finland alltid strävar efter att finna sådana beslut som ej begränsar möjligheterna till en ökning av östhandeln, vilket yttrande noterats med gillande av sovjetiska kommentatorer.⁷⁸

Under 1969 förekom i sovjetisk press kritik mot föregivna högerkonspirationer i Finland, och det antydde att man i Finland tenderade att nedvärdera betydelse-

⁷³ se ovan 3.4.

⁷⁴ Birnbaum.

⁷⁵ Mirovaja Ekonomika 7: 1969 sid. 70.

⁷⁶ Vnesjnaja Torgovlja 11: 1969 sid. 27.

⁷⁷ Mirovaja Ekonomika 7: 1969 sid. 70.

⁷⁸ Vnesjnaja Torgovlja 11: 1969 sid. 28.

sen av 1948 års vänskaps- och biståndsfördrag. Detta uppfattades av den finska regeringen så allvarligt, att president Kekkonen såg sig nödsakad att deklarerat, att det inte förelåg några meningsskiljaktigheter mellan Finland och Sovjetunionen i tolkningen av fördraget.⁷⁹ Härpå kommer så högerframgångarna i de finska valen 1970. I belysning av detta, och med Danmarks och Norges öppna uttalande önskan att använda NORDEK som ett instrument för att förbättra sin förhandlingsposition gentemot EEC i bakgrunden, är det inte svårt att förstå det finska beslutet att tillsvida avstå från NORDEK.⁸⁰ Ett beslut vid denna tid att fullfölja NORDEK-projektet skulle ha inneburit en alltför stor risk för en allvarlig försämring av relationerna med Sovjetunionen.

Det är lätt att vara efterklok, men möjligen hade denna utveckling kunnat undvikas, om man i de skandinaviska länderna från början ansträngt sig att se NORDEK mindre som en inkörsport till EEC och i högre grad betonat organisationens egenvärde. Däremot torde det inte vara otänkbart att, om Sverige, Norge och Danmark trots det finska avhoppet beslutat sig för att genomföra NORDEK och om det skulle visa sig att projektet utvecklades till en självständig ekonomisk organisation utan politiskt samband med EEC, Finland i ett senare skede skulle kunna av Sovjetunionen tillåtas att ansluta sig, så som skedde med Nordiska Rådet och i viss mån med EFTA.⁸¹

7.2. Inställningen till en svensk EEC-anslutning

En svensk EEC-anslutning är något som Sovjetunionen skulle se med utomordentligt stort ogillande. Vid de två tidigare tillfällena då detta varit aktuellt, 1962 och 1967, har man uttryckt sitt tydliga missnöje och därvid främst tryckt på de neutralitetspolitiska aspekterna av frågan.

Den senaste tiden har den sovjetiska pressen livligt kommenterat de nordiska ländernas, och särskilt Sveriges, intresse för en anslutning till EEC. Man har framfört både politiska och ekonomiska argument emot detta och betonat vikten av ett allsidigt ekonomiskt samarbete i stället för slutna grupperingar. De säkerhetspolitiska frågorna har kommit i förgrunden. Man framhåller att EEC har samband med NATO, och att följaktligen förverkligandet av strävanden att dra in de skandinaviska länderna i EEC kommer att öka spänningen i Skandinavien.⁸² Neutralitetsfrågorna har givetvis varit föremål för speciellt intresse. Värdet av Sveriges och Finlands neutralitet för den europeiska säkerheten betonas ofta, samtidigt som man kraftigt understryker EEC:s politiska syften och samband med NATO. Man hävdar att en svensk anslutning till EEC är helt oförenlig med landets neutralitet och att även en associering skulle skada denna.

⁷⁹ Birnbaum.

⁸⁰ Värt att notera är att president Kekkonen samtidigt som han offentliggjorde beslutet framhöll vikten av att det nordiska samarbetet fortsatte i icke-institutionaliserade former.

⁸¹ Det tog två år av hårda förhandlingar för att uppnå Sovjetunionens bifall till arrangemanget mellan Finland och EFTA.

⁸² APN 25.6.1970.

Dessutom har man uppbådat en rad ekonomiska argument, som talar mot en svensk anslutning. Man har hävdad, att de små nordiska länderna ej kommer att kunna göra sina röster hörda i EEC utan endast kommer att bli avsättningsmarknader för de stora EEC-länderna, vilkas intressen marknaden kommer att tjäna. Man har också betonat de svårigheter, som vid en anslutning skulle drabba de nordiska ländernas jordbruk, med ty åtföljande nedläggningar och ökning av arbetslösheten. Vidare har man ställt sig frågande till om Sverige kommer att kunna förverkliga sin jämlikhetspolitik inom ramen för EEC.⁸³

Sovjetunionen vill uppenbärligen så vitt möjligt söka hindra Sverige från att söka fullt medlemskap i EEC och helst även från en associering. Frågan berördes visserligen i mycket liten utsträckning vid den svenske statsministerns besök i Moskva i juni 1970, men Sovjetunionens negativa inställning kom ändå till klart uttryck, dels under samtalen mellan Palme och Kosygin, dels under Kosygin's improviserade presskonferens.⁸⁴

Det viktigaste motivet bakom denna sovjetiska inställning torde sannolikt vara, att man anser att de skandinaviska ländernas, och främst Sveriges, anslutning till EEC allvarligt skulle komma att rubba status quo i norra Europa. En svensk ansökan om medlemskap i EEC skulle i sovjetiska ögon innebära, att ett vänskapligt sinnat land gör sig berett att slå in på en kurs, som närmar det till västlägret och minskar kontaktmöjligheterna med Öst. Dessutom skulle det föra med sig den uppenbara risken att Finland i sin tur skulle påverkas i riktning mot Väst, vilket vore helt oacceptabelt för Sovjetunionen.

Ett svenskt inträde i EEC som fullvärdig medlem skulle säkerligen inte föranleda några drastiska åtgärder från Sovjetunionens sida gentemot Sverige, men det torde måhända inverka på Finlands relationer med Sovjetunionen. För att kompensera den ökning av västlägrets inflytande i Nordeuropa, som en svensk EEC-anslutning i Sovjetunionens ögon skulle medföra, är det inte otänkbart att man skulle skärpa greppet om Finland och göra Finland än mer beroende av sin stora granne i öster, i det preventiva syftet att förhindra en ökad finsk orientering mot Väst. Vidare skulle ett svenskt medlemskap kunna tänkas skada trovärdigheten i den svenska neutralitetspolitiken och därmed Sveriges möjligheter att aktivt i olika sammanhang verka för avspänning och fred i världen.

8. *Slutord*

Det tycks i huvudsak vara två faktorer som verkat bestämmande för den sovjetiska inställningen till EEC. Det som var avgörande för den första sovjetiska reaktionen men som sedan dess gradvis skjutits i bakgrunden för att dock ständigt finnas latent, är känslan av att bildandet av EEC var ett led i det kalla kriget och alltså till sin natur riktat mot Sovjetunionen. Härpå grundar sig den negativa, stundtals fientliga inställningen till Gemensamma Marknaden. Mot detta har så stått Sovjetunionens handelsintressen. När man upptäcker, att EEC verkligen är något att räkna med i ekonomiska sammanhang, tvingas man till en omprövning

⁸³ APN 1.6.1970.

⁸⁴ Dagens Nyheter 19.6.1970.

av sin inställning för att inte riskera sin handel med EEC-länderna. Attityden mjukas upp i syfte att så vitt möjligt med bibehållen prestige kunna bereda marken för ett i det närmaste oundvikligt diplomatiskt erkännande, som dock inte torde komma förrän det blir en absolut nödvändig förutsättning för de fortsatta handelsförbindelserna.

Tillfälliga skärpningar av nyanserna i attityden är uppenbarligen när så finnes påkallat inte uteslutna, men den sovjetiska grundinställningen kan nog sägas vara att EEC är ett nödvändigt ont, vars verkningar man visserligen måste i görligaste mån söka begränsa men som man ändå kommer att tvingas att leva tillsammans med, och handla med.

Mathias Mossberg

Femte republiken efter de Gaulle*

I. Bakgrund

Palais-Bourbon, där den franska nationalförsamlingen är inrymd, kallades ibland under den fjärde republiken för huset utan fönster; härmed ville man ha sagt att det enda som intresserade nationalförsamlingens ledamöter var vad som hände innanför palatsets väggar, medan omvärldens problem och reaktioner spelade föga roll. Deputeradenas uppgående i det parlamentariska spelets regler medförde, menade systemets kritiker, att de inte kunde ägna så mycket tid åt allvarliga in- och utrikespolitiska problem. Medan regeringarna växlade med betydande hastighet, förvärrades de koloniala problemen, först i Vietnam, som dock fransmännen lämnade efter resolut grepp av Mendès-France, och sedan i Nordafrika. I maj 1958 inträffade vad som hänt många gånger förut i Frankrike, när republikens institutioner allvarligt skakats; hela makten överlämnades till en stark man, »un sauveur», som skulle rädda fransmännen från deras svårigheter. Detta hade inträffat förut: 1917 fick Clemenceau gripa in, 1926 Poincaré, 1934 vände man sig till Doumergue och mera markant — eftersom denna gång också författningen ändrades — 1940 till Pétain. Lika litet som vid tidigare tillfällen hade man väl i de kretsar, som yrkade på att makten skulle överlämnas till de Gaulle, räknat med att hans maktperiod skulle bli så långvarig som elva år; de Gaulle var vid makt-tillträdet medveten om att traditionen snarast pekade mot att hans period skulle bli relativt kort och framhöll direkt för tvivlare, att hans hälsa knappast skulle tillåta honom stanna så länge. Utövarna av det parlamentariska spelet i Palais-Bourbon och Palais du Luxembourg (där senaten residerar) hade sannolikt tänkt sig, att sedan de Gaulle rett upp affärerna skulle de få återgå till sina normala sysselsättningar.

I april 1969 avgick så de Gaulle efter nederlaget i folkomröstningen. Han har efterträts av en medlem av det parti som brukar bära generalens namn. Den författning som de Gaulle låtit skraddarsy för eget bruk är oförändrad. Dess karaktä-

* Provföreläsning för docentur i statskunskap vid Lunds universitet 18 nov. 1970.

ristika är en stark presidentmakt — sedan 1962 väljs presidenten direkt av folket — och en klarare separation än tidigare mellan en regering, vars prerogativ ökat väsentligt, och parlamentet.

Frågor som bl.a. skall beröras i denna framställning är om den femte republiken i sig själv utgör en garanti mot att Frankrike återgår till fjärde republikens politiska system, om de Gaulle var den enda faktor som förhindrade detta, om en del drag som var uppenbara under fjärde såväl som tredje republikerna är så fast rotade i Frankrike att Pompidou inte kan förhindra en långsam återgång till det gamla. I princip innebar även tredje republikens författning en stark presidentmakt, men sakernas tillstånd blev i alla fall ett helt annat. Den femte republikens konstitution kunde fungera på ett sätt under de Gaulle och på ett annat sätt under någon annan. De partikonstellationer som uppstått under de Gaulle skulle på samma sätt vara betingade av generalens existens; ett sådant samarbete mellan kommunister, socialister och radikalsocialister, som inleddes 1965 i samband med presidentvalskampanjen, skulle knappast fungera utan de Gaulle. Det skulle vara mycket tänkbart, anser många bedömare, att efter de Gaulles avgång franska regeringskombinationer sålunda åter kommer att gruppera sig kring centern, som skett under tredje och fjärde republikerna.

II. *Majkrisen 1968*

Utvecklingen i Frankrike under de Gaulles regim från maj 1958 till april 1969 präglades i första hand av statschefens eget agerande på den internationella scenen. Det var framför allt utrikespolitiskt som Frankrike åter började göra sig gällande genom en allt mera självständig hållning inom den västliga världen; vetona mot brittiskt inträde i EEC, utträdet ur NATO:s integrerade struktur, Mellersta Östern-politiken, över huvud taget ett försök till återupprättande av landet som stormakt. Samtidigt fortsatte det ekonomiska uppsving som inletts redan under fjärde republiken; det kan förtjäna att betonas, att detta uppsving inletts långt före de Gaulle och icke enbart kan tillskrivas de relativt drastiska åtgärder som på sin tid vidtogs av de Gaulles förste finansminister Pinay. Men, som en observatör framhöll i april 1968, den ekonomisk-sociala strukturen i Frankrike var efter 10 års gaullistiskt styre inte utan betydande skönhetsfläckar. »Det franska jordbruket tillämpar alltjämt skäligen ålderdomliga metoder. Den franska industrin har utvecklats under en utpräglat protektionistisk regim och har fortfarande en tendens att söka skydd. Relationerna mellan arbetsgivare och arbetare lämnar mycket i övrigt att önska. Visst har Frankrike gjort relativt snabba framsteg på socialpolitikens område, men den unga franska generationen torde knappast vara nöjd med nuvarande sociala inrättningar.»

Någon månad efter det detta skrevs utbröt den allvarliga majrevolten i Paris, den revolt som skakade de Gaulles regim och som många anser innebar början till de Gaulles fall ett år senare. Trots att man på många håll var medveten om de ekonomiska och sociala problem, som ackumulerats under regimen de Gaulle, kom krisen helt oväntat. Den kan nu efteråt ses som en kombination av studentoroligheter med protester mot ett antikverat universitetssystem och fackliga krav på väsentligt större andel i det framåtskridande, som ägt rum under 1960-talet

(och som då manifesterade sig bl.a. i den synnerligen starka franska valutareserven). Vad som från början var studentoroligheter direkt föranledda av ett polisngripande vid Sorbonne blev också en facklig kris och med tiden en politisk kris, som allvarligt skakade Frankrike. De Gaulle reagerade inför krisen först med att kasta fram sitt förslag om en folkomröstning om »participation» för studenterna och arbetare i universitetet respektive industrier. Kort därefter tog de Gaulle, när han märkte att förslaget inte antogs som han hoppats, tillbaka detta och beslöt sig i stället för parlamentsupplösning och nyval. Han antydde vagt att han skulle kunna bli tvungen tillgripa andra åtgärder om inte ordningen återställdes.

Majkrisens omedelbara verkan blev som förutspåddes redan före nyvalet en viss politisk polarisering i Frankrike: gaullisterna skördade stora vinster på bekostnad av i stort sett alla partier. Efter valet förfogade de Gaulle över 301 representanter för gaullistpartiet, Union pour la Défense de la République (UDR), samt 58 mandat från Giscard d'Estaings oberoende republikaner. Tillsammans blev detta 359 av 487 ledamöter i nationalförsamlingen mot 244 i valet 1967. Det var första gången sedan 1870 som ett franskt parti haft att förfoga över absolut majoritet i Palais-Bourbon.

Efter valet bildades en ny väsentligen rent gaullistisk regering under förutvarande utrikes- och finansministern Couve de Murville. Pompidou fick lämna scenen, enligt somliga därför att de Gaulle ansett honom för framgångsrik i valet, enligt andra därför att Pompidou helt enkelt inte ville ansluta sig till de idéer som de Gaulle ville genomdriva i form av »participation». De Gaulle antydde dock, att han ville hålla Pompidou i beredskap för andra uppgifter, d.v.s. som sin efterträdare. Att Pompidous politiska ställning avsevärt stärkts genom hans agerande under krisen och valkampanjen anmärktes allmänt.

Många spekulationer har framkastats om orsaken till att de Gaulle bestämde sig för att sätta sin regim på spel i en folkomröstning om »participation». De Gaulle kunde ju ha röstat igenom merparten av reformverket i nationalförsamlingen och låtit förslaget om senatens avskaffande ligga. Men det sannolika är väl, som *Le Monde* skrev i en kommentar, att de Gaulle efter majhändelserna, trots segervalet som följde på dessa känt sig kringränd av problem och uppfattade sin position som försämrad. Därför skulle han ha valt att, som han gjort så många gånger förut, ställa fransmännen inför valet de Gaulle eller kaos; folkomröstningen skulle göras till en ren förtroendefråga, fastän den i sig inte berörde alldeles centrala ting. De Gaulle antydde själv att förtroendeaspekten var avgörande. Folkomröstningens resultat blev att de Gaulles förslag fick 46,8 % mot 53,2 % för nej.

III. *Presidentvalet 1969 och den nya regeringen*

Det noterades redan under de Gaulles sista år vid makten att Pompidou manövrerade för att kunna efterträda de Gaulle; Pompidou erkände indirekt detta vid ett besök i Rom i februari 1969 och de Gaulle antydde det likaledes. Detta blev också UDR:s beslut. Pompidou skulle föra de Gaulles system vidare. Pompidou vann också klart presidentvalet den 1 och 15 juni 1969 över sin motståndare,

presidenten i senaten Alain Poher, en centerman av klassiskt franskt märke. Till viss del kan väl Pompidous klara seger tillskrivas det faktum att vänstern i motsats till 1965 inte förmådde ena sig om en kandidat, men det är paradoxalt nog inte heller osannolikt att Pompidous seger i så fall kunnat bli ännu större, eftersom en samlad vänsterkandidat skulle ha kunnat medverka till en än starkare polarisering av det politiska livet i Frankrike.

Pompidou hade under valkampanjen sökt och fått stöd inte bara från Giscard d'Estaings oberoende republikaner utan också från en del av centern under Jacques Duhamel. Den regering, som Pompidou omedelbart efter segern gav Jacques Chaban-Delmas i uppdrag att bilda, skulle också komma att innehålla företrädare för dessa olika grupper. Det kan ha sitt intresse att något syna uppsättningen i Chaban-Delmas' kabinett. Premiärministern själv var under hela de Gaulles maktperiod nationalförsamlingens talman; trots sin relativa ungdom — han är född 1915 — är han veteran i det politiska livet och redan under 1950-talet var han — fastän ursprungligen medlem i radikala partiet — såväl ordförande för den ex-gaullistiska majoriteten av det gamla gaullistpartiet RPF (Rassemblement du Peuple Français) som minister i ett flertal kabinett sedan ex-gaullisterna beslutat bryta sin självvalda isolering och gå med i regerings-samarbetet. Utrikesministern Maurice Schumann är en gammal medarbetare till de Gaulle sedan Londontiden men anslöt sig efter befrielsen till Mouvement Républicain Populaire (MRP), det katolska kristligt-demokratiska partiet. Det kan förtjäna att anmärkas, att Schumann ansetts vara en av de mera skickliga aktörerna i det politiska spel, som under fjärde republiken spelades i Palais-Bourbon, att kombinera regeringsmajoriteter, avsätta regeringar som suttit för länge etc.; även Chaban-Delmas deltog flitigt häri. Michel Debré, försvarsministern, är veteran och har efter de Gaulles återkomst till makten suttit som premiär-, finans- och utrikesminister. Debré, som brukar anses vara en av de allra mest ortodoxa gaullisterna, spelade en också framträdande roll under fjärde republiken som företrädare för RPF i senaten men var hela tiden en argt kritiker av systemet och vägrade att gå med i regerings-samarbetet. Justitieminister är René Pleven, en gång konseljpresident m.m. under fjärde republiken och ledare för en mindre centerfraktion; också Pleven tillhörde de Gaulles entourage i London.

Vad som alltså är intressant att notera om dessa — och det gäller f.ö. även flera andra mindre kända ministrar som Bettencourt, Hamon, Fontanet, Antho-nioz, Tinaud, Lafay — är att de är veteraner från fjärde republiken, män som vant sig vid att spela det subtila spel som 1946—1958 förekom i nationalförsam-lingen att av- och tillsätta regeringar — av vilka man hade 24 på 12 år —, tillsätta presidenter, framlägga och framför allt fälla förslag från regeringarna o.d. Frågan är således om dessa personer — förvisso nu omgivna av många yngre ministrar och deputerade, som valts efter det att femte republiken tillkommit — blivit politiskt »omskolade» så att de nu upplever det som naturligt att arbeta under ett system som femte republikens; det kan vara en sak att göra det under de Gaulle, en annan under Pompidou. Det är inte bara författningen som är av betydelse i sammanhanget, också de politiker som efter de Gaulle skall förvalta den. Och i vad mån kan man tala om konstitutiva drag i franskt politiskt tänkande

som kan tänkas ha överlevt i det under de Gaulle? Det kanske ännu är något tidigt att efter drygt ett år av Pompidous sjuåriga presidentperiod söka svar på dessa frågor. Men det finns säkert skäl att något diskutera dem.

IV. Den inrikespolitiska utvecklingen efter de Gaulles avgång

För att kunna bedöma de frågor som rests i det föregående synes det rimligt att söka ge en bild av den inrikespolitiska utvecklingen efter de Gaulles avgång. Den inrikespolitiska situationen i Frankrike har efter de Gaulles avgång — trots devalveringen i augusti 1969 — varit anmärkningsvärt lugn. Två orsaker härtill synes vara väsentliga. Dels består väl ännu intrycken från majhändelserna 1968, då det franska samhället utsattes för mycket häftiga stötar; dels var och är alltjämt den politiska oppositionen alltför svag för att kunna erbjuda något motstånd. Fastän gaullisterna nu har en egen majoritet i parlamentet — valda under beteckningen UDR är 301 av församlingens 487 ledamöter — och dessutom stöds av 58 oberoende republikaner under finansministern Giscard d'Estaing samt en del av centern, är bilden väl inte alldeles molnfri för regeringen. Det är visserligen sant att gaullisterna, liksom kommunisterna, uppnått framgångar i de i våras 1970 hållna kommunalvalen, men till bilden hör också en viss oro inom gaullistmajoriteten. En sådan torde vara oundviklig. Det har ju alltid förutspåtts att de Gaulles avgång skulle medföra upplösning av UDR, eftersom partiet inte representerade någon gemensam ideologi eller social förankring i vad avser dess väljare. Partiet har inneslutit traditionella högerväljare men också vänstermän, f.d. socialdemokrater etc., alla med den gemensamma lojaliteten mot de Gaulle som enda förenande moment. Och de Gaulle var pragmatiker; hans anhängare har därför inte kunnat, utom på några enskilda punkter, förutse hans politiska åtgärder. Skulle ett sådant parti hålla för påfrestningarna att fungera i ett samhälle utan de Gaulle? Frågan är väl än mer berättigad idag, när nyligen de Gaulle gått bort.

Inte minst till följd av sin betydande majoritet har gaullisterna tillåtit sig en viss organisatorisk frihet. De är visserligen förenade i partiet eller valorganisationen Union pour la Défense de la République, men uppdelade i ett antal fraktioner, som i vissa avseenden redan börjat offentligt polemisera mot varandra. Den uppenbara anklagelsen för varje fraktion som vill åt en annan är ju att hävda att motståndaren svikit generalens verk och idéer.

Det är — som redan nämnts — en helt ny situation i fransk parlamentarisk historia att enda parti här ensam majoritet i nationalförsamlingen. Man skulle kunna tycka, att de centrifugala krafterna — UDR har ju fogats samman av många disparata grupper — skulle vara tillräckliga för att spräcka partiet. Delvis är det naturligtvis en fråga om att oppositionen är så svag, att den inte kan utöva någon lockelse för olika fraktioner inom UDR. Det är också tänkbart, att UDR så småningom förvandlas till ett stort centerparti, kanske till höger om mitten, och lever vidare som efterträdare till en del av den moderata högern, delar av centern, det nu upplösta MRP och en del av det gamla radikala partiet. Roger Frey, numera minister utan portfölj och ansvarig för relationerna med parlamentet, har föreslagit, att man ytterligare skulle söka bredda majoriteten, vilket ju skulle förstärka centerdraget; mycket riktigt har ärkegaullister som f. försvars-

ministern Messmer och partisekreteraren Poujade — inte att förväxla med ledaren för 1950-talets kvasifascistiska parti — menat att detta var att förskingra arvet från generalen. Om UDR skulle överleva en period om ytterligare tre år under Pompidou och mer eller mindre behålla sina ställningar 1973, skulle kanske detta innebära att den fjärde republiken definitivt lämnat scenen.

I dagens läge är kommunistpartiet från en del synpunkter det starkaste oppositionspartiet i Frankrike. Genom valorningen har kommunisterna, som ändå oftast fått omkring 20—25 % av väljarna — 1969 22,5 % i första valomgången — endast 34 mandat i nationalförsamlingen. Eftersom partiet är så väl organiserat och har en facklig landsorganisation, CGT (*Confédération Générale du Travail*), har det dock en betydande styrka, som emellertid inte inneburit att partiets parlamentariska isolering kunnat brytas. Den i våras avhållna kättarrättegången mot professor Roger Garaudy visar än en gång, att det franska kommunistpartiet är det mest Moskvatrogna i Västeuropa. Ett samband föreligger väl mellan den parlamentariska isoleringen och denna trohet mot sovjetpolitiken. Deltagandet i koalitionen bakom Mitterand i presidentvalet 1965 och samarbetet med den därefter bildade s.k. vänsterfederationen — socialdemokrater, en del radikaler och de s.k. oberoende klubbarna på vänsterkanten — pekade mot att kommunisterna skulle komma att spela en mer aktiv roll i fransk politik. Så blev dock inte fallet, ty majhändelserna 1968 satte delvis kommunisterna och den övriga vänstern på kollisionskurs. Samarbetsinbiter har nu utsträckts till alla vänstergrupper: till socialistpartiet, PSU (*Parti Socialiste Unifié*), Mitterands vänsterklubbar och radikalerna; det föreligger givetvis avsevärda svårigheter att organisera något samarbete mellan alla dessa grupper, som representerar så pass stridiga intressen.

Mollets socialdemokrater, SFIO (*Section Française de l'Internationale Ouvrière*), har numera dels bytt namn och kallas franska socialistpartiet, dels fått en ny generalsekreterare, Alain Savary, också ett bekant namn från 1950-talet. Vänsterfederationen, där socialdemokraterna var huvuddelen, förlorade kraftigt i 1968 års val — den gick ned från 116 till 57 mandat — men sedan socialistpartiet sommaren 1968 antagit ett nytt program, i ordalydelsen radikalt, och Mollet lämnat partiet som generalsekreterare, finns det kanske de som tror på en renässans för detta parti. Det kan dock förtjäna anmärkas att socialistpartiet nu är mandatmässigt ungefär hälften så starkt som under fjärde republikens dagar och med betydligt färre medlemmar än då.

PSU, under en tid Mendès-Frances parti, har under Michel Rocard's ledning blivit ett doktrinärt marxistiskt parti, som dock ännu representerats endast av partichefen i nationalförsamlingen; denne slog vid ett fyllnadsval i Paris förra vintern ut Couve de Murville.

Vad som återstår av den splittrade och svaga oppositionen är dels en liten högergrupp, en mindre centergrupp, som inte i likhet med resten av centern anslutit sig till regeringskoalitionen, samt en liten kärntrupp radikaler och andra vänsterfederationister. Radikalerna som en gång var tredje och i viss mån även fjärde republikens »statsbärande» parti har numera endast 13 mandat; under sin ledare Edgar Faure bidar de nu sin återkomst till makten. I våras blev förre chefredaktören i l'Express Jean-Jacques Servan-Schreiber partiets generalsekrete-

rare och fick det att anta ett tämligen radikalt program, som skall åstadkomma en viss konvergens mellan partiets namn och dess politik; i viss omfattning är detta program influerat av svenska förhållanden. Servan-Schreibers prestige stärktes väsentligt när han i ett fyllnadsval i Nancy i juni blev vald till nationalförsamlingen med stor majoritet men sjönk åter, då han i september grundligt be-segrades i ett annat fyllnadsval i Bordeaux — där han ställde upp i brist på annan för partiet lämplig kandidat — av premiärminister Chaban-Delmas.

Bilden av oppositionen ger intryck av splittring och svaghet. Den stora regeringskoalitionen har koopererat betydande grupper, och så länge den kan hålla samman — vilket i sin tur således delvis är en funktion just av oppositionens svaghet — är det svårt att se någon förändring av det inrikespolitiska läget i Frankrike. Det är givet att ytterligare oroligheter i stil med vad som hände i maj 1968 skulle kunna kullkasta alla mönster, eller att den ekonomiska politik, som man nu tvingas föra, blir så konservativ och försiktig, att fördämningarna åter brister. Hotet mot regeringen kommer dock mera från detta håll och från latenta motsättningar mellan grupper inom majoriteten än från oppositionen i nationalförsamlingen.

Inrikespolitiskt sett synes avståndet till fjärde republiken nu vara ganska stort. Det är emellertid att anta, att rörelsen mot centrum av det politiska spektrum — en rörelse som f.ö. även märkts under de Gaulle — materiellt sett kommer att fortsätta.

UDR:s historiska föregångare RPF splittrades redan ett år efter det blivit representerat i parlamentet (1951), och 1953 löste de Gaulle partiet från trohetseden. UDR hade egentligen aldrig någon officiell sanktion från de Gaulle — även om generalen mot slutet av sin regim intog en mer positiv hållning till partiet; att det skulle någon längre tid överleva genom sin anknytning till de Gaulle förefaller osannolikt. Att det däremot ändå i huvudsak skulle kunna hålla samman är en annan sak: UDR som det stora centerpartiet till höger om mitten.

V. Den statsvetenskapliga doktrinen och femte republiken

Så långt har vi sysselsatt oss med vad som hänt. Frågan om republikens framtid skall nu diskuteras mot bakgrund av den statsvetenskapliga litteraturen i ämnet. Det synes som om flertalet statsvetare av någon betydelse, som sysslat med franska problem, egentligen är relativt ense om att det finns vissa konstitutiva drag i franskt tänkande och politiskt liv, som lett till de politiska krislägen som inträffat. Stanley Hoffman — en österrisk-amerikansk kännare av franska förhållanden — menar t.ex. i sitt bidrag till boken »In search of France» (1963) att det är uppenbart — och här får han instämmande från François Goguel i samma bok och senare i uppsatser i *Revue Française de Science Politique* (1963: 1 och 1964: 1) — att den politiska utvecklingen släpat efter den ekonomiska och sociala. Det nämndes ovan att Frankrike i ekonomiskt hänseende — och även i någon mån i socialt — gått framåt snabbt under efterkrigstiden, men ännu hade man inte funnit någon form av politisk struktur ägnad att förena demokrati och stabilitet. De Gaulle var bara en parentes, kort eller lång, och hans presidentur skulle inte innebära något annat än att man som Goguel säger skjutit upp hela

frågan om den politiska lösningen. De Gaulles auktoritet kunde inte skapa de stabila och välorganiserade politiska enheter som krävdes — här låg det verkliga problemet: utan dem skulle femte republiken sannolikt gå samma väg som den fjärde.

Hoffman menar att femte republikens författning inte utgjorde den medianlösning, som skulle kunna förhindra att man skulle fortsätta att pendla mellan perioder av in extremo driven parlamentarism och perioder under en »räddare». De Gaulles personliga styre, som ju avsevärt reducerade parlamentsmakten och som i stället byggde på referenduminstitutet, skulle inte kunna föra den politiska utvecklingen i nivå med den ekonomiska eller ens den sociala; frågan om skapandet av ett folkligt deltagande, ett demokratiskt deltagande i maktutövandet, under bevarande av exekutivens handlingsmöjligheter plus förekomsten av alternativa majoriteter, skulle efter de Gaulle finnas kvar. Nya män i toppen vore ingen hjälp, om de skulle komma att bära med sig de politiska traditioner, som som nu fransmännen ända sedan 1870 byggt upp. Och hur skulle nu detta lösas? Hoffmans recept synes vara dels en undervisningsreform, dels en författning, som bättre söker kombinera den amerikanska och den europeiska traditionen, men som kan bestå utan de Gaulle, utan en personlig garant.

François Goguel, en av landets mera namnkunniga statsvetare, instämmer i mycket av vad Hoffman har att säga. De Gaulles auktoritet var enorm, men Goguel anmärker mycket riktigt, att snart efter hans återkomst från den tolvåriga exilen, började den politiska klassen — la classe politique, den vanliga benämningen på den politiska eliten av parlamentsledamöter, skribenter och toppadministratörer — att mumla; 1958 års samförstånd rämnade snart, och flera av den fjärde republikens ledande figurer som till en början slutit upp kring de Gaulle — en Mollet, en Bidault, en Pinay etc. — började vädra sitt missnöje. Man borde kunna skapa något mellanting mellan de Gaulles auktoritära system och fjärde republikens extrema parlamentsstyre.

Vad anser man då inom statsvetarkretsar att orsaken är till att sakernas tillstånd är som de är och vad skall man göra åt saken samt slutligen är den post-gaullistiska varianten av femte republiken överhuvudtaget en möjlighet? Goguel går liksom Hoffman in på undervisningssystemet och menar uppenbarligen, att detta elitinriktade utsorteringsystem är en föga effektiv faktor i skapandet av en fungerande demokrati i så måtto som att det ju är inriktat på det förgångna i materiellt hänseende, på att skapa duktiga individer utan känsla för de kollektiva aspekter utan vilka ingen demokrati kan fungera effektivt, upprätthåller snäva gränser mellan olika skolsystem och bidrar inte till en önskvärd social rörlighet och skapar ett slags akademisk korporatism; att denna sak är ett levande fenomen framgick ju klart av majhändelserna 1968. Kort sagt: skolsystemet är konserverande.

Om Goguel och Hoffman hade varit intresserade av psykoanalys, skulle de kanske ha godkänt de resonemang som den ryskfödde amerikanske statsvetaren Nathan Leites har fört till torgs. Leites som författat en diger rapport om fransk politik för RAND Corporation, »Images of Power in French Politics I—II» (1962) såväl som tre andra viktiga studier, »On the game of politics in France»

(1959) och »The house without windows» (1958) och »Le Règle du Jeu à Paris» (1966 eng. upplaga 1969) menar, att det är framför allt fransk uppfostran enligt katolsk-påverkat mönster och undervisningssystemet, som fostrat den politiska massan som verkade i fjärde republiken. Som barn och i skolan tillhålls fransmannen alltid att hålla tyst, att inse sin plats, sitt ansvar, att hålla sig på sin kant, att i alla avseenden vara ett mönster, att uppträda som vuxen. Som vuxen tar han igen alltihopa, sin förlorade barndom: ansvaret skjuter man på någon annan, håller tal i nationalförsamlingen gör man så länge man vill, regeringar som verkar att bli för säkra faller man etc. Allt detta under helt bortseende från att man kanske skapar politiska kriser eller saknar intresse för att ta itu med dem; ansvaret är alltid någon annans. Om det går riktigt illa, menar Leites, ropar man att »force majeure» har inträtt och kallar på Petain, Mendès-France, de Gaulle eller någon annan tills ordningen är återställd, varefter densamma avsättes och man återgår till det »normala».

Leites har inte direkt yttrat sig om de Gaulles långa presidentur, men man kan anta att han inte har ändrat sina grundläggande åsikter och att femte republikens författning, tvärtemot vad de Gaulle själv hoppats, inte kunde utgöra någon barriär mot en återgång till »normala» förhållanden. De Gaulle gick nu inte att avsätta så lätt, men hur går det om t.ex. enligt ett resonemang av Goguel, om valen går emot en aldrig så folkvald president men dock en annan än de Gaulle? Frågan kan i och för sig lämnas retorisk.

Raymond Aron ställde sig redan bakom RPF 1947, skriver han i »Immuable et changeant» (1959), eftersom han ville reformera republikens institutioner. Också han synes inta en smula skeptisk hållning till sina landsmäns sätt att sköta sin republik. Aron drar gärna historiska paralleller och menar, när han i en ny bok »La révolution introuvable» (1968) diskuterar majrevolten, att Frankrike alltid återvänt till den borgerliga ordningen efter revolutionära utbrott som 1830, 1848, 1870 och nu 1968. Aron är uppenbarligen cynisk; också han synes sålunda hänge sig åt tankar som Leites varit inne på: force majeure, men det ordnar sig igen, alltså att vi skulle ha att göra med något slags evigt fenomen i fransk politik. 1968 skrev Aron i en av sina krönikor i Figaro (10/6 1968), att gaullismen i äldre skepnad dött bort på grund av den inre motsättningen mellan de för partiets konservativa alltför liberala ansikte och vice versa. En ny gaullism måste till, breddad med andra borgerliga element. Slutsatsen som Aron drar måste ju bli den, att gaullismen kan överleva endast om den förvandlas till ett stort, borgerligt parti, som kan bära femte republiken vidare, men Aron är skeptisk.

Två engelska statsvetare, som ägnat mycken tid åt studier av fransk politik, Dorothy Pickles och Philip Williams, är rätt ense om femte republikens framtida öde. Pickles menar i sin bok »The Fifth French Republic» (1960), att de Gaulle själv inte kunde garantera ett stabilt styrelseöde för hans republik också blivit en fransk republik; de Gaulles republik har ju med allt vad fransmännen tidigare haft i konstitutionellt avseende. Hennes huvudtes är till yttermera visso, att författningen är så specifikt gaullistisk och dessutom så oklar att den knappast skulle kunna fungera utan den person för vilken den är skriven; samtidigt är den så flexibel att den i och för sig skulle tillåta ett annat politiskt system. Genom sin inställning till allt politiskt maskineri skulle ju de Gaulle illa förbereda landet

för en post-gaullistisk era. Faran låg i att en kombination av teknokratisk regering och ett ineffektivt parlament skulle skapa en »impasse». Endast de Gaulle skilde från ett uppenbarande av fjärde republikens problem. De Gaulle kunde vara effektiv i en kris, en akut kris, men rätt profetiskt frågar hon om han också kan vara effektiv i en mera långdragen ekonomisk och social kris?

Williams menar å sin sida i »French politics and elections 1951—1969» (1970), liksom i en del tidigare böcker, bl.a. »De Gaulle's Republic» (1960), att risken är att femte republiken visserligen skapat en stabilare regeringsbas men att man kan ställa frågan om man inte bytt ut täta regeringskriser mot mera sällan återkommande, men allvarligare kriser — gaullismen är ju ändå en högerrörelse. Varken de Gaulle eller 1968 års revoltörer passar in i Williams brittiska tänkande, och därför är också Williams pessimistisk. Liksom de flesta andra anser Williams, att det är de Gaulles prestige snarare än författningen som är den avgörande faktorn; det vore lätt för en envis premiärminister att ta kommandot. Williams påpekar mycket riktigt i »De Gaulle's Republic», att endast skapandet av en sammanhållen regeringsmajoritet kunde åstadkomma stabilitet: »If the Fifth Republic could only replace unstable *immobilisme* by immobile stability the gain would be small indeed.» Williams delar Goguels uppfattning att det framför allt måste till en förnyelse av partisystemet — partierna är nödvändiga som förmedlare av väljarnas önskemål; ett presidentiellt system enligt gaullistisk modell är en anakronism med de Gaulle och en omöjlighet utan, synes Williams mena. Utan de Gaulle blir systemet kanske »brittiskt» och premiärministern vinner makt på presidentens bekostnad. Men alltfört kommer exekutiven att ha för stor makt, vilket är ett demokratiskt problem.

François Goguel berör också vad han anser vara »une réalité politique, omniprésente en France» som förklarar både tredje republikens sammanbrott och den fjärdes utveckling, nämligen att den franske väljaren, här med utgångspunkt från det en gång så mäktiga radikala partiets ideolog Alain, »ont pris l'habitude de voter, non pas pour donner à l'Etat un appui populaire, ou pour agir de façon positive sur l'orientation de son action, mais pour se défendre contre lui». (RFSP 1962: 2 s. 298.)

Raymond Aron har instämt i denna karaktäristisk — att parlamentsledamoten skall försvara väljaren mot en övercentraliserad byråkrati — men anser för sin del att religionen förr spelat en stor roll när det gällt partimotsättningar och för att man inte fått ett statsbärande kristligt demokratiskt parti som i andra katolska demokratier; traditionerna här skulle leva kvar; också att regionala skillnader är viktiga. Det var inte fjärde republiken som system som fällde den, utan Algerietkrisen, säger Aron vidare i »Immuable et Changeant» (1959); Frankrikes politiska system var utan att fördenskull vara bra, egentligen inte mycket annorlunda i sig i förhållande till andra stater.

Maurice Duverger, kanske den namnkunnigaste statsvetaren i Frankrike, synes gå litet mot strömmen. I sin »La VIe République et le Régime présidentiel» (1961) säger han att det franska systemet — alltså före de Gaulles införande 1962 av folkvald presidentur — inte tog hänsyn till åtskilliga viktiga ting. Så t.ex. visar opinionsundersökningar, menar Duverger, att fransmännen egentligen föredrar

en folkvald president och att det i själva verket är enda sättet att skapa ett effektivt, stabilt styrelseskick »en contact avec la nation». Det gäller enligt Duverger, vilket han vidareutvecklat i »La Démocratie sans le Peuple» (1967), att söka få ett slut på den franska centertraditionen — vilken uppstått som en följd av de skarpa motsättningarna mellan vänstern och högern efter 1789 års revolution och som cementerats år 1848 och 1870 — och skapa ett tvåpartisystem av brittisk modell; detta skulle främjas av en folkvald presidentur och påskynda landets utveckling i olika avseenden. Det rent parlamentariska systemet kan det inte, menar Duverger, som hävdar att riskerna med ett presidentiellt system är små: den enda risken är, att det skulle kunna tänkas vara mindre motståndskraftigt mot en diktatur än ett parlamentariskt system men att det förra däremot effektivare hindrar sådana risker från att uppstå som kan leda till förhållanden som är förmånlig jordmån för diktaturen. I ett utvecklat land finns intet exempel på att ett presidentiellt system lett fel; om det skulle luta åt ett visst håll skapas snart motkrafter, det visar franska erfarenheter från perioder under en »sauveur». Den ekonomiska utvecklingen kräver en stark exekutiv, makten undergår i vår tid en personifikationsprocess som det gäller att anpassa den politiska strukturen till.

Egentligen är Duverger mycket kritisk mot vad han kallar Weimarförfattningar, där en folkvald presidentur förenas med ett parlamentariskt system — han delar andras bedömning att risken är stor att utan de Gaulle skulle presidenten och premiärministern lätt komma på kollisionkurs — och vill eliminera denna dualism; men författningens möjlighet att driva på skapandet av ett tvåpartisystem har tydligen dämpat hans kritik.

Duverger utvecklade sina teser med särskild energi efter 1965 års presidentval, som ju syntes ge honom vatten på hans kvarn: två stora koalitioner, utan extrema nyanser, slogs om presidentmakten. UNR, numera UDR, utvecklas också klart mot ett moderat högerparti; dess försök att också omfatta vänsterelement ter sig misslyckade och många av dem som nu nostalgiskt fortfarande håller på centrismen borde kunna hålla till godo med UDR, säger Duverger. Han menar således, får man anta, att femte republiken kanske trots allt skulle innebära effektivast möjliga spärr mot den fjärde.

Det vill alltså synas som om flertalet statsvetare inte är av den uppfattningen, att femte republiken som den fungerar under de Gaulle idag skulle ha någon bättre framtid än den fjärde, oavsett när de uttalat sina synpunkter. Såväl Hoffman som Goguel var av den uppfattningen att den politiska klassen endast bidade generalens avgång; elektoratets förtroende för de Gaulle var ett förtroende för honom personligen, inte för republikens nya institutioner. Duverger är kanske undantaget, när han menar att det presidentiella system, som de Gaulle infört, ändå är den bästa garantin mot att en återgång till gamla förhållanden skall ske, den bästa möjligheten att skapa ett fungerande tvåpartisystem som skulle göra slut på den destruktiva centerimmobilismen.

Vare sig man nu skall tillskriva det ett visst utbildningssystem, temperament, historia eller annat, menar de flesta, att femte republiken bara kunde bestå under de Gaulle och mot slutet knappt under honom. Den republik, som nu finns under ledning av förre läroverkslektorn, bankiren och premiärministern Pompidou, har de kanske inte stort hopp om.

VI. *Femte republiken och framtiden*

De Gaulle hade, enligt vad han vid något tillfälle sagt, tre ambitioner: att skapa ett stabilt styrelseskick för landet, att åstadkomma en självständig utrikespolitik och att förändra vissa ekonomiskt-sociala strukturer. Före folkomröstningen i april 1969 ansåg han sig ha förverkligat två av målsättningarna och satte sin prestige på spel för en tredje. Men hade han verkligen åstadkommit ett stabilt styrelseskick, som kommer att överleva honom? I vilken grad är de drag som uppenbarats i fransk politik innan de Gaulle återkom till makten konstitutiva för landets politiska elit?

President Pompidou är liksom general de Gaulle en ovanlig politiker; i själva verket på sitt sätt en ännu ovanligare politiker än de Gaulle, som ju i viss mening haft sina föregångare fransk politik, en Clemenceau, en Poincaré, en Doumergue, en Pétain. Pompidou sitter egentligen inte som *président* i Elyséepalatset, som »räddare» undan kaos, även om han bidragit verkningsfullt till att dämpa krisen 1968. Inte heller är han någon återuppståndna politiker från fjärde republiken. Det är klart att en författning som skrivits mer eller mindre direkt för att passa general de Gaulles idéer måste utsättas för stora påfrestningar, när den allt överskuggande gestalten är borta. Det förefaller dock uppenbart troligare, att Pompidou skall ha vilja och förmåga att förvalta sitt presidentämbete någorlunda enligt de sista årets riktlinjer än att Poher eller någon annan av fjärde republikens politiker skulle gjort det. I den anda som rådde under fjärde republiken ingick en form av camaraderie, som skulle gjort det svårt för presidenten att hålla sig över parlamentet på det sätt som utövandet av presidentämbetet nu erfordrar. Man skulle alltså kunna hävda, att Pompidou är en effektivare barriär mot fjärde republikens återkomst i denna speciella mening än vad Poher eller t.ex. Edgar Faure skulle varit. Medan man å ena sidan alltså kan vänta sig, att den stora centertraditionen reellt kanske återfår ett väsentligt inflytande i Frankrike behöver det inte nödvändigtvis medföra att de svaga *regeringarna* är tillbaka; att presidenten är folkvald och att valsystemet är förändrat sedan 1958 verkår i viss mån som barriärer. Men det vore dumt att ignorera möjligheten, att femte republiken blir en parentes. Det parlamentsval, som måste hållas senast 1973, blir en viktig indikator. Ty den i författningen inbyggda motsättningen mellan ett presidentiellt och ett parlamentariskt system bygger mycket på presidentens person och kan ju leda till — om nationalförsamlingens majoritet och presidenten är av olika åskådning — att presidentens makt försvagas och premiärministerns förstärks — och då har cirkeln nästan slutits. Risken att då allt återgår till det gamla är stor; partisplittring kan bli följden etc.

De frågor som diskuterats i denna föreläsning har de sista dagarna fått en skarpare relief eftersom general de Gaulle nu är borta. Visserligen iakttog generalen absolut tystnad efter sin avgång i april 1969 — de enda politiker han synes ha träffat var framför allt sin förre informations- och kulturminister André Malraux och Couve de Murville — men det låter sig lätt konstatera att hans ande ändå svävat över Elyséepalatset. Möjligheten fanns ju att generalen skulle låta någon veta vad hnn tyckte i någon särskild fråga, vilket ju då skulle kunna få avsevärda

konsekvenser inte minst för sammanhållningen inom UDR; man kan förutsätta att Michel Debré och hans meningsfränder noga skulle vaka över att generalens politiska idéer blev tofgrörda, även om de var i strid med Pompidous. Huruvida de Gaulles bortgång blir en tillgång eller svaghet för Pompidou kommer säkert snart att visa sig.

Mats Bergquist

LITTERATURGRANSKNINGAR

JAHN OTTO JOHANSEN: *TV, makt og avmakt. Om fjernsyn og politik*. Cappelen's Forlag, Oslo 1970. 130 sid.

Jahn Otto Johansen, det är Norsk Rikskringkastings utmärkte utrikeskommentator, har skrivit en bok om journalistik i TV. Genren är sparsamt företrädd. Den har fått ett bra tillskott med Jahn Otto Johansens bok. En bättre finns nog inte på nordiskt språk.

Det är en strängt personlig bok, byggd på gedigna erfarenheter. Jahn Otto Johansen (JOJ) har tjänat såväl dagspress som radio och TV. Han är väl förtrogen med vad som skrivits i det ämne han valt att skärskåda i sin bok. Om den verkar kompilatorisk och välbekant i sin redovisning av problem och argument beror detta i hög grad på att dessa är allmängiltiga för länder där TV funnits i ett årtionde eller mer. Vad man saknar är stödpunkter i en bredare massmediaforskning, där samspelet medium—program—publik beaktas. Journalistik är kommunikation. Mottagarsidan — läsarna, lyssnarna, tittarna — beaktas emellertid av JOJ nästan enbart i sin funktion som påtryckare. Detta ska kanske inte beklagas. Detta är en rapport från en journalist, en av de mest kunniga och självständiga i Norden inom sitt fält. Det är som en sådan den bör bedömas.

Det är en bok av ringa omfång. Den behandlar många frågor. Varje kapitel är närmast en snabbinventering av problem JOJ mött som TV-journalist. Han tar upp de begränsningar som bestäms av teknik och konventionella förväntningar. TV anses kräva bild, dramatisk bild; den bör vara på plats *där* något händer, *när* det händer. De utslutningar detta medför i urval och presentation oroar JOJ därför att det som är TV-mediets styrka blir samtidigt dess svaghet om riktmärket är en allsidig, informativ journalistik.

Vad är tråkig TV? Via en diskussion av *talking heads* eller *gubbe i rutan*, som det heter i svensk jargong, kommer JOJ över till politiken i TV och TV-personlighetens roll i det politiska spelet. Till detta ska jag återkomma. Han tar upp problemet om vad TV:s närvaro betytt för kriget i Vietnam och för omvärldens upplevelse av detta krig och av USA:s medansvar och skuld. Det blir en redovisning av ett problem, som troligen kommer att tillhöra massmediehistoriens klassiska. Intressantare är genomgången av TV och den tjeckoslovakiska krisen 1968. JOJ ser den heroiska insatsen men övervärderar inte. Det var en oblodig ockupa-

tion som ryssarna genomförde och detta gav både radio och TV möjligheter, som inte kan överföras till ett läge då fullt krigstillstånd råder. Det i mina ögon viktigaste kapitlet — viktigaste som en rapport om massmediejournalistikens villkor — är emellertid »Biafra: Manipulert tragedie.» Klarare än här har inte historien berättats om hur Biafra såldes som katastrof och massmedieevenemang till press, radio och TV, främst i Europa. Slutsatsen är nedslående och alldeles oberoende av vart ens sympatier gick under konflikten. »Massemediens närbygge av katastrofen i Biafra burde ha fått vestlig opinion til å bli mer opptatt av U-landsproblemen i det store och hele. Men fordi Biafra-tragedien ble manipulert for å tjene bestemte politiske interesser, forspilte massemediene denne chance. Ett PR-messig og humanitært skippertak bidro til å trekke oppmerksomheten bort fra de store og centrale problemer, som *ikke* ble løst ved Biafrakonfliktens avslutning. Dette er den mest alvorlige konsekvens av massemediens Biafra-dekning.»

Ett par viktiga frågor av principiell och praktisk räckvidd ska här något utförligare beröras av de många som Jahn Otto Johansen tar upp. Våren 1970 publicerade Robin Day, den kände engelske TV-journalisten, några »troubled reflections» i tidskriften »Encounter». Ett av hans bekymmer gällde de konsekvenser för demokratins livskraft som kunde följa av TV:s upptagenhet av det orosartade, krispräglade och nedbrytande inom demokratierna. TV är bild, kris är dramatik, dramatiska bilder är »bra» TV. Denna konventionella värdering återfinns i tillämpliga delar i samtliga massmediers nyhetsvärdering. I TV får denna benägenhet särskild betydelse därför att mediet utrymmesmässigt är så diminutivt. I de totalitära staterna utestängs västvärldens massmedier när kris är å bane. I sitt eget nyhets- och programutbud censurerar de rutinmässigt allt det för regimerna ogynnsamma. Så förstärks den för demokratierna ogynnsamma tendensen.

Jahn Otto Johansen utvecklar nästan exakt samma resonemang som Day. Dock utan anknytning till artikeln i »Encounter» som han emellertid citerar i en annan av dess bekymrade aspekter. Han delar sin kollegas oro men nöjer sig med att notera — och acceptera — dilemmat: »... annerledes kan det vanskelig bli, dersom man ikke vil gjøre inngrep mot det åpne, demokratiske system og begrense massemediens frihet.»

Konklusionen är given. Den bringar dock inte problemet ur världen. I stället för ett slut är den snarare en början till en debatt, mer och mer angelägen till följd av ett nyhets- och informationsutbud som hotar översvämma massmedierna. Denna debatt kommer att tvingas fram också av politiska skäl. Ungefär samtidigt med att JOJ:s bok gick i press anmälde sig problemet i något annan gestalt vid en Unesco-konferens. Vid denna angreps de rika ländernas massmedieutbud av utvecklingsländerna på samlad front och med anklagelser om *informationsimperialism* på grund av deras val av nyheter och informationsstoff. Motsättningarnas art belyses klart av de valda exemplen. I väst har Louis Malles film »Calcutta» fått ett nästan hänryckt mottagande. Här ställdes den ut som ett tecken på den form av uppmärksamhet som u-länderna ville brännmärka. Indien hade då redan statuerat ett exempel genom att stänga BBC:s kontor i New Delhi sedan »Calcutta» visats för engelsk TV-publik.

Det stod klart vid konferensen att u-länderna ifrågasatte om informationsfrihet

och fritt flöde av information var i deras intresse. De krävde en internationell överenskommelse som skulle innebära: 1. förbud för radio- och TV-reportrar att utföra material som inte godkänts av resp. lands myndigheter; 2. att u-länderna skulle få likvärdig tid i i-ländernas radio och TV för att balansera program som de ansåg strida mot sina intressen.

Någon enighet kunde givetvis ej uppnås. Däremot antogs ett uttalande. I sin användning av massmedierna skulle Unesco ägna större uppmärksamhet åt kommunikationsinnehållet än åt kommunikationstekniken. Formuleringen är värd att begrunda. Omsatt i praktiken av massmedierna skulle den innebära en revolution i nyhetsförmedlingen.

JOJ:s reflexioner om TV-personligheten i politiken förtjänar också de några kommentarer. Kan TV göra en framgångsrik politiker av en nolla, frågar han. Svaret blir nekande. Det är dock tydligt, att han i vissa lägen tillskriver TV stora möjligheter i genren. Inte oväntat stöder han sig på Joe McGinniss' bekanta bok »The Selling of a President» men i än högre grad på den numera till BBC knutne amerikansk-kanadensisk TV-reportern Robert MacNeils långt mera inträngande studie »The People Machine». På grundval av ett synbarligen starkt bevismaterial från Nelson Rockefellers och Ronald Reagans kampanjer och ett antal mindre, lokala valslag hävdar MacNeil, att TV:s möjligheter att påverka politiken med icke-politiska, kommersiella propagandametoder är oroväckande stora.

McGinniss' bok är förvisso en rolig studie av Richard Nixons ansträngningar att med TV:s hjälp förändra sin *image* under 1968 års presidentval. Ingenstans påstås dock att det var TV som gjorde Nixon till amerikanskt statsöverhuvud. MacNeils oro känns heller inte lika övertygande efter fjolårets val i USA. Fler kandidater satsade då större summor än någonsin tidigare på TV-framträdanden. Efter valdagen kunde inte en enda segrande kandidat med ens någon grad av säkerhet hävda att det var TV som hjälpt honom vinna. Samtliga professionella kandidatmakare tycks ha misslyckats. Harry Treleavan som organiserade Nixons kampanj var den minst framgångsrike. Charles Guggenheim som JOJ efter MacNeil åberopar som den troligen mest medvetne av alla förklarade efter valet: »... det fanns inte en enda avgörande kampanj där TV fällde utslaget. TV har en enorm effekt i primärval där det i regel inte är fråga om politisk strid. I allmänna val är det andra faktorer som avgör.»

Detta är med säkerhet riktigt. I en strid mellan två kandidater inom samma parti kan TV vara utslagsgivande. Valet av Gösta Bohman till ny partiledare för moderata samlingspartiet har ju till icke ringa del tillskrivits de egna partimedlemmarnas åsikt om hans förutsättningar i TV. Det må vara sant men är något helt annat än ökade chanser i en verklig partipolitisk valsituation.

En rättelse må antecknas till Jahn Otto Johansens bok. Den gäller historiken över politikern i svensk TV. Han skriver att när Olof Palme först framträdde i TV »var virkningene svært lite fordelaktige for ham selv». Detta är i och för sig sant men hör inte som JOJ tror till Palmes tid som utbildningsministern utan till ett långt tidigare skede. Olof Palmes första TV-framträdande ägde rum i april 1957, i den första partiledardebatt som sändes i detta medium. Han uppträdde då som Tage Erlanders sekundant, placerad så att närhelst denne syntes i rutan sågs också

Palmes intensivt medlevande ansikte i bakgrunden. Det intryck han då gjorde på den fåtaliga TV-publiken förstärktes av tidningarnas efterhandskommentarer. När Palme i en partiledarintervju med Bertil Ohlin vid andrakammarvalet 1960 frentiskt angrep den så mycket mer etablerade folkpartiledaren fullbordades den negativa bilden av honom som TV-personlighet. Vändpunkten för den blivande statsministern kan med stor säkerhet förläggas till hösten 1963. Han deltog då i en varje månad återkommande debatt i en serie kallad Nya Kammaren tillsammans med Erik Anners h, Thorbjörn Fälldin cp, Gunnar Helén fp och C. H. Hermanson k. Vad som sedan hänt med samtliga utom Anners bör dock inte föranleda missriktade slutsatser om TV:s Studio G som en kläckningsansalt för blivande partiledare. Det var emellertid i och under denna serie som Olof Palme prövade sig fram mot en TV-stil som i sina grunddrag var färdig när han i december utslöts ur serien efter att ha utsetts till konsultativt statsråd. Samma öde drabbade något senare C. H. Hermanson sedan denne valts till partiledare.

Ett slutomdöme om »TV, makt og avmakt» må stanna vid att Jahn Otto Johansen skrivit en ovanligt levande bok om sina erfarenheter som TV-journalist. Det är definitivt inte att nedvärdera dess läsvärdhet om man finner den i lika grad vara en rapport om JOJ själv och en studie av politik och TV.

Ivar Iure

Bo JONSSON: *Staten och malmfälten. En studie i svensk malmfältspolitik omkring sekelskiftet*. Skrifter utgivna av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala genom C. A. Hessler. IL. Uppsala 1969.

Det ämne Bo Jonsson har valt för sin undersökning rör ett område, som man kan frestas kalla klassiskt inom en annan samhällsvetenskap än statskunskapen: under de senaste årtiondena har en rad ekonomiska historiker sysslat med problem rörande järnhantering och järnexport. Inte minst arbeten från senare år har Jonsson kunnat utnyttja, samtidigt som han förmått skänka ytterligare kunskap om skeendet under 1800-talets sista och 1900-talets första år — detta i de norrbottniska malmfältens brokiga historia så avgörande skede.¹

Jonsson har satt åren 1888 och 1907 som gränser för sitt arbete; och det behandlar alltså tiden från protektionismens seger i vårt land till avtalet mellan svenska staten och Trafikaktiebolaget Grängesberg-Oxelösund, vilket sedan 1903 ägde även det 1890 bildade Luossavaara-Kiirunavaara AB jämte AB Gällivare Malm-

¹ Främst hör hit Martin Fritz' Järnmalmproduktion och järnmalmemarknad 1883—1913 (Göteborg 1967) och Svensk järnmalmsexport 1883—1913 (Göteborg 1967) jämte en tidigare specialstudie om G. E. Broms och Norrbottens järnmalm (Göteborg 1965). Bland övriga forskningsinsatser rörande tidsskedet må nämnas Sten Carlssons Lantmannapolitiken och industrialismen (Lund 1953) och Stig Hadenius' Fosterländsk unionspolitik. Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1888—1899 (Uppsala 1964).

fält. Författaren klarlägger, hur tanken på ett vidgat samhälleligt inflytande över malmfyndigheterna växte fram gentemot rådande ekonomiskt liberala gruvlagsstiftning och malmfältspolitik och hur förespråkare för en exploatering i direkt statlig regi framträdde på 1870-talet. Kretsen kring den företagsamme väg- och vattenbyggaren Robert Schoug har härvidlag särskilt intresse, och det var också han som lanserade den djärva tanken på en järnväg till den isfria Atlanten i väster som lösning på transportproblemet. Tidigt såg man också sambandet mellan exploateringen av fyndigheterna i norr och den gamla mellansvenska bergshandlingen: genom en oreglerad malmutförsel kunde dess avsättningsmöjligheter radikalt försämrats och den konkurrerande utländska järnindustrin i gengäld gynnas. Ett centralt tema i avhandlingen blir skildringen av den bruksprotektionistiska politik som under intryck av de försämrade konjunkturen och förstärkt av den framväxande protektionismen tog form i slutet av 1880-talet för att under mer än ett årtionde spela en betydande roll. Den mellansvenska järnhandlingsmännen — där Christian Lundeberg på Forsbacka intog en förgrundsplats — utformade nu något av en doktrin, som Jonsson med ett lån från marxistisk terminologi fyndigt kallar den bruksprotektionistiska katastrofteorin. Kärnpunkten i denna var en gammal tanke: malmexportens förlamande inverkan på den inhemska järnhandlingen, och nytt var inte heller det mål som bruksägarna slutligt strävade mot för att råda bot på förhållandena: förstärkt av malmfälten. De höll målet i sikte, både vid sina framstötter om exporttull på malm, i frågan om förstärkt av Luleå-Ofotenbanan och i de framgångsrika försöken att skärpa gruvlagstiftningen i avliberaliserande riktning. Opinionsen inom pressen och i riksdagen orienterades alltmer i riktning mot ett förstärkt av malmfälten och avgörande synes ha varit hotet om försäljning av dem till utländska intressen under 1900-talets första år. Boströms sista regering och Staaffs resp. Lindmans första ministärer var alla djupt involverade i frågan om ökat statsingripande, och det var den sistnämnda, som 1907 lyckades ro i land avtalet om statligt hälftenäggande av gruvorna och kontroll över andra hälften. Genom det fullständiga förstärkandet 50 år senare nådde denna politik sin fullbordan.

Framställningen är i allt väsentligt kronologisk, och i fråga om dispositionen av en avhandling kan allmänt sägas, att den ena uppläggningsknappast kan sägas vara bättre än den andra *i och för sig*. För den här valda kronologiska talar bl.a. det komplicerade i själva händelseförloppet, även om det som antytts i stor utsträckning kartlagts av tidigare forskning, ehuru från andra utgångspunkter. De olika aspekterna utöver den historiskt-kronologiska som anlagts, har författaren vävt in i den löpande framställningen, något som i varje fall inte är ägnat att underlätta överskådligheten. Man vågar nog uttala en förmodan — mera kan det knappast bli så länge förslaget inte förverkligats — att en uppdelning i en något kortare kronologisk del jämte några systematiska avsnitt skulle erbjuda fördelar; exempelvis de aspekter som nämnes i det korta inledningskapitlet (s. 8) ger ett naturligt uppslag för innehållet i sådana avsnitt. Den centrala frågan om statlig gentemot enskild äganderätt till malmfälten och problemet om driftsformerna med de debatter som därvid fördes, kunde sålunda ägnats särskilda kapitel. Olika mönster hade då sannolikt framträtt lättare.

I detta sammanhang må även påtalas bristen på bakgrundsdata i mera samlad form, exempelvis om de ekonomiska konjunkturererna.²

Problem och metoder presenteras i det väl kortfattade inledande kapitlet, och Jonsson gör där några distinktioner, som förefaller litet egendomliga: han skiljer mellan »huvudaspekten» — med underaspekter — och den »centrala frågeställningen» och talar därutöver om en »utgångspunkt» för undersökningen. *Huvudaspekten* säges vara frågan om statlig contra enskild äganderätt, och som *underaspekt* nämnes frågan om driftsformerna, i någon mån även Ofotenfrågan, exporttullfrågan och gruvlagstiftningen (s. 8). Tillsammans bildar de olika komponenterna »ett gemensamt frågekomplex». *Den centrala frågeställningen* blir de faktorer som kom att bestämma utvecklingen mot vidgat samhällsinflytande, och i detta sammanhang har det varit viktigt att söka urskilja de idé- och intressegrupper som haft betydelse samt bestämma vad de var för sig betytt. I frågeställningen ingår ett genetiskt synsätt (»utvecklingen»), och det kan sägas anknyta till vad som sedan framhålles om att metoden är »överbärande traditionellt historisk», mycket till följd av källmaterialets karaktär. I fortsättningen är författaren inte heller klar: den kronologiska framställningen säges aldrig ha varit »ett primärt syfte» utan som *utgångspunkt* har tagits »gruppaspekten». Författaren vill väl med det sistnämnda ha sagt, att han velat nå utöver en beskrivning av det i och för sig intrikata händelseförloppet, att ambitionerna varit större, och då har gruppaspekten kommit till användning.

Det är uppenbart, att varje forskare i viss mån måste styras av sitt material, men det kan ur statsvetenskaplig synpunkt knappast vara riktigt att så som här skett underordna sig materialet. Naturligare är väl att man har ett material, i detta fall historiskt, lägger på detta en statsvetenskaplig aspekt och låter sedan denna bestämma frågeställningen. Den statsvetenskapliga aspekt, som ju finns med i metodkapitlet, fastän den kallas »utgångspunkt» är gruppaspekten, som sedan kan bestämma en rad frågeställningar eller hypoteser, vilka bör redovisas inledningsvis. På så sätt kommer man lättare fram till mera generella frågeställningar och svar än om man alltför tydligt inordnar sig under materialet. Som det nu blivit har det mycket omfattande historiska materialet tagit överhanden — en förvisso inte ovanlig företeelse. Ambitionen måste emellertid vara, att huvudaspekten och därav föranledda frågeställningar skall vara herre över materialet, inte tvärtom.

Jonsson ansluter sig (s. 9) till det mycket allmänt hållna gruppbegreppet som David B. Truman har i sitt stora arbete *The Governmental Process*: en grupp är ett interaktionsmönster, »a pattern of interaction», och intressegrupp blir den, när gruppen på grundval av gemensamma attityder (shared attitudes) riktar krav mot andra grupper i samhället i syfte att upprätthålla eller påtvinga beteendemönster; politisk intressegrupp blir den slutligen, när den riktar sig mot de politiska beslutande organen. Författaren övertar också Trumans lika vidsträckt intresse-

² Instruktiva uppgifter hämtas lätt i exempelvis A. Attman, *Fagerstabrukens historia*, Adertonhundralet. (Uppsala 1958), s. 267 och passim.

begrepp, som rymmer — för att ta de angivna exemplen — både ekonomiska och regionala intressen och olika typer av ideella intressen. Som exempel på intressegrupper nämnes de mellansvenska brukspatronerna och Norrbottens riksdagsrepresentanter, varjämte det syntes författaren särskilt angeläget att i sin framställning räkna banker och enskilda företag till de politiska intressegrupperna; även de inryms ju i Trumans begreppsapparat (s. 9 f.).

Med skäl torde man emellertid kunna ifrågasätta det meningsfulla i att på detta sätt överta ett par så vidsträckta och därmed innehållslösa begrepp, när man samtidigt avstår från gruppteorin i övrigt, alltså rycker loss ett par termer från det sammanhang som skulle ge dem mening. Även om intressegruppteorin hör till de enklare statsvetenskapliga teorierna, har den ett betydande intresse som redskap för förklaring av politiska företeelser, men detta förhållande grundar sig *inte* på gruppbegreppet som sådant utan främst på begreppet »overlapping membership» och, i mindre grad, på access- och statusbegreppen (mera därom senare).³ Tillämpningen av dessa begrepp avvisar emellertid författaren explicit (s. 10), och därmed har han avstått inte bara från den intressantaste delen av intressegruppteorin utan också från de komponenter, som kunnat sätta in gruppbegreppet i ett meningsfullt sammanhang. Författaren har övertagit grupp*begreppet* men avstått från grup*pteorin*. Hade det inte då varit bättre att helt bortse från Trumans begreppsapparat och gärna använt ord som 'grupp' och 'intresse' med deras alldagliga innebörd enligt vanligt språkbruk utan att söka ge sken av att de är något slags analytiska begrepp? Just därför att termen 'grupp' — liksom 'intresse' — är ett så alldagligt ord, är det speciella faror för sammanblandningar och glidningar som lurar, när man använder den som analytiskt begrepp i vetenskapliga sammanhang: vikten av observans på användningen av dem blir särskilt markerad.

Nu visar det sig, att författaren i praktiken använder termen 'grupp' på ett sätt som närmast ansluter till vanligt språkbruk. Med några exempel från det kapitel som betitlats Bakgrund kan visas, hur mångtydigt och därmed ur analytisk synpunkt urvattnat gruppbegreppet användes: ordet 'grupp' kunde — även med olika sammansättningar — utan förfång bytas ut mot vardagliga synonyma uttryck.⁴

Hur väg också termen 'intresse' blir i avhandlingen visas bl.a. av att ordet stundom användes i en formaliserad eller institutionaliserad bemärkelse, närmast synonymt med 'grupp' eller liknande uttryck — helt i överensstämmelse med dagligt tal. Det gäller särskilt sammansättningen »Grängesbergshintresset» (s. 274) och som framgår av flera ställen i boken är uttrycket hämtat från den samtida debatten, främst i tidningarna (s. 137, 212).

Befogat hade vidare varit, att Jonsson medtagit Trumans distinktioner med associationen som en särskild och viktig typ av intressegrupp: den utvecklas, när medlemmar i två eller flera grupper förenar sig för att försvara vissa gemensam-

³ Jfr om intressegruppteorin B. Westerhult, Om studiet av påtryckningsgrupper, Stv T 1967, s. 123 ff. (Lund 1967).

⁴ En »grupp norrlänningar» (med Robert Schoug som ledare), s. 19, »Schough och kretsen kring honom», s. 20, »intressegrupp» (om samma grupp), s. 23 f. »aktionsgrupp» (jämfte »grupp»), s. 29, »läger» jämsides med »grupp» s. 30.

ma intressen, som störes eller hotas av någon utomstående. Företeelsen spelar nämligen en inte obetydlig roll i framställningen, då bl.a. en rad organisationer på bergshanterings område dyker upp.⁵

En egendomlig distinktion antydes — utan närmare definition — med sammanställningen »idé- och intressegrupperna» (s. 8). Måhända har det föresvävat författaren något slags indelning i grupper som primärt företräder en »ståndpunkt» och sådana som representerar ett (materiellt) »intresse».⁶ Någon »idégrupp» synes inte förekomma i den fortsatta framställningen.

Det sagda för över till aktörerna och avgränsningen av dem. I en genomförd gruppteoretisk undersökning är givetvis grupperna eller ett urval av sådana de agerande. I metodkapitlet tilldelas också grupperna — med den vaghet i bestämningen som framhållits — förgrundsplatsen, men något urval eller någon presentation göres inte, och hur litet avgränsat själva aktörsbegreppet är, visas bl.a. av att det även talas om »enskilda aktörer» (s. 10). Vidare nämnes i ett sammanhang »de politiska aktörerna» (s. 359), och i samband därmed framhålls också vilken betydelse »de utomparlamentariska intressegruppernas» agerande hade för de förra. Den senare termen är i förbigående sagt mindre lyckad genom de associationer den ger, samtidigt som den ytterligare belyser det oprecisa i användningen av intressegrupptermen.

I samband med en mera distinkt presentation av det aktörsurval som företagits — och i vilket även enskilda individer väl kan ingå, åtminstone om man inte förlorar deras ev. gruppanknytningar ur sikte — hade det varit lämpligt att låta vissa problem framskynta i mera hypotetisk form istället för att som nu skett förutsätta dem som säkra fakta. I metodkapitlet implicerar författaren nämligen, att de mellansvenska brukspatronerna var en viktig intressegrupp i malmfältsfrågan, att den alltså hade ett mycket betydande politiskt inflytande, och att den var en väl sammanhållen grupp (s. 10). Likaså tas för givet, att Norrbottensriksdagsmännen uppträdde som företrädare för landsändans regionala intressen på rikspanet (s. 9).

I framställningen utkristalliseras så småningom främst tre grupper som huvudaktörer: de mellansvenska bruksägarna, malmfältsintressenterna, delvis nära knutna till Stockholms Enskilda Bank, och det 1896 bildade Grängesbergsbolaget.

En av huvudlinjerna i avhandlingen är bruksägarnas kamp mot exploateringssträvandena i norr, och Jonsson har otvivelaktigt nått betydande resultat därvidlag: företeelsen har inte varit okänd tidigare, men nu har den analyserats skarpare och mera ingående än tidigare skett, något som särskilt gäller skildringen av den »doktrin» — katastrofteorin — som de hade som grund för sitt handlingsprogram; intressant nog kan påverkan från den tyska katedersocialismen påvisas (s. 87 f). En detalj i sammanhanget, som Jonsson inte synes ha observerat, är att man på

⁵ Främst Värmländska bergsmannaföreningen, s. 47, Bergshanterings vänner, s. 48 Bruks societeten, s. 53, Jernkontorets fullmäktige, s. 53 f., 134, Svenska teknologföreningens industrikommitté, s. 283.

⁶ Jfr 'spokesman group' och 'promotional groups', A. Potter, *Organized Groups in British National Politics* (London 1961) s. 25 ff.

bruksägarhåll var inne på argument, som man känner igen från nutida miljövårdsdebatt: finge malmfälten skövlas av enskilda exploatörer, skulle inte bara den inhemska järnhanteringen skadas utan det skulle också innebära en misshushållning med en stor naturrikedom; i statens händer skulle det emellertid bli en mera planmässig exploatering (s. 86 f).

Ännu mera givande hade emellertid bilden av främst bruksägarnas uppträdande blivit, om deras agerandeformer belysts tydligare och gärna mera systematiskt: i metodkapitlet utlovas en strävan att kartlägga formerna för gruppernas politiska aktivitet (s. 10). Glimtar av hur män gick tillväga kommer in i olika sammanhang (t.ex. s. 52 ff., 58, 86, 97, n. 8, 114, 137, 205 f., 288, n. 7), men någon som helst samlad bild ges inte. Inte minst borde de ofta framgångsrika initiativen att starta presskampanjer för den egna saken ha uppmärksammats mera: ett rikt material härför finns i Lundebergs samling i Uppsala universitetsbibliotek. Det må nämnas, att man på 1870-talet inom kretsen kring Schoug var inne på tanken att värva de stora tidningarna för tanken på ett statligt engagemang.⁷ Inte minst därför att det finns jämförelseobjekt i Hadenius' avhandling, där majoritetspartiets presskampanjer under 1890-talet klarlägges, och i Torbjörn Vallinders undersökning om rösträttsrörelsen, I kamp för demokratin, med liknande infallsvinklar, hade det varit intressant, om denna aspekt ägnats större uppmärksamhet.

Författarens avgränsning av bruksägargruppen ställer en rad frågetecken. I metodkapitlet inräknas »de mellansvenska bruksägarna och bruksintressenterna» (s. 10). Någon definition av de senare ges inte, och man frågar sig vad det var för en kategori, om det nu var något annat än bruksägarna. Flera alternativ är tänkbara: aktieägare, kreditgivare, stat och kommun. Frågan berör också relationerna inom företagen.

Författaren har om bruksägarna i riksdagen övertagit uppgifterna från Thermænius' arbete om Riksdagspartierna (s. 49, n. 3) utan någon kritisk granskning av dem: det är en ganska schablonartad indelning i gods- och bruksägare samt affärsmän i en kategori, »ämbetsmän och lärde» i en annan. För 1890 (uppgifterna i avhandlingen gäller 1888) har det nya riksdagsverket något andra siffror: första kammaren inräknade då 49 godsägare och lantbrukare samt 34 större företagare,⁸ och inom den senare gruppen måste bruksägarna återfinnas. Jonsson fastställer antalet bruksägare i kammaren 1888 till 24 utan att ange källa eller grund för beräkningen (s. 48). Det är uppenbart, att inom den av Thermænius uppdragna och av författaren återgivna kategorin gods- och bruksägare samt affärsmän har bruksägarna inte varit någon numerärt dominerande grupp — åtminstone godsägarna var många flera — men inom majoritetspartiets ledning var de kraftigt överrepresenterade med Patric Reuterswärd och Lundeberg som främsta namn (s. 49).

Bruksägarna var emellertid primärt inte något parlamentariskt begrepp, och en fråga som snabbt inställer sig gäller, hur organiserade utanför riksdagen de var, och därvid kommer de ovannämnda associationerna i blickpunkten. Hur represen-

⁷ C. A. Dellwik t. C. Treffenberg 14/1 1874, Treffenbergs saml., UUB. Andra delar av brevet citerade s. 21 f.

⁸ Samhälle och riksdag I, s. 401.

tativa för dem var sådana sammanslutningar som Värmländska bergsmannaföreningen och Bergshanteringens vänner? Författaren lämnar åsido alla frågor om dessas representativitet, ändamål, syften och faktiska verksamhet, samtidigt som föreningarna skymtar ibland. Det är ju primära frågor som man alltid har anledning att ställa, men här är det särskilt befogat av den anledningen att författaren ibland direkt identifierar Värmländska bergsmannaföreningen och det »mellansvenska bruksintresset» (s. 149, n. 7; jfr s. 160, 282). Det kan i sammanhanget noteras, att den som framstod som detta intresses främste målsman, Chr. Lundeberg, inte blev medlem i föreningen förrän år 1900.⁹ Uppgifter om föreningen hade lätt kunnat hämtas från dess årligen utkommande Annaler, vilka författaren använt, dock inte för att kartlägga verksamheten. I medlemsförteckningarna är varierande titlar företrädda; av 136 medl. 1895 är 26 angivna under bruksägartiteln, medan en mycket stor del av medlemmarna uppenbarligen varit anställda vid bruken som bruksförvaltare, ingenjörer o. likn.; i en del fall torde den ganska vanliga titeln disponēt ha varit ekvivalent med 'bruksägare'.¹⁰ Helt utanför bruksanteringen stående medlemmar fanns också. I alldeles övervägande grad var verksamheten inriktad på rent tekniska spörsmål. Detsamma gäller, av föreningens publikation att döma, även Bergshanteringens vänner.¹¹

Misstänksamheten mot användbarheten av den vaga termen »bruksägarna» stärkes också, när man i framställningen finner, hur ofta de var oeniga om olika ting.¹² Vidare fanns det en motsättning i själva strukturen hos gruppen, mellan bruksägare, »förädlare», och malmexportörerna i Mellansverige: den kommer fram ibland i framställningen.¹³ Det var en konstitutiv motsättning, som varit förtjänt av större uppmärksamhet.

Författarens framställning visar, hur det också fanns motsättningar och motstridiga intressen inom de företag som spelar en viktig roll bland grupperna-aktörerna. I metodkapitlet skymtar kanske problemet, då det heter, att maktrelationer och aktiviteter »även inom malmbolagen och dem närstående kretsar» undersöks (s. 10). Frågan ägnas ingen uppmärksamhet i övrigt, men tydligt är, att det blir vagt att utan vidare tala om »bolaget», när starka motsättningar inom det uppdragas: det gäller Grängesbergbolaget (s. 325 ff.) där författaren med ledning av styrelseprotokoll kunnat belägga inre meningsskiljaktigheter inför den tilltänkta uppgörelsen med den Staaffska ministären 1906 (s. 309, 311).

En fråga, som ofrånkomligt inställer sig vid läsningen, är den, i hur hög grad bruksägarna var ett parti; problemet har skymtat i det föregående, och det har konstaterats, att de intog en mycket framträdande ställning i majoritetspartiets ledning utan att dominera inom partiets led. Liksom många andra avhandlingsförfattare, som behandlar en viss fråga, har författaren här kommit att så starkt in-

⁹ Wermändska Bergsmannaföreningens annaler 1900 (Filipstad 1901), s. 3.

¹⁰ Wermändska Bergsmannaföreningens annaler 1895, s. 71 ff.

¹¹ Se t.ex. Register över Blad för Berghanteringens vänner inom Örebro län (Örebro 1928).

¹² Exempel: s. 52 f. (malmexportförbud), 106, 117 f. (statlig driftsform), 142 (Ofotenbanan), 282 f. (Lundeberg och katastrofteorins upplösning).

¹³ Exempel: s. 66, 68 (rörande exporttull 1889), 293 (tullfrågan 1905).

rikta sig på bruksägarna och malmfältsfrågan, att blicken i viss mån blivit skymd för att denna varken var den enda eller den största i samtida politik. Reuterswärd och Lundeberg stod i spetsen för ett parti i den starkaste aktivitet, där den stora frågan var unionsfrågan jämte rösträttsfrågan. Om man nu accepterar »bruksägarna» som en grupp — med de komplikationer och svagheter termen har — är det tydligt att främst genom den nämnda personalunionen partiet och gruppen var nära sammantvinnade, något som dessutom måste bli särskilt påtagligt just i malmfältsfrågan. Det finns formuleringar, som tyder på att författaren sett problemet med distinktionen — så på s. 98 — men betydligt vanligare är, att det är glidningar i framställningen (t.ex. s. 62, 70, 131 f., 192, 203, 277). En linje, som troligen varit intressant att följa, hade varit en mera konsekvent undersökning av hur bruksägarna i partiets ledning utnyttjade majoritetspartiet i denna speciella fråga. Det finns glimtar därom: så, när partiledningen genom att anlita experter i frågan sökte påverka riksdagsmännen i för den gynnsam riktning (s. 88 f.). Delvis i detta perspektiv kan man också se strävandena från Lundebergs och hans medhjälpare Herman Sandebergs sida att förse bruksprotektionismen med en »ideologi» — där katedersocialismen kom till hjälp (s. 86 ff.) — för att få den politiskt s.a.s. mera salongsfähiq, att söka göra handlingsprogrammet mera likt ett partiprogram.

Det finns i boken åtminstone en ur det här anlagda perspektivet intressant uppgift, som visar, hur malmfältsfrågan spelade en roll i det interna partilivet: det gällde metallurgen och generaldirektören R. Åkermans kandidatur till första kammaren för Gävleborgs län, och den i sådana sammanhang synnerligen aktive Chr. Lundeberg lät hans åsikter i denna fråga bli avgörande för kandidaturen (s. 62, n. 3). Som främst Hadenius visat blev unionsfrågan Schibboleth för majoritetspartiets kandidater.¹⁴

En karakteristisk parallell mellan bruksägargruppen och majoritetspartiet är det förhållandet att sammanhållningen var mycket dålig även inom partiet.¹⁵

Författarens användning av de olika partibeteckningarna är mycket svår för läsaren att följa. Det var ju en rätt invecklad partibild, och någon presentation sker inte, ej heller ges någon egen redovisad terminologi eller deklarerad anslutning till sådan från något annat arbete¹⁶.

Det har tidigare framhållits, att Jonsson explicit avstått från några av de centrala begreppen i Trumans begreppsapparat och därmed avstått från att tillämpa gruppteorin. Det är närmast fråga om begreppen overlapping membership och access, men författaren framhåller i metodkapitlet beträffande det förra, att han inte bortsett från den faktiska företeelsen utan beaktat förekomsten av dubbla lojaliteter i några fall (s. 10). Nu framgår det aldrig av den fortsatta framställ-

¹⁴ Hadenius, *Fosterländsk unionspolitik*, s. 388 och passim.

¹⁵ Ett tidigt vittnesbörd härom utgör t.ex. ett brev från F. Strömfelt. — som hade anknytning till bergshantering (jfr s. 71) — t. P. Fahlbeck 20/5 1887, P. Fahlbecks saml. (hos E. Fahlbeck, Lund).

¹⁶ Framställningen på s. 48 ger ingen ledning för beteckningarnas användning i forts.; se t.ex. s. 51; 84, 99, 157, 206, 278, 293. Jfr t.ex. Hadenius, a.a., s. 6 ff.

ningen vilka fall som åsyftas; om författaren tillämpat denna hos Truman centrala del av begreppsapparaten, hade företeelsen framstått mycket klarare och framför allt hade han nått en högre grad av generalitet, varigenom bl.a. möjligheterna att göra jämförelser mellan olika fall underlättats. Dessutom möjliggör en begreppsapparat givetvis jämförelser med andra undersökningar med liknande inriktning — man bör inte se sitt eget arbete som unikt eller helt fristående ur denna synpunkt utan som en del av en större helhet.¹⁷

Enligt Trumans arbete medför individens tillhörighet till flera grupper, »overlapping membership», att sammanhållningen i dessa minskas, att individerna i fråga passiveras på grund av den föreliggande valsituationen samt att stabiliteten, balansen i samhället, lättare upprätthålles, då individerna blir ovilliga att stödja en grupp odelat.¹⁸ Förekomsten av bristande sammanhållning bland bruksägarna har redan noterats, och man kan ställa frågan, i vilken grad denna kan antas bero på overlapping membership: här må bara påpekas, att motsättningen mellan järnförädlare och malmexportörer tydligt kan hänföras dit, (t.ex. s. 64, 66, 68). En i avhandlingen ofta nämnd person demonstrerar ett påtagligt fall av overlapping membership, nämligen Hugo Tamm. Han var den kanske störste bruksägaren av alla och samtidigt frihandlare, en av de mera bemärkta i första kammarens minoritetsparti.¹⁹ I sin interpellation till civilministern 1888 om koncessionen på Ofotenbanan, vari han bl.a. efterlyste strängare tillämpning av koncessionsvillkoren, framträdde han som företrädare för den mellansvenska brukshanteringen (s. 50 f.); det var nu under de tryckta åren vid 1880-talets slut, och Tamm hänvisade också explicit till »särskilda tidsomständigheter». Emellertid fanns den unions- och försvarspolitiska aspekten med, något som bl.a. framgår av ett brev till Lundeberg, där han framhöll som enda lösning att staten inköpte järnvägen och aldrig lät den passera Luossavaara. »Alla andra åtgärder fruktar jag bliva gagnlösa och inveckla oss i trassel med Norge och andra makter».²⁰ Nu var det ju här inte fråga om någon tull, och det visade sig följande år, när bruksägarna i kammaren gick till aktion för exporttull på malm, att Tamm då ställde sig passiv; han motionerade inte och yttrade sig inte.

När det gäller behandlingen av Ofotenbanan 1898 tillmåter författaren på goda grunder Tamm en central roll ur regeringen Boströms synvinkel (s. 146, 154): som bruksägare och frihandlare uppträdde han till stöd för propositionen och nämnde nu ingenting om den mellansvenska brukshanteringen — konjunkturen hade förbättrats och katastrofteorin gällde inte som någon dogm längre. Boström hade tagit kontakt med honom i förväg: källmaterialet synes tyvärr lämna forskningen i sticket om vad som avhandlats, men allt tyder på att statsministern med

¹⁷ Se t.ex. G. Sjöblom, *Party Strategies in Multiparty System* (Lund 1968) s. 3 ff.

¹⁸ D. B. Truman, *The Governmental Process* (New York 1951), s. 157 ff., 520 ff. och passim.

¹⁹ Om Tamms egendomsinnehav, se P. Sondén, *Hugo Tamm till Fänö* (Stockholm 1925), s. 130, 168 f.

²⁰ H. Tamm t. C. Lundeberg 20/10 1888, Lundeberg saml. F 940 i, UUB. Annan del av brevet cit. på s. 56.

sitt politiska väderkorn förstod att utnyttja Tamms ställning.²¹ Två andra politiker, vilkas uppträdande i Ofotenfrågan kan förklaras med hjälp av overlappingsmembershipbegreppet, var protektionisterna Lars Berg och Fredrik Almgren: de röstade i motsats till sina partikamrater för propositionen. De var Norrbottenrepresentanter (s. 155) och uppträdde i riksdagsdebatten helt som sådana.²² Berg hade varit landshövding i Luleå, och om hans lokalpatriotism och nitälskan för sin landsdels förkovran, främst om kommunikationer och försvar, vittnar mer än tydligt hans många bevarade brev från omkring 1890 till civilministern Edv. v. Krusenstjerna.²³ Det är överhuvud påfallande, hur Norrbottensrepresentanterna nästan genomgående uppträder på en av lokalintressena dikterad särinje (t.ex. s. 68 — Ström i Kalix, 90, 94 — Berg).

Med dessa exempel har endast antytts, hur några i och för sig enkla företeelser kan förklaras och få en mera allmängiltig belysning genom tillämpning av Trumans begreppsapparat: de valda exemplen illustrerar, hur en politikers passivitet kan få sin förklaring genom begreppet overlappingsmembership och hur förekomsten av medlemskap i olika »grupper» bidrog till att utjämna motsättningarna i politiken. Boström synes ha haft förmåga att utnyttja detta förhållande, och man torde kunna ställa frågan, hur mycket av Boströms »rikspolitik» -- med dess utnyttjande av olika konstellationer och jämkningar mellan skilda intressen — som skulle kunna förklaras genom ett konsekvent anlagt synsätt med den här antydda inriktningen.

Författaren har inte heller använt accessbegreppet (s. 10); Truman menar därmed »åtkomsten» till nyckelpunkter i den politiska beslutsprocessen.²⁴ Mycket av bruksägarnas stora inflytande berodde givetvis på deras synnerligen goda access i det dåtida politiska systemet; deras ställning i första kammaren torde inte minst ha berott på Lundebergs skickliga agerande via landstingens förstakammarval. Accessen till regeringen förbättrades uppenbarligen efter 1887 med tillkomsten av Bildts och Åkerhielms ministärer. (jfr s. 57 f.). Författaren tycks dock ha förbisett, att Gustaf Åkerhielm själv hade bruksägarintressen, i Klosters bruk.²⁵ Bruksägarna hade access till tullkommittén 1888 (s. 53) och gruvlagstiftningskommittén (s. 97, 101), ting, som finns antydda men som skulle få en annan pregnans om accessynpunkten anlagts.

I metodkapitlet säger sig författaren skola klargöra »motiven för grupperns agerande»: det är en legitim om än svår uppgift. Man befinner sig därvid på en annan analysnivå än då det gäller att kartlägga argument och grupperingar i en

²¹ I ett brev några dagar före avgörandet i riksdagen skrev Tamm, att »vår statsminister» kunde falla på frågan, »vilket jag skulle högeligen beklaga», Sondén, a.a., s. 426 (brev till P. Tamm 27/3 1898). Boström ställde kabinetsfråga för sig och civilminister v. Krusenstjerna. Han vann i första kammaren med röstsiffrorna 71—64.

²² 1898 FK 18: 47 (Almgren), 19: 62 (Berg). I en riksdagskalender räknades Almgren — schablonmässigt — till konservativt-protektionistiska partiets »trognaste», V. Millqvist (utg.), Svensk riksdagskalender 1903 (Stockholm 1903), s. 48.

²³ Hos överstelöjtnant L. v. Krusenstjerna, Stockholm.

²⁴ Truman a.a., s. 264 ff.

²⁵ Attman, a.a., s. 360.

debatt. Ofrånkomligt är väl i dessa sammanhang, att analytikern åtminstone i enskilda fall styres av materialet på så sätt, att motivet eller motiven anges i ett fall där materialet tillåter en slutsats, medan i ett annat fall, där det kanske vore minst lika befogat att ställa frågan om motivet, man av nyssnämnda skäl inte får veta något därför att källorna tiger. Det är med andra ord svårt att undvika, att ambitionen att ange motiv för aktörers uppträdande ger resultat, som får en ganska impressionistisk prägel.²⁶

Det hade varit värdefullt, om den i och för sig förtjänstfulla, energiska analysen av bruksägarnas katastrofteori på ett klarare sätt relateras till den faktiska verkligheten, om alltså frågan om teorins förankring i verkligheten ställts skarpare. Författaren har urskiljt detta reella underlag för debatten vid presentationen av katastrofteorin (s. 45 ff.), men i fortsättningen hade man mycket lättare kunnat få ett grepp om dess realism — och alltmer avtagande realism — om en viss systematisering skett av särskilt teknikernas på utredningar grundade uppfattning om järnmalmsförekomsternas storlek, kvalitet och användbarhet. I en samlad argumentanalys hade det givetvis varit lättare än det varit med den nu följda dispositionen. Den närmast epokgörande utredningen som Sveriges geologiska undersökning framlade 1877, förbigås nästan helt (s. 23): den gjorde en förmånlig bedömning av de lappländska malmfälten (och berörde också järnvägsfrågan). Viktigt är det antydda perspektivet givetvis också i fråga om katastrofteorins uppmjukning och upplösning vid sekelskiftet. Författaren återger ett intressant yttrande av Lundeberg i riksdagen 1902, där denne direkt hänvisade till resultatet av gjorda undersökningar: mellersta Sveriges bruksägare kunde tyvärr inte tillgodogöra sig Lapplandsmalmen under rådande tillverkningsförhållanden (s. 241 f.). Den begynnande nyorienteringen bland bruksägarna om dessa förhållanden — som ju verkligen berör ett centralt tema i boken — synes bli alltför kortfattat behandlad: det endast antydes, att den nya insikten slog igenom först efter »åtskilliga år» (s. 242; äv. s. 339 f.). Inte minst Lundebergs »avfall», som det benämnes (s. 282), borde fixerats skarpare, något som också gäller förhållandet mellan de nya verklighetsföreställningarna och de kvardröjande strävandena hos de sista kämparna på de bruksprotektionistiska skansarna, främst H. V. Tiberg, vilken ur flera synpunkter är en intressant figur.²⁷ Enligt uppgift skulle hans pessimistiska uppfattning om malmtillgångarnas storlek (s. 283) vara rent vetenskapligt grundad, på tekniskt-mineralogiska insikter rörande de svenska malmernas bildningssätt.²⁸

Malmfältsfrågans sammankoppling med järnvägsfrågan aktualiserade naturligt försvarsaspekten, och den följde hela tiden debatten som en skugga. I avhandlingen skymtar den genomgående, men rent allmänt borde försvarsaspekten mera

²⁶ Exempel i framställningen på angivande av motiv: s. 52 (Lundeberg), 57 (H. Ericsson på Ramsberg), 274, n. 8 (Svenska Dagbladets hållning), 338 (E. Trygger 1906 mot malmfältens förstatligande).

²⁷ Han synes genom sina påtryckningar på riksdagsmän starkt påminna om en modern »lobbyist» (jfr s. 288, n. 7).

²⁸ Uppgift i en nekrolog, Bih. till Jernkontorets annaler 1914 (Stockholm 1914), s. 6.

energiskt ställts i relation till malmfältspolitiken. Det konstateras, att den militärpolitiska och nationella synpunkten inte spelade någon större roll för bruksägarna 1888 (s. 56); ovan (s. 000) har emellertid påpekats hur unions- och försvarspolitiska aspekter vid den tidpunkten betonas av Hugo Tamm.²⁹ Vid Ofotenfrågan tio år senare är det tydligt, att de tillmättes stor betydelse. Så var fallet med Lundeberg och Tamm, när de 1897 reserverade sig för anslaget till förberedande undersökningar för banan; författaren synes dock underskatta försvarsaspekten till förmån för den rena bruksägarsynpunkten (s. 141 f.). Säkerligen har också försvarssynpunkten betytt mera än vad framställningen vill påskina (s. 149), när Lundeberg och Knut Bohnstedt 1898 reserverade sig för en järnväg enbart till Kiruna (inte till Ofoten). Författaren söker inte precisera vilken betydelse aspekten kan ha haft för dem (jfr s. 157 n. 9), men i debatten anslöt sig Lundeberg till samma mening som krigsministern Axel Rappe gjort sig till tolk för i sin reservation till statsrådsprotokollet: denne hade yrkat på att frågan om Norrlands fasta försvar skulle lösas tillfredsställande innan Ofotenjärnvägen anlades (s. 146 f.).³⁰ Författaren har förbisett en omständighet, som kan ha spelat en roll för Lundebergs ställningstagande, nämligen att han var medlem i kommittén för Sveriges fasta försvar, vilken avgav sitt betänkande i juli 1898. Där konstaterades bl.a. att genom byggandet och fullbordandet av de norrländska och nordfinska järnvägarna hade Sveriges »hela strategiska läge förändrats i grunden». Nämnas kan också att det fanns iakttagare, som helt ville tillskriva motståndet mot Ofotenbanan från protektionisthåll antinorska bevekelsegrunder.³¹

Riksdagsbeslutet om Ofotenbanan är ett ämne, som tidigare tilldragit sig stor uppmärksamhet från forskarnas sida, men utan tvekan förmår Jonsson utifrån sitt bruksprotektionistiska tema skänka problemet viss belysning. I motsats till tidigare uppfattning finner han sålunda en konsekvens i Lundebergs »helomvändning» från 1897 års inställning till den negativa position han intog följande år ifråga om järnvägsbygget.

I den behandlade periodens slutskede — med uppgörelsen 1907 som slutpunkt — framträder Arvid Lindman alltmer som huvudperson, som den i motsats till tidigare regeringschefer framgångsrike. Det kan vara förtjänt att erinra om att Lindman som chef för telegrafverket en kort tid åren dessförinnan varit starkt engagerad i frågan om telefonnätets förstatligande. I malmfältsfrågan var han djupt involverad sedan sekelskiftet, bl.a. som verkställande direktör i LKAB 1900—1901. Genom att han bättre än de flesta politiker var så insatt i den komplicerade frågan fick han ett övertag, och därjämte kom tidigare vunna erfarenheter och politiska omständigheter honom till hjälp. Den bild man får av Lind-

²⁹ Det kan noteras, att bland Lundebergs papper finns ett anonymt manus till en artikel, som på inre grunder kan dateras till 1887; det är en militärpolitisk analys, som bl.a. pekar på sambandet mellan de finska och nordsvenska stambanorna och Ofotenbanan, Lundebergs saml. F 940 ag, UUB. Manuskriptet tyder på förbindelser mellan Lundeberg och militärkretsar.

³⁰ 1898 FK 19: 51.

³¹ Sammandrag av underdånigt betänkande ang. Sveriges fasta försvar etc., 1899 (Stockholm 1899), s. 142.

³² Överhovjäm. v. Ankarcrona t. kronprins Gustaf 18/3 1898, BFA.

man — som här otvivelaktigt vann en av sina största framgångar — är den tämligen traditionella, den av den blivande högerledaren som pragmatikern, främmande för ideologiska hänsyn och föreställningar. En på sitt sätt intressant detalj, som säkert bidrog till framgången med hans förslag och som belyser hans okonventionella grepp, är den »presskonferens» med tidningsredaktörerna han samlade vid propositionens framläggande (s. 340). Statsministern vann nästan helt tidningsopinionen på sin sida. E. G. Boströms sonderingar bland riksdagsmännen under 1890-talet var ett agerande av annan typ. Det kan nämnas, att frågan om malmfältens förstatligande var en av dem där Lindman och Ernst Trygger intog olika positioner.

Den framförda kritiken får inte skymma de uppenbara förtjänster avhandlingen besitter. Bo Jonsson har lyckats få fram en linje i det synnerligen invecklade händelseförloppet med dess otaliga turer och motturer genom att vaska fram det väsentligaste i det väldiga källmaterialet och sätta in det i sitt sammanhang. Att han i stor utsträckning driver en tes — den om bruksägarprotektionismens betydelse — har därvidlag varit honom till hjälp, samtidigt som han därvid ej oväntat ibland kommit att överbetona detta tema. Ökad kunskap får man bl.a. om krisen 1901 med dess hot om försäljning till utlandet, bolagskonstruktioner och regeringsaktivitet i bakgrunden; förloppet kring regeringsinitiativen 1906 och 1907 hör likaså till det som man får en fördjupad bild av. Glömmas må slutligen inte heller den klara, lediga och ofta fängslande stilen.

Sven-Ola Lindeberg

SVERKER OREDSSON: *Järnvägarna och det allmänna. Svensk järnvägspolitik fram till 1890.* Gleerups, Lund 1969.

Ännu för hundra år sedan hämtade drygt 70 % av befolkningen i Sverige sin utkomst från jordbruket. Mer än 85 % av totalbefolkningen bodde utanför städerna, mer än 80 % utanför tätorterna. Det svenska samhället var övervägande ett jordbrukssamhälle. Förhållandet återspeglades så till vida i den politiska superstrukturen att bönderna utgjorde det numerärt dominerande inslaget i riksdagens andra kammaré, att jordbruksintresset var starkt företrätt jämväl i fyrkammaren och att det ägde hegemoni på det kommunala planet i åtminstone större delen av landet. Men förändringar var på väg.

Ökad efterfrågan utifrån, främst från England, och förändringar i transport- och produktionsteknik ledde efter 1850 till ett kraftigt uppsving för den norrländska sågverksindustrin. Tekniska innovationer revolutionerade mot seklets slut järnhanteringen. Kapitalimport gjorde det möjligt att bygga ut ett sammanhängande nät av järnvägskommunikationer. 1910 utgjorde jordbruksbefolkningen knappt hälften av den trots emigrationen stadigt tillväxande totalbefolkningen i riket. 40 % av befolkningen bodde i städer eller i huvudsakligen icke jordbrukande tätortskommuner. Var tredje svensk erhöll sin bärning från industri eller hantverk. Antalet i servicenäringarna sysselsatta ökade relativt sett snabbare än in-

distribefolkningen. Politiskt såg bönderna sina intressen hotade av nya och mäktiga grupper både i riksdagen, där de förlorat sin absoluta majoritet bland de folkvalda, och på många håll ute i landsbygdskommunerna.

Årtiondena före krigsutbrottet 1914 brukar betraktas som det moderna Sveriges genombrottstid. Det gamla, tämligen oföränderliga bondesamhället upplöstes och ersattes av ett samhälle i rörelse och dynamisk utveckling — och i växande välstånd. Det är, tror jag, ingen grov överdrift att påstå att periodens historia i allmänhet har skildrats i det perspektivet. Den historia som har skrivits om det industriella, och om det liberal-demokratiska, genombrottet i Sverige har varit en seg-rarnas historia.

Intrycket att det förhåller sig på det sättet har aktualiserats vid en förnyad läsning av *Sverker Oredssons* drygt årgamla doktorsavhandling om svensk järnvägspolitik på 1800-talet. Avhandlingen skall kommenteras på de följande sidorna. Fr.a. skall jag uppehålla mig vid vad Oredsson har att säga om *kommunernas järnvägsengagemang* samt granska hans bedömning av *böndernas roll i järnvägspolitiken*. Men först några reflexioner som mera allmänt berör avhandlingens *uppläggning* och de *resultat* som författaren redovisar.

1

Järnvägshistoria, och för den delen all historia, kan skrivas på många olika sätt. Man kan t.ex. intressera sig för den roll som stats, kommuners och enskildas investeringar i järnvägar efter mitten på 1800-talet spelade för industrialiseringsprocessens förlopp och den ekonomiska utvecklingen i landet i allmänhet.¹ Såväl i USA som i Sverige görs idag visserligen gällande att äldre forskning har felbedömt dessa investeringars betydelse i den ekonomiska tillväxtprocessen.² Men självfallet har man därmed inte ifrågasatt järnvägsbyggandets roll som en avgörande faktor i den nutida industristatens framväxt och utveckling. Att upprättandet av ett sammanhängande järnvägsnät intar en märkesplats³ i historien om den utvecklingen torde rimligen inte på allvar kunna bestridas. Järnvägshistoria är fortfarande viktig historia.

Oredsson har valt att ge sin järnvägshistoria en politisk-historisk inriktning, att — med sin egen formulering nyligen — intressera sig för politikerna och de opi-

¹ Ett tidigt exempel på en ekonomisk-historisk skildring av svensk järnvägshistoria fram till och över sekelskiftet erbjuder E. Heckschers 1907 publicerade doktorsavhandling *Järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling*, Sthlm 1907 (om detta arbete se f.ö. Oredsson, sid. 44—45). Av under de senaste åren publicerade arbeten från ekonomiskt-historiskt håll som berör det svenska järnvägsbyggandet skall här endast nämnas L.-E. Hedin: *Some notes on the Financing of the Swedish Railroads 1860—1914, Economy and History* 1967, samt H. Modig: *Järnvägarnas efterfrågan och den svenska industrin 1860—1914*, Uppsala 1970 (akad. avhandling, duplic.).

² Se för Sverige Modig, sammanfattande sid. 185—191, samt för USA detta arbete, sid. 6—9, och där anf. litteratur.

³ Formuleringen hos C.-A. Gemzell i dennes rec. av Oredssons avhandling, tryckt i HT 1970: 3. Se sid. 390.

nionsbildare som direkt försökte påverka den svenska järnvägspolitiken.⁴ Hans målsättning har varit dubbel. På en nivå i sin skildring har han velat beskriva den järnvägspolitiska utvecklingen i Sverige fram till och med statsmakternas beslut 1890 att köpa in och fullborda den s.k. malmbanan från Luleå till Riksgränsen och norska Narvik. Det första stora huvudavsnittet i boken om järnvägarna och det allmänna svarar mot det syftet. Efter två inledande kapitel om utrikes järnvägspolitik och tidigare erfarenheter i Sverige av offentlig företagsamhet redovisas där de beslut som centrala myndigheter fattade i järnvägsfrågan och de politiska sammanhang i vilka besluten kom till.⁵ Först skildras statsbanepolitiken och därefter i ett eget avsnitt statens och kommunernas relationer till de enskilda järnvägarna. I övrigt är framställningen i detta parti kronologiskt disponerad. Betydande utrymme ägnas åt den centralt artikulerade opinionen, åt ställningstaganden och bevisföring i regering och riksdag, i utskottsbetänkanden och utlåtanden från andra myndigheter. Ett antal större tidningar samt broschyrmaterial och annan likartad litteratur dras också in.

Bokens sista tredjedel består av ett par systematiskt upplagda avsnitt. I det ena söker författaren klargöra hur argumenteringen i de skildrade debatterna var strukturerad logiskt. I det andra studeras debattörerna — eller *aktörerna* som Oredsson med ett från samhällsvetenskapligt håll lånat språkbruk föredrar att kalla dem. De olika aktörernas (enskildas, ämbetsverks, intressegruppers) möjligheter att påverka beslutsprocessen diskuteras liksom spörsmålet hur uppfattningarna i de järnvägspolitiska frågorna förhöll sig till de allmänna ideologiska grupperingarna. Författarens uttalade ambition har varit att med sina argumentations- och aktörsanalyser avvinna sin forskning resultat som ligger på en för politisk-historisk forskning hög generaliseringsnivå. Han har velat göra det lättare att jämföra den järnvägspolitiska debatten i Sverige på 1800-talet med andra samtida debatter om den offentliga sektorn, även utländska, och att utsträcka jämförelsen till andra tidsperioder.⁶ De systematiska partierna i avhandlingen har utformats med denna komparativa aspekt i sikte.

Nordiska historiker har under senare år ägnat en myckenhet tid och energi åt att tänka och tala över ämnen som rör historievetenskapens metoder och inriktning. Några har också behandlat ämnet i skrift.⁷ De debatter, som sålunda har förekommit, har aktualiserat en rad viktiga frågeställningar, teoretiska och metodologiska likaväl som frågeställningar av strategisk och forskningspolitisk art. I allmänhet har de, tror jag, upplevts som stimulerande.

⁴ HT 1970: 3, sid. 338.

⁵ Så också enligt författarens egen sammanf. formulering, avh. sid. 212.

⁶ Oredsson, sid. 43.

⁷ Sedan 1965 anordnas årligen s.k. Nordiska fackkonferenser för historisk metodlära för diskussion av historieteoretiska problem och metodfrågor. Rapporter från konferenserna utsänds, sedan 1967 av Universitetsforlaget i Oslo, under samlingsrubriken Studier i historisk metod (om dessa konf., se i övrigt S. Langholm: De nordiske fagkonferanser osv., HT 1970: 1, sid. 68—79). I övrigt, se t.ex. R. Torstendahl: Historia som vetenskap, Sthlm 1966, samt artiklar av S. Björklund i Scandia 1965 och B. Odén i HT och StvT 1968.

Sverker Oredsson hör till de historiker som har vetat att hämta stimulans ur den pågående debatten om historievetenskapens metoder och inriktning. Han har tillgodogjort sig uppslag och synpunkter ur denna debatt och han har, inte utan oräddhet, prövat att göra praktiskt bruk av dem i sitt eget arbete. Det fristående argumentationsanalytiska avsnittet i Oredssons bok är, som han själv har framhållit, »i viss mån ... en nyhet».⁸ Följdriktigt har det blivit det mest uppmärksammade. Jag skall här inte i enskildheter gå in på den kritik som har riktats mot detta och det efterföljande systematiska avsnittet i boken eller mot författarens metod att välja ut de debattinlägg som bildar underlag för analysen.⁹ I det stora hela syns mig kritiken berättigad och väsentlig.¹⁰ Men ett par funderingar skall jag tillåta mig.

För det första tror jag således att författarens debattanalyser trots allt bereder vägen för roliga, intressanta och, varför inte, rätt överraskande jämförelser. Och viktigare är under alla omständigheter att Oredsson med de systematiska avsnitten i sin bok bland historiker har introducerat forskning på en hög ambitionsnivå. Boken om järnvägarna och det allmänna kommer, det är min övertygelse, att inspirera historiker framöver till nya försök i samma genre. Slår den prognosen in tycks det också stå klart att bokens författare har vunnit ett av de vackraste resultat som överhuvud står att vinna med ett avhandlingsarbete i historia.

En annan sak är sedan att Oredsson, fastän hans målsättning har varit dubbel, av åskilligt att döma har gått till verket med den här diskuterade som den primära. Skildringen i avhandlingens första stora avsnitt om den järnvägspolitiska utvecklingen har, förefaller det, hela tiden syftat fram mot analyserna i den systematiska avhandlingsdelen¹¹, och som jag ser det har detta ibland på ett olyckligt sätt förryckt problemställningar och slutsatser där. Det finns anledning att senare återknyta till en kritik av den innebörden.

Olika meningar kan hysas om vilken forskning som är intressantast, forskning på den ena eller den andra av de båda nivåer som Oredsson har valt att röra sig på — eller, självfallet, forskning på ytterligare någon annan ambitionsnivå. Jag kan inte se att forskning på någon nivå på principiella grunder kan avvisas som oviktig eller ointressant, i och för sig inte heller att det skulle vara omöjligt eller olämpligt att arbeta på två (eller flera) nivåer parallellt. Tvärtom vill jag göra gällande att Oredsson har gjort det med gott utbyte.

⁸ HT 1970: 3, sid. 336.

⁹ För denna hänvisas allmänt till Gemzells rec., HT 1970: 3, sid. 382—390, och till artikel i samma häfte, sid. 327—335, av ekonom-historikerna B. Holgersson, O. Krantz och E. Nicander (nedan HKN).

¹⁰ Oredssons invändningar i meningsutbytet med HKN, se HT 1970: 3, sid. 335—340, har således i huvudsak inte förmått övertyga mig.

¹¹ Jfr. dock HKN, HT 1970: 3, sid. 332.

¹² Att det sedan hade varit värdefullare om Oredsson hade kunnat påvisa att den interventionism i järnvägspolitiken som Gripenstedt fr.o.m. 1850-talet pläderade för var väl förenlig med hans allmänt liberala åskådning finner jag svårt att bestrida. Jfr. HKN, HT 1970: 3, sid. 331, och Oredsson, sammastädes sid. 337.

Det kronologiska partiet i avhandlingen om den svenska järnvägspolitiken svarar mot vad som kunde kallas den lägre eller traditionellt historiska nivån i Oredssons framställning. Partiet innehåller många viktiga iakttagelser och resultat. Eftersom vi har vant oss vid att förknippa J. A. Gripenstedts namn med en i klassisk mening liberal ekonomisk politik (frihandel, näringsfrihet, fri ränta) är det onekligen en poäng att lyfta fram att Gripenstedt i författarens skildring framstår som den kanske mest medvetne och konsekvente företrädaren för en interventionistisk politik i järnvägsfrågan vid förra seklets mitt.¹³ Speciell vikt fäster Oredsson med all rätt vid Gripenstedts bedrift att vid 1850-talets slut inaugurerar en finanspolitik, där statlig upplåning utomlands utgjorde det fundamentala inslaget. Att i alla händelser statens järnvägsinvesteringar kunde göras utan att kapitaltillgången här hemma för annan investeringsverksamhet minskades har bedömts som en av de avgörande faktorerna när det har gällt att förklara tillväxttakten och balansen i den industriella utvecklingen.¹⁴

Betydelsefullt är också att det tydligare än som hittills har skett belyses att statsmakterna genom de villkor som förknippades med koncessioner och lån till de enskilda järnvägsföretagen skaffade sig långtgående möjligheter att öva inflytande och kontroll över den privata järnvägsdriften. I själva verket är det sannolikt häri man har att söka huvudorsaken till att förslaget begrovs, när den s.k. välfärdskommittén 1886 rekommenderade inköp i stor skala av privatbanorna. Oredssons utsaga att opinionen inte var mogen för ett så dramatiskt steg som ett allmänt järnvägsförstatligande¹⁵ representerar en även i vetenskapliga sammanhang inte sällan förekommande typ av skenförklaringar.

Större betydelse har emellertid de slutsatser på den lägre nivån som följer med författarens energiskt drivna huvudtesen, tesen att en medveten, klart fattad interventionistisk ideologi existerade och kan urskiljas bakom den aktiva järnvägspolitik, som fördes under 1800-talets senare hälft. När Oredsson har betraktat som sin angelägnaste uppgift att demonstrera detta innebär det så vitt jag förstår ingenting mindre än att han samtidigt på en central punkt har bidragit till att revidera hela vår uppfattning om 1870- och 1880-talens politiska historia. Det blir i framtiden inte möjligt att gå förbi Oredsson och i Tingstens, Elvanders och andras efterföljd hävda att svensk politik under decennierna före det tullpolitiska systemskiftet bar en övervägande noninterventionistisk prägel eller rentav att noninterventionismen som princip var självklar.¹⁶ Det innebär, om jag har sett rätt, vidare att en ny dimension har tillagts den debatt om »ideologiernas död» som hos oss

¹³ Se härom sammanfattande L. Jörberg: Några tillväxtfaktorer i 1800-talets svenska industriella utveckling. Kring industrialismens genombrott i Sverige (red. R. Lundström), Sthlm 1966, sid. 32—33.

¹⁴ Oredsson, sid. 211.

¹⁵ Se sålunda H. Tingsten: Den svenska socialdemokratiens idéutveckling I, Sthlm 1941, särsk. sid. 42 och sid. 62, samt N. Elvander: Harald Hjärke och konservatism. Konservativ idédebatt i Sverige 1865—1922, Uppsala 1961, sid. 24. De åsyftade formuleringarna är givetvis förenklingar. Likväl torde de ge uttryck för en tämligen väl etablerad uppfattning om hur riksdagspolitiken i det stora hela gestaltade sig under 70- och 80-talen.

också är nära knuten till Tingstens namn.¹⁶ Och slutligen innebär det, nog så viktigt, att Oredsson har visat att det nya riksdagsskicketets första kammare kan vara ett mera lösnande forskningsobjekt än vad man av hävd har brukat anse.¹⁷ En av de grundläggande teserna i avhandlingen är nämligen att den principiella statstillvändhet som Oredsson vill urskilja i de järnvägspolitiska debatterna väsentligen var förankrad i den fyrkvalda kammaren. Den bondedominerade andra kammaren agerade återhållsamt i järnvägspolitiken.

Den räckvidd som framlagda forskningsresultat har för vår redan etablerade kunskap eller kan förväntas få för kommande forskning är, har det sagts, ett kriterium på resultatens värde.¹⁸ Är kriteriet rimligt, och det menar jag att det är, tycks det också erbjuda stöd åt omdömet att Oredsson på båda nivåerna i sin järnvägshistoria har uppnått en hel serie värdefulla resultat.

2

På första sidan i sin bok har författaren meddelat hur han vill att bokens titel skall läsas. Frågan om statens och kommunernas relationer till landets järnvägar skall, utvecklas det, vara framställningens huvudtema.¹⁹ Längre fram i boken underrättas emellertid läsaren om att det kommunala järnvägsengagemanget skall behandlas kortfattat, eftersom ämnet har gjorts till föremål för en separat studie.²⁰ De påståenden om kommunernas järnvägsengagemang som sedan återfinns i avhandlingen bygger på erfarenheter, som författaren har förvärvat vid arbetet med denna studie. Enligt min mening tenderar de att antyda en bild av verkligheten som åtminstone inte är invändningsfri. Jag tror att bilden borde ha tecknats anorlunda och att detta kunde ha åstadkommit med jämförelsevis enkla medel. Jag tror därtill, och skall nedan argumentera för uppfattningen, att om så hade

¹⁶ För en relativt kortfattad men uppslagsrik analys av denna debatt, se R. Torstendahl: *Historikern inför ideologierna. Problemställningar utifrån debatten om ideologiernas död*. Scandia 1967: 2, sid. 217—249. Utsagan här tar sikte på omständigheten att debatten utförligt har uppehållit sig vid förändringar i det politiska klimatet under efterkrigstiden, föga däremot uppmärksammat perspektivet bakåt i tiden.

¹⁷ Att FK:s behandling av de stora politiska frågorna under 2-kammar-systemets äldsta skede i allmänhet har getts en undanskymd plats i litteraturen har tidigare påpekats av G. B. Nilsson som också i *Självstyrelsens problematik, Undersökningar i svensk landstingshistoria 1839—1928*, Uppsala 1967, menat att detta skett med orätt. Se sid. 41. Från den helt annan utgångspunkt åtminstone tangeras synpunkten av Oredsson själv i uppsatsen *Statsmakterna och den ekonomiska krisen i slutet av 1870-talet*. Scandia 1967: 1, sid. 96—97.

¹⁸ Så R. Torstendahl i *Historia som vetenskap*, sid. 41. För en fyllig diskussion av kriteriet och dess användbarhet, se B. Odén: *Clio mellan stolarna*. HT 1968: 2, sid. 201—202.

¹⁹ Sid. 11 med not 1.

²⁰ Sid. 43, not 3; där författaren hänvisar till sin uppsats *Järnvägarna och den kommunala kompetensen*, tryckt i HT 1969: 4.

²¹ Avh., sid. 181.

skett författarens hela bedömning av den äldsta järnvägsepoken hade kommit att utfalla på ett annat sätt än som nu faktiskt har blivit fallet.

De kommunala järnvägsengagemangen var huvudsakligen engagemang i privata järnvägar. Oredssons generella utsagor om kommunernas järnvägsengagemang lyder:²¹

»För de enskilda järnvägarna var i många fall de kommunala engagemangen av avgörande betydelse. Det fanns järnvägar där kommuner stod för 70 % av aktieteckningen. Enligt en redovisning för de enskilda järnvägarnas skulder uppgick 1906 kommunernas andel av aktiekapitalet till 22 %. I det kommunala livet var såväl järnvägsentusiasm som järnvägsstrider mycket viktiga element från de nya kommunallagarnas tillkomst 1862 och ett stycke in på innevarande århundrade.»

Oredsson påstår alltså mer eller mindre explicit tre saker om de kommunala engagemangen i enskilda järnvägar: att dessa engagemang i allmänhet var av mycket stor vikt för det kommunala livet, att de i allmänhet var av stor betydelse för järnvägsbolagen samt att de i många fall var av avgörande betydelse för bolagen. Utsagorna kräver en granskning.

Genast skall då sägas att kommuner ibland tycks ha gjort förbluffande stora satsningar av det slag, som det här är fråga om. Så investerade exempelvis Sundsvalls stad, om den kommunala finansstatistiken är vittnesgill, år 1874 inte mindre än 1 milj. kr i »jernväg», som det lakoniskt heter i den anmärkning som uppgiften om stadens stora utgifter för kommunikationsändamål detta år har ansetts motivera.²² Uppgiften skall ses mot bakgrunden att dels Sundsvall 1874 hade något mer än 6.000 invånare, dels svenska statens rekordstora anslag till statsbanorna det aktuella året belöpte sig till totalt 16,5 milj. kr.²³ I realiteten är den liktydig med att sundsvallsborna 1874 åkte tåg med lejonparten av sin budget. Och flera exempel kunde anföras. Klart, och föga överraskande, är dessutom att den kommunala järnvägspolitiken stundom förorsakade allvarliga kommunala tvister.²⁴ För frågan om myndigheternas tolkning av kommunallagens generella kompetensregel blev den av stor vikt.²⁵ Men för en bedömning av det kommunala järnvägsengagemangets omfattning och betydelse i dess helhet är naturligtvis upplysningar av den arten värdelösa.

Intressantare är onekligen notisen att drygt en femtedel av de enskilda järnvägsbolagens aktiekapital 1906 var kommunalt. I synnerhet om den kombineras med den i ett annat sammanhang aningslöst meddelade uppgiften att enskilda järnvägsföretag (med kommuners hjälp) under den period som avhandlingen om-

²² BiSOS: U) Kommunernas fattigvård och finanser, 1874. Uppgiften återfinns i tabell nr. VI, sid. 243, kolumn 59; med anmärkning 11 till denna kolumn, sid. 249. Förmodligen har beloppet satsats i banan Sundsvall-Torpshammar, en av de få privatbanor som byggdes i Norrland och som var under byggnad det aktuella året.

²³ Oredsson, sid. 307, tabell 3.

²⁴ Så också Oredsson: Järnvägsbyggandet och den kommunala kompetensen. HT 1969: 4, sid. 436.

²⁵ Sammastädes, sid. 437 ff.

spänner byggde dubbelt så mycket järnvägar som staten, räknat i bankilometer,²⁶ syns den bekräfta intrycket att en mycket betydande kommunal satsning i enskilda järnvägar gjordes under perioden. Men Oredsson begår underlåtenhetssynder.

Omedelbart iögonfallande är i första hand, att uppgiften om antalet byggda bankilometer i och för sig inte tillåter några slutsatser beträffande den satsning som gjordes *ekonomiskt* av enskilda respektive av staten för järnvägsnätets utbyggnad. Och naturligtvis har författaren inte menat detta. Den refererade uppgiften har lämnats i ett annat syfte. Men å andra sidan har Oredsson på många ställen i avhandlingen pekat på att statsbanesystemets motståndare i sin argumentering gärna betonade att statligt byggande i regel eller alltid brukade ställa sig dyrare än enskilt.²⁷ Så långt jag har kunnat finna har han ingenstans uttryckligen formulerat frågan vilka erfarenheter som kunde tänkas ge underlag åt en argumentering av den innebörden.²⁸ Den hade fog för sig. Redan omständigheten att statsbanorna anlades med normal spårvidd, medan de privata bolagen i inte liten utsträckning byggde smalspårigt, medförde sålunda drygare anläggnings- och driftskostnader för staten än för privatbolagen. De normalspåriga banorna var dimensionerade för större och tyngre tåg och för högre hastigheter än de smalspåriga. Detta ställde i sin tur särskilda krav på uppbyggnaden av banvallar och på investeringar i räls, lok och tågset. Investeringskostnaderna sprang i höjden.

Ett ambitiöst men av Oredsson förbisett försök att beräkna storleken av och sättet att finansiera de nyinvesteringar som på den ena sidan staten och på den andra sidan privatbolagen fram till 1914 företog i järnvägsanläggningar redovisas i en av de texter som återfinns i avhandlingen för den summariska redogörelsen där rörande kommunernas järnvägsengagemang.²⁹ Kalkylerna ger vid handen, att staten före kriget investerade i runda tal 400 milj. kr i nybyggen av järnvägar, bolagen ca 500 milj. kr. Staten ägde 1914 fortfarande endast en tredjedel av det totala järnvägsnätet. Eller annorlunda uttryckt, uppgiften om järnvägsnätets längd ger en grovt missvisande bild av relationerna mellan statens och privatbolagens ekonomiska satsningar i järnvägsbyggande. Dessa relationer är, förefaller det mig, ur politisk-historisk synpunkt väl så intressanta som de i Oredssons bok uppmärksammade.

Till det anförda skall fogas ytterligare en reflexion. För att belysa det kommunala järnvägsengagemangets betydelse ger Oredsson siffror för hur stor del av bo-

²⁶ Se avh., sid. 165, tabell 2.

²⁷ Se särsk. sid. 243 ff., där de till kostnadsaspekterna knutna argumenten redovisas systematiskt.

²⁸ Självfallet förekommer i O:s redovisning ofta argument som hänvisar till spårvidd och konstruktionssätt i övrigt. Även kostnadskalkyler som utnyttjades i bevisföringen redovisas. Men avhandlingen igenom nöjer sig Oredsson i stort sett med att anföra argumenteringen i de olika ämnen han tar upp. En läsare som intresserar sig för den verklighetsförankring som denna åtminstone i regel kan förutsättas ha ägt lämnas ofta på ett irriterande sätt i sticket. I det följande tänker jag påstå att författaren genom sin brist på intresse för frågeställningar av den här antydde typen här ställt sig själv vilse i uppfattningen av den verklighet som det är hans ambition att skildra och uttala förklaringar om.

²⁹ Hedén: *Some Notes osv., Economy and History 1967*, här särsk. sid. 5.

lagens aktiekapital som ägdes av kommuner. Det är egendomligt att han inte har funnit det värt mödan att samtidigt upplysa om att de enskilda järnvägarna varken uteslutande eller övervägande byggdes med aktier. För att vara mera precis, privatjärnvägarna var enligt de ovan återgivna beräkningarna aktiefinansierade till endast 40 %. Statsmakterna stod lånevägen för 20 % av det erforderliga kapitalet och resten anskaffades genom obligationslån eller på annat sätt.³⁰

Tagna tillsammans, och i förening med den vaga men suggestiva utsagan om kommunernas järnvägsentusiasm, ger — det måste bli min konklusion — Oredssons sakuppgifter en överdriven föreställning om omfattningen och betydelsen av de kommunala järnvägsengagemangen. Iakttagelsen har större räckvidd än som i förstone kan tyckas. Problemets principiella vikt motiverar att det inte lämnas därhän med det sagda. Det skall nedan angripas från en ny utsiktspunkt.

Med 1870-talet fick järnvägsbyggandet i Sverige betydande omfattning. Banlängden mer än tredubblades under detta årtionde. Drygt 122 milj. kr satsades i enskilda järnvägar under dess första hälft. 1874 kulminerade järnvägsintresset i landet. Inget annat år före 1895 investerade stat och enskilda så stora belopp i järnvägsföretag.³¹ Från och med 1874 har vi också tillgång till statistiska centralbyråns kommunala finansstatistik. Som all annan officiell statistik är denna behäftad med brister och ofullständigheter. Men jag vill resa spörsmålet om man ändå inte ur den statistiken kan läsa fram en *tendens* beträffande det kommunala järnvägsengagemanget, som tämligen väl stämmer överens med vad man på allmänna grunder hade anledning att vänta sig. Författaren har inte i något sammanhang åberopat den kommunala finansstatistiken.

Man kan således utifrån denna statistik göra mera generella observationer än den som tidigare har refererats och som rörde Sundsvall. För perioden till och med 1880 gäller enligt statistikförfattarens upprepade försäkringar, att alla de järnvägsutgifter som beslutats vid städernas rådstugor och redovisats till centralbyrån också har förtecknats i årsredogörelserna som utgifter av detta speciella slag.³² Det kan slås fast, att om detta är korrekt ett femtontal av rikets städer och köpingar redovisade järnvägsutgifter 1874.³³ Totalbeloppet var betydande om man bedömer det i relation till invånarantalet i de aktuella städerna — per capita ungefär åtta gånger så stort som det under året anslagna beloppet till statens järn-

³⁰ Sammastädes sid. 11—42 och sid. 16. Hedins siffror har senast utnyttjats av Modig, se anf. a., sid. 79—80.

³¹ För uppgifterna här hänvisas till Oredsson, sid. 166 och sid. 307, tabell 3, samt till Jörberg, anf. a. sid. 33.

³² Se BiSOS: U), 1874, sid. XII samt motsvarande i de följande årsredogörelserna. De aktuella utgifterna återfinns i statistiken för 1874 och 1875 i Tabell VI under rubriken Utgifter för allmänna byggnader, platser o.d., kolumnen Övriga, för åren därefter i Tabell VII (7). Den del av de redovisade totalutgifterna som varit järnvägsutgifter anges i anmärkningarna efter tabellerna.

³³ Uppgiftens inexacthet beror på att statistiken i ett par fall, Växjö och Kalmar, uttalar ett ?. Beloppens storlek på tillhoppa 375.000 kr gör det dock rimligt att förmoda att det även i dessa fall har rört sig om investeringar i järnvägsanläggningar. I något fall har de redovisade utgifterna varit små och avsett »jernvägsundersökning».

vägar utslaget på samma sätt. Men även om man tar hänsyn till att under hela sjuårsperioden trettioåret städer i riket redovisade utgifter för järnvägar består huvudintrycket, att inte ens i städerna och inte ens under 1870-talet hörde järnvägsengagemang till regeln. Ett motsvarande men självfallet mycket starkare intryck får man, om man går till statistiken för landsbygdskommunerna.

I länssammandragen för rikets landsbygdskommuner förekommer en särskild kolumn, som gör räkning för kommunernas utgifter för kommunikationsanläggningar, dvs. för järnvägar, vissa väganläggningar, broar, i förekommande fall färjor o.a.²⁴ Malmöhus län var i fråga om enskilda järnvägar ett av de två vid den avhandlade periodens slut järnvägstätaste länen i riket. Upp emot 250 landsbygdskommuner ägde hemortsrätt i länet. I Malmöhus län varierade utgifterna för kommunikationsändamål inte mycket före 1882. Summor på mellan 1.700 och drygt 3.000 kr anslogs i allmänhet till dessa ändamål, och även om det beaktas att som mest var fjärde kommun uppges ha haft utgifter för kommunikationsändamål, ger en enkel räkneövning vid handen, att det i de enskilda fallen aldrig kan ha rört sig om hisnande belopp, inte heller efter tidens förhållanden.

Enda noterade undantaget under 1870-talet inträffade 1879. Totalt 32.000 kr utgick då över den kommunala budgeten i länet till kommunikationsändamål. Tre år senare steg emellertid siffran plötsligt till 107.000 kr, året efter nådde den sin högsta höjd eller 179.000 kr. 1888 slutligen var den på nytt nere vid 1870-talets nivå eller i det närmaste nere på denna nivå.

Det anmärkningsvärda är nu fr.a., att 1879 års siffra fullständigt kan förklaras med hänvisning till omständigheten att *en enda kommun*, Väsby kommun i Höganästrakten, det året anslag 30.000 kr till kommunikationsändamål. Även om det inte står angivet, har det rimligen varit fråga om järnvägsanslag. 1882 berodde analogt den höga totalsumman på stora utgifter i *en kommun*. Hörby kommun byggde järnväg för 100.000 kr 1882, och statistiken uppger i klartext om detta förhållande. 1883 års toppnotering kan tillskrivas *sex kommuners* järnvägsengagemang på tillhoppa 175.000 kr. Och till sist, iakttagelser som pekar åt samma håll kan göras för andra län i södra Sverige, Kristianstads, Hallands eller Kronobergs län. För Kronobergs län gäller visserligen, att man inte i den centrala statistiken kan hitta uppgifter som uttryckligen säger att den eller den kommunen året så eller så hade stora järnvägsutgifter. Men i stället kan man observera en oförmodad och ospecificerad utgiftstegring vid 1870-talets slut, som berodde på dryga utgifter i en handfull kommuner. I samtliga fall rörde det sig om kommuner som låg vid eller nära intill banan Vislanda-Bolmen som var under anläggning vid denna tid.

Jag vill av flera skäl, källans otillförlitlighet, undersökningens karaktär av provisorium o.a., inte överbetona värdet av de resultat som har redovisats här. Men de skall kompletteras med uppgiften, att de totala utgifterna för kommunikations-

²⁴ Uppgifterna i det följande ur den kommunala finansstatistiken utan att exakt hänvisning för varje enskilt fall har ansetts erforderlig. Fr.o.m. 1883 förtecknas landsbygdskommunernas utgifter för kommunikationsändamål för sig endast i länssammandragen. Uppgifterna om järnvägsutgifter dock alltid i anmärkningarna efter huvudtabellerna: 1874-75, Tabell IV, därefter Tabell V (5). Länssammandragen Tabell V resp. VI (6).

ändamål i rikets landskommuner 1874 — de stora järnvägsinvesteringarnas år — tycks ha stannat vid 4,6 % av kommunernas sammanlagda utgifter. 1880 och 1890 låg siffran kring eller under 3 %. Mellan 18 och 23 % av de kommunala utgifterna på landsbygden gick samtidigt till prästlöner, än större delar till att täcka de stigande kostnaderna för fattigvårds- och folkskoleändamål.³⁵ In summa syns det mig finnas goda skäl för antagandet att den »järnvägsfeber» som Oredsson i full kongenialitet med sitt ämne ibland talar om, att denna »järnvägsfeber» för kommunernas vidkommande var en mindre utbredd sjuka än utsagorna i hans avhandling kan ge sken av.³⁶

Den generellt syftande hypotes rörande kommunernas järnvägsengagemang, som jag i det föregående har velat ställa upp som ett alternativ till den av Oredsson på svaga grunder antagna, måste självfallet prövas med långt större omsorg än som här har varit möjligt, innan den kan anses vara i någon rimlig mening etablerad. De meddelade uppgifterna behöver kompletteras med upplysningar om när de enskilda järnvägsnäten i de olika sydsvenska länen företrädesvis byggdes ut. En rad problem, som rör arten av och formerna för kommunernas engagemang, de kommunala budgeteringsprinciperna, räkenskapsföringen osv. anmäler sig. Men hypotesen bär sannolikhetens prägel. Som inledningsvis påpekades var det svenska samhället ännu vid slutet av den period som Oredsson skriver om ett bondesamhälle, men ett bondesamhälle i upplösning. Befolkningens flertal hörde hemma på landsbygden, var bondebefolkning eller av jordbruket beroende befolkning. Särskilt länen söder om Bergslagen var starkt agrara till sin struktur.³⁷ Tanken att bönderna i de många, små och ofta fattiga jordbrukskommunerna skulle ha stått upp på sina kommunalstämmor och entusiastiskt skänkt anslutning och röster åt förslag om kommunalt stöd till enskilt järnvägsbyggande infinner sig inte med någon omedelbar kraft att övertyga.

Det är nödvändigt att med emfas stryka under, att Oredsson noga taget inte har gjort detta gällande — eller i varje fall inte har påstått det explicit. Min invändning tar uteslutande sikte på omständigheten, att frågeställningen överhuvud taget inte har intresserat honom. Jag tror att den borde ha intresserat honom. Jag menar att redan vad som ovan har dragits fram hade kunnat ge proportioner åt

³⁵ Siffrorna framräknade ur BiSOS: U), länsammandragen. För åren 1880 och 1890 finns de lätt tillgängliga i E. Söderberg: Landskommunernas och köpingarnas ekonomiska bärkraft. Förberedande statistisk undersökning enligt Kungl. Maj:ts uppdrag verkställd af ... Sthlm 1911, sid. 27.

³⁶ Då Oredsson förutom på de ovan diskuterade sakuppgifterna tycks ha baserat sin uppfattning om kommunernas järnvägsentusiasm osv. huvudsakligen på en rad av honom undersökta fall när kommunala järnvägsbeslut har överklagats och därför gjorts till föremål för myndighetsprövning i högsta instans (se HT 1969: 4, uppsatsen Järnvägsbyggandet osv.), vill jag betona att det naturligtvis krävs mera än en aldrig så fullständig redogörelse för sådana enskilda fall för att tillbakavisa det här gjorda generella antagandet.

³⁷ För jordbruksfyrrtalets andel av det totala fyrrtalet i riket och för förändringar däri under den diskuterade perioden se sammanfattande min uppsats Kommunen som bolag?, Scandia 1970: 1, sid. 78—79.

många av de iakttagelser och slutsatser som, förtjänstfullt i och för sig, redovisas i avhandlingen om järnvägarna och det allmänna. Den enskilda järnvägsdriften hade exempelvis tydligare än som faktiskt har skett framträtt som i första hand ett privatkapitalistiskt intresse, och den generositet med vilken andrakammarbönderna tidvis bemötte propåer om statligt stöd åt enskilda järnvägsföretag hade därigenom kunnat erhålla en klarare belysning. Iakttagelsen att en bevisföring som tog fasta på samhällsnyttan kunde förekomma också i den del av den järnvägspolitiska debatten, som kretsade kring statens befattning med den enskilda järnvägsdriften, hade inte behövt te sig uppseendeväckande.

De kommunala järnvägsengagemangen må, sammanfattningsvis, ha varit mindre omfattande än vad Oredsson har trott. Jag har försökt argumentera för antagandet att det kan ha förhållit sig på det sättet, men jag är av uppenbara skäl inte beredd att uttala någon definitiv mening i frågan. Den synpunkt som jag har velat skjuta i förgrunden är att de kommunala järnvägsengagemangen i eminent grad hör med till den verklighetsbakgrund, mot vilken ställningstaganden och bevisföring i centrala instanser bör förstås. Oredsson har inte insett detta. Han har, uttryckt på ett mera allmänt sätt, inte varit medveten om de vanskligheter, som troligen är förknäpade med varje försök att samtidigt och systematiskt arbeta på skilda generaliseringsnivåer. Det brister i kontakt och samspel mellan de olika nivåerna i hans skildring, och slutsatser dras med lätt hand på den ena nivån, när de borde ha förbehållits den andra. Den granskning av hur Oredsson bedömer böndernas roll i järnvägspolitiken som skall företas i det följande är ägnad att ytterligare bekräfta detta.

3

Frågan om böndernas roll i järnvägspolitiken måste självfallet bli en huvudfråga för en författare, som skriver om denna politik på 1800-talet. Oredsson bedömer böndernas järnvägspolitik snävt. Såväl bondeståndet som dess arvtagare lantmannapartiet i andra kammaren lät sin hållning bestämmas av en grundläggande misstro mot det nya kommunikationsmedlet eller i många fall av ren negativism, menar han. Sin helhetssyn i frågan formulerar författaren i dessa satsar:⁹⁸

»Sammantaget torde man dock ändå kunna våga påståendet, att svensk järnvägspolitik blivit annorlunda om representationsreformen med dess förstärkta maktställning för bönderna genomförts tidigare. Järnvägsbyggandet skulle ha börjat senare, i mindre skala och med mindre statligt engagemang.»

Oredsson kan naturligtvis anföra skäl för sitt omdöme. Bondeståndet gick emot stambanebeslutet 1854. Ståndet såg också med stark ovilja på det på utlandslån baserade gripensstedtska finansieringssystemet. Och andrakammarböndernas restriktivitet när frågor om anslag till statsbanorna stod på dagordningen är notorisk. Men spørsmålet inställer sig om detta till sist inte är mindre överraskande än författaren tycks ha menat, när han har sökt efter en förklaring till fenomenet. För-

⁹⁸ Oredsson, sid. 291.

klaringen har han funnit i vad han beskriver som »en naturlig, icke-ideologisk konservatism», parad med skattepolitiska överväganden från böndernas sida och en vilja att prioritera vägbyggandet snarare än utbyggnaden av ett helt nytt kommunikationssystem.³⁹

Jag skall här inte försöka dra i tvivelsmål förekomsten av idéer om sparsamhet med statsmedel som något i och för sig gott. En extensiv läsning av riksdagsprotokoll från årtiondena kring sekelskiftet har efterlämnat intrycket, att sådana idéer faktiskt förekom och att de kunde påverka ståndpunktstaganden och beslut i skilda frågor. Uppenbarligen hängde de nära samman med föreställningar om den starkt begränsade statsmakten. Men viktigare än detta måste vara, att dessa idéer för själva sin existens och sin förmåga att fortleva som jag ser det var beroende av att de svarade mot behov och intressen i det samhälle eller inom de grupper där de uppstod och utvecklades. Uppfattningen torde vara föga kontroversiell och under alla omständigheter skall jag avstå från att nu redovisa mina skäl för den. Oredssons skildring av bönderna i järnvägspolitiken skall i stället diskuteras utifrån premisen att den i grunden är riktig.

Riksdagsböndernas järnvägspolitik tog sig enligt Oredsson främst uttryck i statsbanenegativism. Större förståelse visade bönderna och den av bondegrupperna dominerade andra kammaren för behovet att bistå den enskilda järnvägsdriften med lån och andra former av understöd.⁴⁰ Det är värdefullt att Oredsson gång på gång betonar, att ortsintressen och enskilda politikens privata intressen i järnvägsdrift har spelat en viktig roll för attityder och ställningstaganden i dessa sammanhang.⁴¹ Med det rösträttssystem som fram över sekelskiftet bestod i kommunerna var det i varje fall i teorin möjligt för bolag eller för enskilda storfyrkar — en Emil Key, en Carl Ifvarsson, en Erik Sparre — att politiskt dominera hela bygder. Rent generellt gäller naturligtvis också att statlig intervention kunde framstå som önskvärd eller nödvändig för en kommun med järnvägsplaner eller för en kommun, som redan hade gjort dryga åtaganden i järnvägsdrift. Bördor som fördelas över budgeten i en eller ett fåtal kommuner blir alltid tyngre att bära än om bördorna i stället fördelas över statens budget — dvs. på hela den skattedragande allmänheten.⁴² Att ett med Oredssons terminologi samhällsekonomiskt vinstmotiv kunde befinnas förmånligt att hävda av riksdagspolitiker även när deras agerande styrdes av begränsade eller privatekonomiska vinstintressen är knappast ägnat att väcka bestörtning.

Bondenegativismen mot statsbanor var på sitt sätt välgrundad. Det kan inte ha varit en orimlig tanke att den projekterade järnvägsdriften i ett glesbefolkat och

³⁹ Sammastädes.

⁴⁰ Sid. 292.

⁴¹ Det kan räcka att hänvisa till uppgiften att C. Ifvarsson var ledamot i styrelsen för Skåne-Hallands järnvägs AB som erhöll ett stort statligt lån 1882 (sid. 170 i avh.); till uppgiften att E. Key tidigt arbetade för en järnvägsförbindelse mellan sin egen hemtrakt Tjust och Göteborg (sid. 278) och till uppgifterna om E. Sparres agerande i såväl statsbanepolitiken som i frågan om det enskilda järnvägsbyggandet (sid. 277).

⁴² Se också om beslutet 1879 att inköpa Motalabanan avh. sid. 189, samt utförligare Oredsson, Statsmakterna och den ekonomiska krisen etc., Scandia 1967: 1, sid 104 ff.

outvecklat samhälle som det svenska vid förra seklets mitt skulle visa sig gå med förlust. När de samhällsekonomiskt betonade värderingarna så starkt sköts i förgrunden vid järnvägsperiodens början, bekräftar detta tvärtom att inte minst de politiker och opinionsbildare, som mest energiskt förordade det nya kommunikationsmedlet, dömde på det sättet. De grundskattetyngda bönderna ställdes med andra ord inför utsikten att få skattesubventionera ett jätteföretag som de med all rätt måste se inlett inte i första hand med modernnäringens förkovran i sikte utan för att befordra andra och för dem främmande ändamål och intressen. Eller i alla händelser, överväganden av det slaget har legat nära till hands på bondehåll.

Med de budgetprinciper som tillämpades på 1800-talet var det således ingen realistisk tanke, att skattemedel skulle tas i direkt bruk för reglering av de stora skulder som staten ådrog sig i och för järnvägsbyggandet. Än mindre, det skedde faktiskt när budgeten som inte var uppdelad i drift- och kapitalbudget regelmässigt överbalanserades under 1800-talets senare del.⁴³ På 1880-talet översteg »driftinkomsterna» med 10 % utgifterna, och inkomstöverskottet användes till räntebetalningar och amorteringar av fr.a. järnvägslånen. 10 milj. kr avsattes årligen till detta ändamål. Summan motsvarade 13—14 % av de totala statsutgifterna. — Det kan tilläggas att ännu vid förra seklets mitt minnet inte har varit allför avlägset av den förra stora statsskuld, som en utgiftsglad svensk regeringspolitik hade ådragit landet och som slutbetalats så sent som 1810. Den framskyntade också då och då i de järnvägspolitiska debatterna.⁴⁴

Å andra sidan var det inte främst bönderna som åkte tåg. En blick i den inkomststatistik som finns rörande järnvägsdriften visar att för statsjärnvägarnas del godstrafiken som man kunde förutse dominerade stort, sedan man väl hunnit över de första järnvägsåren.⁴⁵ Uppemot hälften av godstrafikinkomsterna tycks ha kommit från exportsektorn, mellan hälften och en tredjedel av dessa inkomster i övrigt från den inhemska industri- och byggnadssektorn. Det finns ingen anledning att anta att den bild som de refererade uppgifterna antyder konturerna till genomgripande skulle förändras om man också drog in den privata järnvägsdriften.

Även jordbruket kunde dra nytta av järnvägarna för sina transportbehov. 1850-talets stora beslut i stambanefrågan och den massiva järnvägsboom, som 1870-talet bevitnade, hade varit nära nog otänkbara, om inte en begynnande mekanisering och goda exportkonjunkturer också hade gjort delar av jordbrukssektorn beroende av nya transportmöjligheter.⁴⁶ Men att järnvägarna primärt kom till för att tillgodose jordbrukets behov av transporter torde likväl vara svårt att hävda. Och under alla förhållanden: oavsett hur man på bondehåll bedömde järnvägarna och den betydelse dessa kunde tänkas få för jordbrukets utveckling i stort, och oavsett med vilken grad av insiktsfullhet och framsynthet bedömningen skedde, kvar-

⁴³ För uppgifterna här se G. Richardsson: *Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*. Gbg 1963, sid. 380.

⁴⁴ Se sålunda Oredsson, sid. 251—252.

⁴⁵ För utförligare och mera exakta uppgifter än de här lämnade se Lindahl—Dahlgren—Kock: *National Income of Sweden 2*, Sthlm 1937, sid. 432—446.

⁴⁶ Härom Jörberg, anf. a., särsk. sid. 20—21.

står som ett ofrånkomligt faktum att bondeintresset var intimt förbundet med ett annat transport- och kommunikationsmedel. Det har inte undgått Oredsson att värden om de allmänna vägarna var ett onus som exklusivt vilade på jorden. Men det finns skäl, tror jag, att göra större affär av den omständigheten än Oredsson har ansett påkallat.

Väghållningsskyldigheten på landsbygden reglerades grundläggande i bestämmelserna i byggningsbalken i 1734 års landslag. Författaren omtalar i det andra av sina inledande kapitel, att skyldigheten att röja väg och bygga bro var en bondepåлага.⁴⁷ Han kunde ha tillfogat, att den kvarstod som en sådan under hela den period han behandlar samt att lagstiftningen ännu efter 1895 krävde att bönderna skulle bära tyngre bördor än andra skattskyldiga med avseende på den allmänna väghållningen. Med skiftesreformer, nyodlingar och, inte minst viktigt, uppkomsten av stationssamhällen, där järnvägarna drogs fram, blev väghållningsskyldigheten alltmera betungande.

Lagutskottet vid 1891 års riksdag redovisade en för 1880 gällande beräkning av kostnaderna för väghållningen på landsbygden som slutade på drygt sju milj. kr.⁴⁸ Ett stycke in på 1900-talet hade årskostnaderna stigit till bortemot det dubbla.⁴⁹ Vissa bidrag till landsbygdens väghållning utgick av statsmedel, men förhållandevis var bidragen små. Under hela perioden 1841—1890 anslogs sålunda 13 milj. kr av statsmedel till den allmänna väghållningen i riket.⁵⁰ Beloppet skall jämföras med den totalsumma på något mer än 250 milj. kr som enligt Oredssons egna uppgifter till och med 1890 gick över statens budget till byggande och underhåll av 2.600 km statsjärnvägar⁵¹ eller med att drygt 60 milj. kr vid denna tidpunkt hade utbetalats som lån eller återbetalningsfria anslag till privatjärnvägarna.⁵² Det fanns 50—60.000 km allmänna vägar i Sverige vid 1800-talets slut.

I ljuset av de här meddelade uppgifterna ter det sig inte det ringaste förbryllande om bönderna i riksdagen ofta inte upplevde statlig satsning i järnvägar som en första rangens kommunikationsangelägenhet. Det är inte så mycket böndernas dokumenterade njugghet med anslag till (den statliga) järnvägsdriften som behöver förklaras. Det är i stället problemet hur det alls var möjligt att driva en så aktiv järnvägs politik som faktiskt skedde i det gamla bondesamhället. Om Oredsson i någon mera egentlig mening har sett det problemet är osäkert.

Till en del står den sökta förklaringen av allt att döma att finna i omständigheter, som jag åtminstone har snuddat vid i den tidigare framställningen, i av befolkningstryck, tekniska nyheter och en ändrad marknadssituation betingade för-

⁴⁷ Sid. 37 i avh. På de följande sidorna redovisas böndernas agerande i frågor som rörde allmänna arbeten under åren före järnvägsperioden. Bl.a. påpekas att bönderna verkade pådrivande i frågan om statsbidrag till väghållningen (sid. 40). Där- efter förlorar O. intresset för denna viktiga fråga.

⁴⁸ LU 1891: 31, bil. sid. 7.

⁴⁹ Så enl. Söderberg, sid. 54.

⁵⁰ BiSOS: S) Allmänna arbeten, 1890, Tabell 1, sid. 47.

⁵¹ Summan framräknad ur Tabell 3, sid. 307 i Oredssons avhandling.

⁵² BiSOS: S), 1890, Tabell 10, sid. 64.

ändringar inom jordbruket självt.⁵³ Det är begripligt om jordägare och bönder med blandade känslor betraktade den omvandling, som tidigast tycks ha berört den egna näringen men som på sikt skulle revolutionera hela det svenska samhället. Författaren har också en smula preliminärt insett, att någonting sådant som ett ensartat bondeintresse eller en däri förankrad enhetlig bondeopinion inte existerade i 1880-talets Sverige.⁵⁴

Huvudförklaringen till den aktiva järnvägspolitikens framgångar måste sökas på ett annat plan. Mer än av något annat lär dessa framgångar förklaras av det politiska system som, delvis på tvärs med vad Oredsson har menat, gav bönderna små möjligheter att avgörande påverka riksdagspolitiken. Självfallet gäller detta omdöme för ständsriksdagstiden när de skickesediga beslut fattades i järnvägsfrågan som förde med sig en i stor utsträckning automatisk miljonrullning under årtiondena efter representationsreformen. Väsentligen är omdömet emellertid giltigt också för tvåkammarskedet. Bönderna utgjorde en betydande grupp i tvåkammarsriksdagen och kunde när de så önskade bedriva obstruktionspolitik i anslagsfrågor. Men hela 1800-talet igenom var de klart underrepresenterade i riksdagen, om deras numerär i kamrarna ställs i relation till bondebefolkningens andel i rikets totala befolkning.⁵⁵ Detta enkla sakförhållande förbises inte sällan i historieskrivningen.

För Oredsson har det stått klart att 1850-talets principbeslut att staten skulle bygga och trafikera de viktigaste järnvägslinjerna i riket, vad man kallade »järnvägstamlinjerna», kunde fattas därför att bönderna under det bestående riksdagsskicket saknade möjligheter att på egen hand bestämma politikens innehåll. Den anslagsovillighet, som AK efter mitten på 1860-talet manifesterade fr.a. i statsbanepolitiken, ägde sin grund i böndernas sparsamhetsvilja. Oredsson betonar att det inte bara var i järnvägspolitikerna som denna sparsamhetsvilja slog igenom. Den var av allmän räckvidd, påstår han och hänvisar till AK:s agerande i kulturpolitiken.⁵⁶ Påståendet är öppet för invändningar.

Generellt torde gälla, att varje okvalificerad hänvisning till sparsamhetsvilja och anslagsnjugghet när man vill beskriva och förklara motiv och beteenden i politiska frågor är poänglös. I det speciella fallet gäller dessutom att det inte är riktigt att AK visade större restriktivitet än medkammaren i alla kulturpolitiska frågor. Oredsson kunde ha förvissat sig om detta redan genom att läsa ett par sidor längre fram än han tydligen har gjort i den undersökning som han refererar till för sin utsaga. Sparsamheten framträdde, när kammaren hade att ta ställning till frågor som rörde anslag till universitet och högskolor, museer, bibliotek och en rad andra inrättningar för finkultur. I någon mån riktade den sig också mot anslagen till läroverk, pedagogier och liknande inrättningar för den icke obligato-

⁵³ Om jordbrukets omvandling under skedet före det industriella »genombrottet» se kortfattat Jörberg, *anf. a.* sid. 17—21.

⁵⁴ Oredsson, sid. 291—292.

⁵⁵ Se sålunda. L. Sköld—A. Halvarsson: Riksdagens sociala sammansättning under hundra år. Samhälle och riksdag I, Sthlm 1966, sid. 391 (tab.) och sid. 392.

⁵⁶ Oredsson, sid. 292 med not 5. Oredsson hänvisar här till Richardssons i det föregående åberopade undersökning om 1880-talets skol- och kulturpolitik.

riska undervisningen. Men den gällde inte för anslagen till folkskoleundervisningen eller till de för denna undervisning nödvändiga seminarierna.⁵⁷ En systematisk genomgång av frågan om statsbidrag till skollärlöner som jag har gjort i ett annat sammanhang har snarast gett vid handen att AK i varje fall under 1800-talets sista decennier agerade pådrivande i denna fråga, FK å andra sidan återhållande.⁵⁸

Den direktvalda kammaren gjorde, för att konkludera, en annan kulturpolitisk prioritering än fyrkkammaren. Det är en informerad gissning att iakttagelser, som nära överensstämmer med denna, skulle kunna göras, om kamrarnas beteende i järnvägspolitiken jämfördes med deras beteende när anslagen till den allmänna väghållningen diskuterades.⁵⁹ Författaren har inte kunnat undgå att upptäcka det samband som bestod mellan de vägpolitiska och de järnvägspolitiska bedömningarna i tidens riksdag. Att han har stannat vid att notera sambandet är anmärkningsvärt.

4

Sverker Oredsson har drivit som en av sina mera uppmärksammade huvudteser i avhandlingen om den svenska järnvägspolitiken på 1800-talet, att bondeståndet och senare riksdagens andra kammare med dess starka bondeinslag verkade återhållande i denna politik. Det finns som jag ser det ingen omedelbar anledning att rucka på det omdömet. Men det är inte betydelselöst att notera, att man på grundval av Oredssons skildring med precis samma rätt kunde formulera slutomdömet på ett radikalt annorlunda sätt.

Man skulle exempelvis kunna påstå att den aktiva järnvägspolitik som fördes under tiden fram till 1890 var en politik förd av en liten grupp finansmän och toppbyråkrater — Gripstedt vid seklets mitt, civilministrarna Bergström och Krusenstierna i ett något senare skede, järnvägsstyrelserna, bank- och industrivärldens tungviktare. Man skulle vidare kunna ta fasta på att politiken gjordes möjlig och erhöll starkt stöd av de tre högre stånden och den plutokratiska första kammaren. I pressen backades den genom alla årtionden upp av Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Den aktiva järnvägspolitikens motståndare möter man

⁵⁷ Richardsson, sid. 386.

⁵⁸ Undersökningen redovisad i min lic.avh. *Decentralisering, självstyrelse och kommunal demokrati (1900—1915)*, Hist. inst. Lund, 1969. Se också vad som av Richardsson anförts, sid. 338—391.

⁵⁹ Jag har haft tillfälle att, om än något flyktigt, se på besluten om statsbidrag till väghållningen i riket vid ett dussintal riksdagar fram t.o.m. 1890, bl.a. vid samtliga de riksdagar då enl. Oredsson (sid. 292, not 4 i avh.) AK stannade vid mera restriktiva järnvägspolitiska ställningstaganden än FK. Om jag, som rimligt är, bortser från frågor som gällde anslag till särskilt utpekade vägsträckningar och endast tar hänsyn till de allmänna väganlagen kan mitt intryck sammanfattas så att kamrarna relativt rutinmässigt beviljade de anslag som äskades i nådiga luntan (eller i något fall följde SU, när utskottet varit mera generöst än kungen). Någon skillnad kamrarna emellan har jag inte kunnat finna, om den inte skulle vara att av motionsvägen el. i debatterna framförda krav på större anslag flertalet syns ha kommit från AK.

kunde man fortsätta, främst i bondeståndet och i andra kammarens bondegrupper, dvs. inom de grupper som — om några — företrädde svenska folkets flertal. Men också flera av de pressorgan, som gjorde anspråk på att företräda demokratism och radikalism i 1800-talets Sverige, ställde sig kritiska till den segrande järnvägspolitiken.

Det är inte min avsikt att göra gällande att det ena slutomdömet är riktigare eller sannare än det andra eller något annat lika fint. Vilken formulering man väljer beror på det perspektiv man vill anlägga. Bönderna framstår i Oredssons skildring som förlorarna i järnvägspolitiken. Min ambition i det föregående har varit att visa, att det centrala politiska problemet i hans avhandling på sätt och vis har ställts på huvudet. Jag har funnit detta angeläget då jag menar, att avhandlingen har obestridliga förtjänster och med säkerhet i sin uppläggning och sin höga ambitionsnivå kommer att verka impulsgivande mer än de flesta historiska avhandlingar. Men just därför att jag tror detta förefaller det mig nästan ödesdigert, att den å andra sidan bidrar till att befästa den gängse, oreflekterade uppfattningen om bönderna som det moderna, utvecklade samhällets — vårt eget högt skattade välfärdssamhälles — huvudmotståndare i ett avgörande initialt skede. Det är väsentligen en formell justering om man säger att 1800-talets bönder företrädde reaktionen gentemot de progressiva krafterna i sin tids samhällsliv. Men gör man den justeringen har man gett sin historieskrivning en underton av bestämt moraliskt (för)dömande och därmed brutit mot en väl etablerad konvention rörande hur historia med vetenskapliga anspråk skall skrivas.

När detta en gång har sagts är det lika gott att öppet tillstå, att också de funderingar som har redovisats här har en alldeles bestämd moral. Jag är övertygad om att all forskning i grunden har en manipulativ effekt. Är satsen riktig följer som dess korollarium bl.a. att perspektivvalet är en grannlaga uppgift i varje enskild forskningsprocess. En förbisedd uppgift?

Ingemar Norrlid

Genmäle till Ingemar Norrlid

Då jag beretts tillfälle att kommentera Ingemar Norrlids både positiva och på flera sätt intressanta recension av min avhandling, vill jag koncentrera mig till hans huvudtemata, de kommunala järnvägsengagemangen och böndernas roll i järnvägspolitiken, jämte hans sammanfattning.

1. Ingemar Norrlid synes mena, att den utsaga i min avhandling är dåligt underbyggd som innebär att de kommunala engagemangen var av stor, många gånger av avgörande betydelse för järnvägsbolagen. Denna hans kritik drabbar i första hand L. E. Hedin, som jag stöder mig på. Hedin säger bl.a.: »An analysis of the stock registers shows that the municipal element is so dominant that the term private railroads ought to be replaced by the more adequate 'non-national' railroads.» Hedin har också de procentsiffror, som Norrlid anför från min bok.¹ För mig har

¹ L. E. Hedin, *Some Notes on the Financing of the Swedish Railroads 1860—1914, Economy and History* 1967, sid. 12 och 25.

dessa data endast funktionen av bakgrundsfakta vid beskrivningen av tvister på lokal, regional och nationell nivå, om kommuner skulle engagera sig i järnvägsföretag.² Liknande funktion har min tabell över enskilda och statliga järnvägars längd i km.³ Avsikten har inte varit att på ett sådant »aningslöst» sätt väga statliga och enskilda järnvägars relativa vikt utan i stället att ge en bakgrund, så att det skall framgå, att den statliga järnvägslånefonden endast var av marginell betydelse vid de enskilda järnvägarnas våldsamma expansion under 1870-talet.

Mitt påstående att de kommunala järnvägsengagemangen var mycket viktiga element i det kommunala livet söker Ingemar Norrlid sätta i fråga genom att framhäva andra och större utgiftsposter för kommunerna. Frågan är om detta är ett test med någon högre validitet vid bedömning av järnvägarnas relativa betydelse i det kommunala livet. Prästlöner, fattigvård och folkskolor var med all sannolikhet betydligt mer okontroversiella företeelser än järnvägsengagemang. I det politiska livet i en kommun kan en järnvägsfråga ha varit betydelsefull utan att ha medfört en kronas utgift. Det kan ha räckt att frågan väckts. För att dra en parallell: Planerna på en trafikled, ett »genombrott», nära Lunds centrum torde utan tvekan kunna betecknas som en av de viktigaste frågorna i Lunds kommunala liv under slutet av 1960-talet. Något »genombrott» finns emellertid inte och kommer med all sannolikhet aldrig att existera.

Av betänkande från 1946 års kommunallagskommitté framgår, att ingen ärendegrupp vållat så mycket strider om den kommunala kompetensen som just kommunernas eventuella järnvägsengagemang.⁴ Jag anser, att detta säger en del om järnvägarnas betydelse för det kommunala livet. I samma riktning talar de besvärsskrivelser, som avslöjar djupa motsättningar i kommuner om huruvida en järnväg skulle stödjas eller ej.

Ingemar Norrlid hävdar, att hans hypotes att kommunerna inte hade så stora utgifter för järnvägar är ett alternativ till den av mig »på svaga grunder antagna». Enligt min uppfattning uttrycker sig Norrlid här felaktigt. Tesen att kommunerna genomsnittligt hade relativt sett små utgifter för järnvägar är inget alternativ till att understöden var av mycket stor betydelse för det kommunala livet. Dessa teser kan utmärkt väl samsas vid sidan av varandra.

2. Även beträffande böndernas roll för järnvägspolitiken har jag ett intryck av att min recensent och jag i viss utsträckning talar förbi varandra. Ingemar Norrlid utgår från premissen att min skildring av bönderna i järnvägspolitiken i grunden är riktig.⁵ Men han menar, att vad som borde förklaras är inte, att bönderna var njugga med anslag utan att det trots allt var möjligt att driva en aktiv järnvägspolitik i det gamla bondesamhället. Först skall då sägas, att jag i avhandlingen har med de faktorer, som i stor utsträckning förklarar böndernas statsbanenegativism och som Norrlid uppehåller sig vid, böndernas tunga skattebördor och deras natur-

² Särskilt min uppsats i HT 1969 »Järnvägsbyggandet och den kommunala kompetensen».

³ Min avhandling, sid. 165.

⁴ SOU 1947: 53, sid 20 ff.

⁵ Se sammanfattningsvis i min avhandling, sid. 291 f och 295.

liga intresse av att i första hand få hjälp med väghållningsutgifterna. Jag framhåller också, att bönderna inte hade inflytande på regering och opinionsbildning i proportion till sin riksdagsrepresentation. Jag säger inte explicit, att de inte hade en riksdagsrepresentation, som svarade mot deras andel av befolkningen, vilket jag kunde ha gjort, men det bedömde jag som ett så välkänt faktum att det inte behövde finnas med ens i bakgrundsteckningen.

Vidare söker jag ge förklaringar till varför böndernas statsbanenegativa front splittrades och jag framhåller härvid de regionala intressena för järnvägar och privata eller kommunala ekonomiska intressen i enskilda järnvägar.

Huruvida det intressanta är att bönderna i stor utsträckning tillhörde statsbanemotståndarna eller att bönderna inte var mer negativa än vad de var, det syns bero på vilket problem man i första hand intresserar sig för. Står debatten om huvudmannskapet för järnvägarna i centrum, då förefaller den förstnämnda intressenfokuseringen naturligast. Om däremot avsikten är att studera bönderna under 1800-talets senare hälft, då är det möjligen mer närliggande att koncentrera sig på den andra frågeställningen.

Jag ställer mig undrande till Ingemar Norrlids förmaning i slutet av recensionen, att man i historieskrivning med vetenskapliga anspråk inte får lov att säga, att 1800-talets bönder föredro reaktionen gentemot de progressiva krafterna i sin tids samhälle. Visserligen har jag inte sagt det — utan endast hävdad, att bönderna utgjorde ett tillbakahållande element i statsbanepolitiken —, men jag menar, att man skall ha rätt att göra ett sådant påstående som Norrlid lägger i min bok, om man har gjort en undersökning, som stöder en dylik slutsats. En kritisk och frågande historieskrivning bör rimligen inte göra halt vid 1800-talets lantmannapolitiker.

3. Det intressantaste i Ingemar Norrlids recension finner jag vara den slutsats som studierna av de båda temata mynnar ut i. Han menar, att man i avhandlingen kan finna stöd för tesen att Sveriges järnvägspolitik bestämdes av en liten grupp finansmän och toppbyråkrater. Det är Wright Mills' elitteori applicerad på svenskt 1800-tal. Och visst kan man hitta flera argument för en sådan helhetssyn. Men i ungefär lika hög grad som Mills' teori för 1950-talet är öppen för kritik, är den av Norrlid antagna det, då man diskuterar 1800-talets järnvägspolitik. Mot Mills har framhållits, att det inte finns en homogen maktelit utan flera mot varandra kämpande eliter. På samma sätt ligger det nära till hands att hänvisa till att Sveriges ekonomiska och politiska överklass vid viktiga tillfällen var djupt splittrad i järnvägsfrågan. Man kan erinra sig den häftiga oppositionen 1857—58 mot upplåning i utlandet för järnvägsändamål, vidare de kapital- och industriintresser under Erik Sparres ledning, som 1869 sökte få hela statsbanepolitiken avbruten, och slutligen de djupt splittrade meningarna 1878 och framåt huruvida staten skulle inlösa enskilda järnvägar. Såväl 1857—59 som 1869 var det de statsbanepositiva, som använde sig av antikapitalistiska argument.

Den pressopinion som motarbetade statsbanepolitiken, kan svårigen karaktäriseras som mer demokratisk och radikal än den som understödde samma politik, eller preciserat för t.ex. 1850-talet: Aftonbladet och den konservativa Svenska Tidningen stod inte längre till vänster än Folkets Röst och S. A. Hedlunds GHT.

Men visst var det en liten grupp män i framskjutna samhällliga positioner som var pådrivande för den svenska järnvägspolitiken, liksom läget var i många andra fall. Denna politik skulle emellertid inte ha varit möjlig, om den inte burits upp också av starka regionala intressen för järnvägar. Det regionala intresset skiftade beroende på vilka järnvägsprojekt som var aktuella, men hela tiden var det en förutsättning för politiken. På detta sätt vidgades basen för järnvägspolitiken till att omfatta åtminstone också landsdelars medelklass i stad och på landsbygd och dessutom kommunala intressen. Med denna vidgning av järnvägspolitikkens bas synes det mindre motiverat att hårt understryka politikens elitkaraktär.

Sverker Oredsson

JÖRGEN WESTERSTÅHL m.fl.: *Ett forskningsprogram*, Almqvist & Wiksell, Stockholm 1970.

Når en dansk anmelder får den svenske kommunalforskningsgruppens første officielle publikation i hånden, må den umiddelbare reaktion nødvendigvis blive misundelse over, at de samfundsvidenskabelige forskningsmuligheder, man har i Sverige, er så meget større end mulighederne i vort land. Jeg tænker både på mulighederne for at få en sådan forskning finansieret og for at skaffe de fornødne forskere til at bruge pengene på en fornuftig måde.

Dermed er også givet, at man med den største iver kaster sig over gruppens første publikation, hvis titel, »Ett forskningsprogram«, synes at love, at der heri vil blive løftet på fortæppet for alle de herligheder, vi i tidens fylde kan vente os. Desværre opfyldes denne forventning ikke. Vi får kun i største almindelighed at vide noget om det program, man er i gang med, men praktisk taget intet om de forskningsopgaver, som er ved at blive løst.

Det første hæfte er en indledende publikation af et noget blandet indhold. På nogle få sider forsøges således en almen beskrivelse af det svenske kommunalvæsen. Det er helt nødvendigt for forståelsen heraf, at man har et klart billede af kommunernes virksomhed og denne virksomheds finansiering. Forhåbentlig vil der blive publiceret særlige undersøgelser heraf, især da indledningens oversigt herover er så kort, at den nærmest er misvisende.

Det synes at være et klart særkende for svenske kommuner, at deres virksomhed i højere grad end i de fleste andre lande finansieres ved hjælp af kommunale skatter. Derimod kræver det nok en egentlig bevisførelse for at kunne hævde, som Westerstahl gør det, at de svenske kommuners virksomhed er vokset på statens bekostning, hvorimod udviklingen i andre industrilande er gået den modsatte retning. Problemet er omfattende, og jeg skal indskrænke mig med at illustrere det med to ydertilfælde fra dansk praksis: på den ene side kan nævnes folkepensionen, der næsten fuldt ud *betales* af staten, men *administreres* af kommunerne, på den anden side hospitalerne, der i et betydeligt omfang *betales* af kommunerne men *administreres* i overensstemmelse med meget indgående statslige forskrifter. Jeg savner en redegørelse for den antydede problemstilling i Sverige.

Hvad angår fastlæggelsen af de begreber, der ønskes anvendt i undersøgelsen, er redegørelsen klar og instruktiv. Man kunne dog nok have ønsket, at begrebsfastlæggelsen i et større omfang havde været knyttet til nogle udvalgte resultater eller blot eksempler fra selve undersøgelsen. Efter en kort debat afvises de amerikanske forskere *Floyd Hunters* og *Robert Dahls* magtanalytiske aspekt. Afvisningen forekommer indlysende rigtig. I stedet anvender man det systemanalytiske aspekt, og man må gå ud fra, at dette begrebsapparat i mere eller mindre modificeret form vil omfatte alle enkeltundersøgelserne.

Når der henvises til *David Eastons* anvendelse af systembegrebet, må man imidlertid gøre sig klart, at det politiske system — her altså det individuelle kommunale system — efter hans opfattelse principielt må betragtes som en *black box*, og at hovedinteressen derfor må samles omkring *input* og *output* i form af krav og beslutninger. Jeg tvivler på, at en sådan begrebmæssig konsekvens kan fastholdes i undersøgelserne, men det får vi jo at se.

Jörgen Westerstål er vel i højere grad end de øvrige af seniorgruppens medlemmer præget af en positivistisk indstilling til forskningen. Den behandling, som modelbetragtningerne har fået i indledningshæftet, tyder også på, at forklaringsforsøg i kommuneundersøgelsen i første række vil blive forsøgt i årsag-virkningstermer. Westerstål peger imidlertid selv på den vanskelighed, der herved opstår ved at skulle sondre imellem, hvad han kalder en »saklogisk« grund for at antage en årsagsammenhæng, og det han kalder »nonsenssamband«.

Alle der har beskæftiget sig med undervisning indenfor disse felter ved, hvor vigtigt det er at være opmærksom på de fælder, som en tilsyneladende funktionel korrelation mellem variable kan betyde. Imidlertid savnes i Westerståls indledning en antydning af, hvorledes man i en kommuneundersøgelse vil finde frem til de relevante sammenhænge. Spørgsmålet er uhyre principielt og i praksis særdeles vanskeligt at besvare.

Spørgsmålet bliver ikke mindst af afgørende betydning for en forskning, hvis ene hovedmål er at kvantificere noget, man kalder de demokratiske værdier af en kommunal inddelingsreform. For at nå frem til en operationalisering af værdier er det nødvendigt at specificere de almene værdier i mere præcist angivne delværdier. I hæftets kapitel 2 forsøges en sådan specification. Teoretisk er der ikke større vanskeligheder forbundet med at formulere de forskellige måder, hvorpå befolkningens forhold til styret kan defineres, men i praksis er det en besværlig sag. Nærmest en egentlig operationalisering kommer man ved en beskrivelse af informationsproblemerne, hvor henholdsvis den direkte kontakt, den indirekte kontakt gennem partier, organisationer og massemedier samt observationer og undersøgelser af borgernes holdning angiver forskellige teknikker. På dette felt kan man utvivlsomt nå frem til værdiernes oversættelse til målelige variable.

I overensstemmelse med den klassiske indstilling fremhæver Westerstål, at de samfundsvurderinger, man kan konstatere hos politikerne, og som er udgangsgrundlaget for undersøgelserne, ikke kan føres med over til forskningsplanet på anden måde, end at de påvirker valget af, hvad man vil undersøge. Muligheden af en sådan objektivisering vil jo nok kunne diskuteres.

Slet så store vanskeligheder opstår der vel næppe i forbindelse med de såkaldte effektivitetsværdier, der forøges i forhold til målopfyldelsen. På den anden side

må man gøre sig klart, at anvendelsen af dette begreb kun giver nogen mening, i det omfang man er i stand til at give et kvantitativt udtryk for målopfyldelsen, og det er som bekendt et andet af de store — til dels uløste — problemer i moderne samfundsvidenskab. De enkelte undersøgelser vil vise, om det har været muligt at anvende sig af operationelle værdier i et sådant omfang, at de meningsfuldt kan sammenfattes under de to meget vanskeligt tilgængelige generelle værdier, der er betegnet som demokrati og effektivitet.

Tore Dalenius' og *Olle Sjöströms* arbejde med stikprøverne har jeg ikke den fornødne kompetence til at bedømme. Jeg går ud fra, at det er »på bestilling«, når stikprøven er kommet til at omfatte variablerne befolkningsstørrelse, befolkningstæthed og socialdemokratiske valgresultater. Ved at medtage denne politiske variabel gør man det vanskeligt eller umuligt at undersøge politiske forhold i kommunerne, men det er vel taget med i betragtning. Det bør nok tilføjes, at helt enestående er dette statistiske arbejde ikke. *Jens Jeppesen* har som grundlag for en undersøgelse af danske sofavælgere, som han og jeg har udført sammen (publiceret 1964), gjort rede for en bevidst klyngeudvælgelse, som man nok kunne have fået en del ud af at stifte bekendtskab med.

Den 15. marts 1971

Poul Meyer

ERIC WÄRENSTAM: *Fascismen och nazismen i Sverige 1920—1940. Studier i den svenska nationalsocialismens, fascismens och antisemitismens organisationer, ideologier och propaganda under mellankrigsåren*. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1970.

Eric Wärenstam disputerade 1965 som historiker på en avhandling om Sveriges nationella ungdomsförbund och högern 1928—1934. Han skildrar där, med anlåtande av ett stort tidigare ej utnyttjat material, SNU:s såväl organisatoriska som ideologiska utveckling under det ifrågavarande skedet. Den ideologiska utvecklingen förde som bekant till att SNU efter att ha varit det moderata partiets ungdomsorganisation av sina sympatier för den tyska nationalsocialismen drevs till brytning med moderpartiet. Nu har Wärenstam i ett nytt arbete behandlat ett ämne som gränsar till det äldre arbetets och delvis sammanfaller med detta — »Fascismen och nazismen i Sverige 1920—1940».

De båda böckerna är disponerade på liknande sätt: Wärenstam tecknar både ideologiska och organisatoriska utvecklingslinjer. Den nya boken har 9 kapitler, och i 8 skildras de olika förkunnare, grupperingar och tidningar som förf. en räknar till fascismen-nazismen (utan att dock någonstans ge en klar definition av dessa termers innebörd).

Den 9:e kapitlet däremot har helt ägnats åt »Antisemitismen och Sions Visets Protokoll» och är därför väsentligen idébetonat. Förf. skildrar i stora drag antisemitismens historia ända sen antiken och visar att denna har skiftat karaktär under tidernas lopp. Detta 9:e kapitel har förtjänster, och visst kan det vara

skäl att särskilt framhäva antisemitismen som den viktigaste eller i alla fall mest revolutionerande av de idéer som 1930-talets övervägande ungdomliga fascistisk-nazistiska miljö omfattade. Men jag tror det hade varit bättre, om förf. hade analyserat även våra fascistisk-nazistiska gruppers övriga idéer i särskilda kapitel, så att boken hade sönderfallit i två avdelningar — den ena ägnad åt organisationernas uppkomst och utveckling, den andra åt deras ideologier. På så sätt skulle det ha gjorts klart, att det inte bara var våra nazisters antisemitiska fanatism som hade gamla rötter i Europas historia utan att detta även gällde om deras kritiska syn på majoritetsprincipen, de medborgerliga rättigheterna, demokratin kort sagt. Nu kan man av Wärenstams framställning lätt få intrycket att den under 1930-talet framflyttande antidemokratismen väsentligen var en skapelse av Rudolf Kjellén, Adrian Molin och Vitalis Norström.

Wärenstam behandlar i stort sett 1930- och 40-talens nazistkoryféeer liksom deras ledande idéer med mönstergill objektivitet. Här och där blixtrar dock ett polemiskt inpass, och anledningen tycks i regel vara förf.:s motvilja mot vad han kallar framhävandet av »människans-biologiska natur». Om denna var Bengt Lidforss starkt medveten, och det var även ärftlighetsforskaren Herman Lundborg. Lidforss drevs på denna väg till antisemitism, och Lundborg gjorde yviga uttalanden i rasistisk anda. Förf. citerar några sådana i tidskriften »Gymn»:s 1:a nummer (juli 1928) men hoppar över artikelns inledning, som har ett fullkomligt rimligt och vettigt innehåll. Lundborg säger där att franska revolutionen gav spridning åt en »dogmatisk» tro »på alla människors inre likhet», en tro att alla konstaterade olikheter beror på uppfostran och andra yttre förhållanden. »Miljön ansågs vara det utslagsgivande momentet», skriver Lundborg och betecknar »denna ytliga uppfattning» som »en villomening». Liknande varningar mot den med jämlikhetsläran historiskt sammanflätade vanföreställningen att vi alla föds till denna värld psykiskt utrustade på samma sätt har i vårt århundrade uttalats av Alexis Carrel, Julian Huxley och andra ärftlighetsforskare. Herman Lundborg befann sig därför i utomordentligt gott sällskap — n.b. så länge han höll sig på vetenskapens grund och inte förföll till »yvighet». Wärenstam har försummat att dra den skarpa gräns som dock måste dras emellan rasromantik i den tysk-nazistiska stilen och vetenskaplig ärftlighetsforskning liksom en av denna stödd eugenisk strävan. Intressant är hans påpekande att flera av 1920- och 30-talens nazistledare var påverkade av Lidforss och Lundborg. Detta förhållande kan ha bidragit till den utbredda vanföreställningen att ärftlighetsforskning och hitlerism (nazism) är samma sak.

Wärenstam har dragit fram ett mycket betydande, tidigare ej använt material till 1920—30-tals-nazismens belysning. Han har haft kontakt med några av den tidens nazistledare, vilka beredvilligt har gjort uttalanden, och han har fått gå igenom några privata arkiv av betydelse för hans forskning. Den kartläggning av 1920—30-talens inbördes konkurrerande nazist-fascist-rörelser — till vilka förf. även räknar det till Sveriges Nationella Förbund ombildade SNU samt Riksföreningen Sverige—Tyskland — som nu på denna grundval har kunnat göras har stort värde, låt vara att den kunde ha gjorts ännu fylligare. Att förf. har gjort halt just vid 1940 och alltså inte tagit med de närmast följande krigsåren är beklagligt, men i förordet antyds att en fortsättning kan emotes.

Förf. avstår från teoretiserande kring den svenska fascismens sociala bakgrund. Jag tror mycket litet på det förment djupsinniga hopfogandet av ekonomiska data till en politisk helhetsbild. Men visst gynnades fascismen i vårt land liksom i andra länder av bestämda sociala förändringar, som skapade ett slags missnöjesbassäng. Wärenstam berör flera gånger dessa missnöjesmiljöer och framhäver särskilt bondeklassen, framförallt därför att delar av denna blev basen för Elof Erikssons mångåriga kamp som utgivare av »Nationen» och som idégivare åt senare verksamma nazister.

Wärenstam framhäver bekännelsen till socialismen som kännetecknande för våra naziströrelser i olika grad men särskilt för den livskraftigaste, Sven Olof Lindholms Svensk Socialistisk Samling. Vore det inte därför lämpligt att övergå till att kalla dessa koryféer nationalsocialister? Med rätta framhäver Wärenstam de synnerligen slående likheterna mellan 1920- och 30-talens nationalsocialistiska agitation (mot bolagsvälde och styrande oligarki, mot partibossar och den tidens »establishment») med våra dagars propaganda på den yttersta vänsterkanten. »Man frågar sig om det är medvetet eller omedvetet, som den gamla nazistpropagandan nu kopieras.» Det är säkert omedvetet. Det yngre släktets okunnighet är på den här punkten mycket stor, men Wärenstams bok synes väl ägnad att skingra den.

Eric Wärenstam behandlar i stort sett sitt ömtåliga ämne elegant och taktfullt men visar sig stundom något disträ. På s. 135 gifter han bort Hermann Göring med Karin Kock.

Ake Thulstrup

Slutreplik Mats Bergquist—Bo Westerhult

Bo Westerhults svar i StvT 1971: 1 på mitt genmäle föranleder några kommentarer från min sida. — Jag bortser härvid från Westerhults resonemang kring »spiritism», »kejsarens nya kläder» etc. som synes mig ha mindre intresse.

1. Att Westerhult inte vill erkänna den rätt klara distinktionen mellan non- och antiaccessionsskolorna är förstås ledsamt, men inte mycket jag kan göra åt. När det gäller kommunisternas (antiaccessionsskolans) »belief system» har jag utgått ifrån de resonemang, som redovisas i avhandlingen s. 183—185.

2. Mitt resonemang om begreppet »belief system» innebär just vad det står i mitt genmäle, nämligen att jag är ute efter att analysera »belief system» sådant det manifesterar sig i EEC-debatten, m.a.o. relationen mellan »belief system» och handlingslinje (avh. s. 19—20). Det är självklart att man inte kan ha olika »belief systems» för olika frågor. Men det är lika självklart att »belief system» manifesterar sig olika från fråga till fråga, alltefter vilka element som aktualiseras.

3. Vad som särskilt synes ha konsternerat Westerhult är mitt postulat, som han ibland förväxlar med en hypotes. Ett postulat är ett påstående som inte behöver bevisas, men som är nödvändigt för den teoretiska (metodiska) konstruktionen. Ett postulat kan knappast uppställas utan kännedom om materian. Snart sagt varje vetenskaplig undersökning utgår från postulat, även om dessa ofta inte är

explicita. Jag har redovisat mitt postulat. Som Westerhult säger är mitt troende här i och för sig inte mer värt än hans. Det får bli läsarens uppgift att bilda sig en uppfattning om Westerhults eller min argumentation här är mest hållbar.

Mats Bergquist

Docent Westerhults replik

Mats Bergquist har i sitt inlägg vänligheten bestyrka, att jag rätt uppfattat tankegångarna bakom det av honom uppställda postulatet. Han besannar därigenom mina värsta farhågor: han anser sig ha vetenskaplig frihet att, sedan han tagit »kännedom om materian» (t.ex. »ägnat EEC-debatten en del studium»), kunna uppställa vilka postulat han vill för en *empirisk* undersökning. Med ett lämpligt antal postulat av lämpligt innehåll kan man bevisa vad som helst. Statskunskapen blir inte ens innantilläsning, utan snarare en form av medeltida skolastik. Kravet på en öppen redovisning av postulaten i en vetenskaplig undersökning vill jag gärna instämma i. Jag förstår dock inte, varför Mats Bergquist blott redovisat ett enda postulat och låtit de andra förbli implicita. Måne det inte vore lämpligt att börja från grunden med »cogito, ergo sum»?

Bo Westerhult

Tidigare inlägg i denna härmed avslutade diskussion har varit införda i årg. 73 (1970) s. 269 ff (Westerhult) och s. 385 ff (Bergquist) och innevarande årg. s. 89 ff (Westerhult).

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET

25. OKT. 1971

LUND

Till redaktionen insända skrifter

- Barron, Frank, Skapandets psykologi. Wahlström & Widstrand.
Block, Eskil och Nilsson, Sam, Framtiden — hot eller löfte. Bonniers.
Degn, Ole, Livet i Ribe 1560—1700. Universitetsforlaget i Aarhus.
Dogan, Mattei and Rose, Richard, eds., European Politics: A Reader.
Macmillan.
Gustafsson, Agne, Hur går det med demokratin? Prisma.
Heady, Ferrel, Offentlig förvaltning. Wahlström & Widstrand.
Hellevik, Ottar, Stortinget — en sosial elite? Pax forlag, Oslo.
Karol, K. S., Castros Kuba. W&W-serien.
Klockare, Sigurd, Från generalstrejk till folkfront. Prisma.
Linde, Anders m.fl., Strategisk planering. Bonniers.
Luard, Evan, Fred och konflikt i modern politik. Prisma.
Lundqvist, Lennart, Miljöförvaltning och politisk struktur. Prisma.
Madsen, K. B., Psykologins utveckling. W&W-serien.
von Rosen, Björn, Kreta i trä. Almqvist & Wiksell.
Rosengren, K.-E., Sociologisk metodik. Läromedelsförlagen.
Strömberg, Håkan, Sveriges författning. Studentlitteratur.
Wennberg, Birger, Länsstyrelsen. Rabén & Sjögren.
Wolf, Hans m.fl., Jugoslavien mellan öst och väst. LT:s förlag.

Berlingska Boktryckeriet, Lund 1971